

CIVILIA

Odborná revue pro didaktiku
společenských věd

Češi, Slováci a jejich sousedství: Identita – Stereotyp –
Historické vědomí

Denisa Labischová

Česká a slovenská demokracie 20 let poté aneb teorie
modernizace

Lukáš Valeš

Looking back from the medium term – the European
Capital of Culture project of Pécs, as shown by public
opinion polls

Zoltán Koltai

Český a slovenský rozvod

Miroslav Tomeček

Univerzita Palackého v Olomouci
Olomouc 2013

Ročník 4 Číslo 2

CIVILIA: odborná revue pro didaktiku společenských věd
Ročník 4, číslo 2

Mezinárodní redakční rada:

prof. Dr. Bettina Alavi (Pädagogische Hochschule Heidelberg)

prof. PhDr. Zdeněk Beneš, CSc. (Univerzita Karlova v Praze),

doc. PhDr. Blažena Gracová, CSc. (Ostravská univerzita v Ostravě),

prof. PhDr. František Mezihorák, CSc., Dr.h.c. (emeritní profesor Univerzita
Palackého v Olomouci),

PhDr. Denisa Labischová, Ph.D. (Ostravská univerzita v Ostravě)

prof. Dr. phil Dr. habil. Mihály Sári (Hochschule „Eötvös József“ Baja, HUN),

prof. PhDr. Erik Mistrík, CSc. (Univerzita Komenského v Bratislavě, SVK),

prof. PhDr. Josef Oborný, Ph.D. (Univerzita Komenského v Bratislavě, SVK),

doc. Ph.D. Jaromír Pavlíček, CSc. (Ostravská univerzita v Ostravě),

dr. hab. Aleksandra Trzcielińska-Polus (prof. Uniwersytetu Opolskiego, POL),

prof. PeadDr., Mgr. Miroslav Vaněk, Ph.D. (Ústav pro soudobé dějiny
AV ČR, v.v.i.)

prof. Dr. Rudolf Wichard (Pädagogische Hochschule Schwäbisch Gmünd, GER).

Odpovědný redaktor: Mgr. Pavel Krákora

Technický a jazykový redaktor: Václav Kotrman

Pro Univerzitu Palackého v Olomouci vydalo Nakladatelství Epoque s. r. o.
Praha 2013

Vychází dvakrát ročně

Reg. č.: MK ČR E 19778

ISSN 1805-3963

Obsah

<i>Martin Štefek: Federalizace KSČ ve druhé polovině 80. let 20. století</i>	4
<i>Denisa Labischová: Češi, Slováci a jejich sousedství: Identita – Stereotyp – Historické vědomí.</i>	14
<i>Miroslav Tomeček: Český a slovenský rozvod</i>	33
<i>Lukáš Valeš: Česká a slovenská demokracie 20 let poté aneb teorie modernizace</i>	48
<i>Tomáš Hubálek: Percepce role učebnic dějepisu v edukačním procesu studenty gymnázií.</i>	77
<i>Jaroslav Buček: Zásady v informování, komunikování a rozhodování moderátora pro komunikaci s politikem</i>	88
<i>Zuzana Jílková: Reflexe vzájemných česko-slovenských vztahů z politologicko-etického pohledu</i>	105
<i>Zoltán Koltai: Looking back from the medium term – the European Capital of Culture project of Pécs, as shown by public opinion polls . .</i>	113

Federalizace KSČ ve druhé polovině 80. let 20. století¹

Martin ŠTEFEK²

Federalization of Communist Party of Czechoslovakia in the 2nd half of 20th Century

Abstract: The paper looks into the intra-party debates on the federalization of the Communist Party of Czechoslovakia in the late 1980s. Firstly, the author describes the establishment of the party organ in the Czech lands and examines its structure and powers. Secondly, the comparison with analogous process from the 1960s is carried out. Finally, the federalization of the party is discussed, in the broader context of the process of perestroika in Czechoslovakia. The findings are based on the research of so far generally unknown archival document of the origin of the Central Committee of the Communist party.

Key Words: The Communist Party of Czechoslovakia, Federalization, The Process of Perestroika.

Tématu federalizace Komunistické strany Československa v osmdesátých letech, jež svým významem patří, nutno podotknout, spíše k druhořadým problémům ve výzkumu českých a slovenských soudobých dějin, nebylo doposud věnováno mnoho pozornosti. Badatelský nezájem jistě plyne ze skutečnosti, že stranickou federalizaci a odstranění asymetrického modelu se nikdy nepodařilo dotáhnout do zdárného konce. Pouštět se tak do studia něčeho, co nebylo plně realizováno,

jako by ztrácelo svůj význam. Domnívám se však, že v rámci konference *Dvacet let od zániku československé federace: Proměny vztahů Čechů a Slováků od roku 1918 po současnost* stojí za to podívat se ve stručnosti na vnitrostranickou debatu z konce osmdesátých let, jež se tématu federalizace strany věnovala. Sonda do archivních pramenů provenience Ústředního výboru Komunistické strany Československa (ÚV KSČ) týkající se daného tématu má svůj doplňkový význam nejen v oblasti výzkumu vztahů Čechů a Slováků, pojednání o vzniku stranických orgánů v českých zemích můžeme zasadit do širších „přestavbových“ debat na konci osmdesátých let. V této souvislosti nelze nezmínit rok 1968, kdy se problém odstranění asymetrie stranického uspořádání taktéž řešil v kontextu reformy politického systému. V obou případech (1968 a 1988) byly úvahy o stranické federalizaci podmíněny komplexnějším projektem, nikdy nešlo o izolovaný problém.

Součástí úvah o federálním uspořádání ČSSR, jež probíhaly po lednu 1968, bylo též odstranění asymetrického uspořádání stranických orgánů. O vytvoření Komunistické strany českých zemí (KSČZ) jednalo zasedání ÚV KSČ ve dnech 29. května až 1. června 1968 (Rychlík, 2012, s. 498; Vondrová, Navrátil, 2000, s. 92–107). Dne 10. srpna 1968 byl zveřejněn návrh nových stanov KSČ, v nichž se uvádí, že „Komunistická strana českých zemí, Komunistická strana Slovenska jsou národně územními organizacemi jednotné internacionální Komunistické strany Československa“ (Vondrová, Navrátil, 2000, s. 333). V souvislosti s tím se počítalo s brzkým konáním ustavujícího sjezdu dosud neexistující KSČZ. Tyto plány však byly přerušeny vývojem po invazi vojsk Varšavské smlouvy v srpnu 1968. Plenární zasedání ÚV KSČ dne 17. listopadu 1968 rozhodlo o odložení jak XIV. (řádného) sjezdu KSČ, tak i ustavujícího sjezdu KSČZ. Totéž plénium schválilo ustavení „Byra ÚV KSČ pro řízení stranické práce v českých zemích“, které mělo plnit obdobnou úlohu jako Komunistická strana Slovenska (KSS) (Vondrová, Navrátil, 2000, s. 668).

Poprvé se devítičlenné³ „Byro“ pod vedením Lubomíra Štrougala sešlo dne 2. prosince 1968. Do května 1971, kdy bylo zrušeno, se konalo 78 schůzí.⁴ Na prvním setkání členové Byra diskutovali o působnosti nového orgánu. V komuniké z jednání⁵ deklarovali, že „[t]ěžiště své

práce spatřuje byro především v zajištění jednotného výkladu rezoluce listopadového pléna ÚV KSČ, zejména z hlediska konstituování českých národních výkonných orgánů, v přípravě členských schůzí základních organizací strany a ve výstavbě vlastního aparátu byra ÚV KSČ.“

⁶ Stejný dokument pojednával o zřízení tiskového orgánu Byra – časopisu *Tribuna*.⁷

Ačkoliv se jeden z tehdejších aktérů – Čestmír Císař – ve svých pamětech o Byru vyjadřuje jako o orgánu, jenž nesměl vyvíjet samostatnou iniciativu (Císař, 2005, s. 1062), sehrálo Byro za dva a půl roku své činnosti v politickém vývoji Československa významnou úlohu. Zajímavé je už jeho personální obsazení. Zatímco prvotní „devítka“ více či méně reflektovala tehdejší rozložení sil mezi tzv. konzervativní a reformní křídlo, postupem času se Byro stalo místem, kam se mohli vrátit do vrcholné politiky lidé, kteří museli po srpnu z vedení KSČ odejít. Byla to příležitost zejména pro „konzervativce“ Antonína Kapka, Oldřich Švestku a Drahomíra Koldera, kteří nejvyšší vedení strany opustili bezprostředně po invazi vojsk. Spolu s nimi do byra přišli pozdější členové „normalizačního“ vedení strany – Josef Korčák a Josef Kempný.⁸

Samotná činnost orgánu byla zaměřena na uplatňování vedoucí úlohy KSČ ve vznikající federalizované struktuře v ČSR. Velkou část práce zabírala oblast kádrové politiky, jejíž rozsah činil z Byra významné těleso. Dne 21. dubna 1969 schválilo Byro svůj kádrový pořádek, který obsahoval 1770 funkčních míst.⁹ Zde je potřeba si uvědomit, že vznik nomenklatury Byra spadá do doby, kdy kádrová politika strany byla v podstatě zhroucená a kdy návrh kádrového pořádku ÚV KSČ z února 1969 počítá s „pouhými“ 1975 funkcemi (Hradecká, Koudelka, 1998, s. 88). Byro se v tomto ohledu notnou dávkou podílelo na obnovování vedoucí úlohy strany, která byla zhroucením systému nomenklatury poškozena. V tomto kontextu je nutné připomenout, že Byro sehrálo důležitou roli v době konání prověrek a výměny členských legitimací, zejména v letech 1969 až 1970. Ostatně, činnost orgánu v tomto ohledu pozitivně hodnotí též dokument *Poučení*:

„Ustavením byra ÚV KSČ pro řízení stranické práce v českých zemích byly zmařeny záměry pravicových oportunistů svolat tzv. sjezd českých komunistů a rozštěpit KSČ podle národnostního hlediska. Jeho

předseda L. Štrougal v byru ÚV KSČ a mnozí soudruzi v krajích, okresech a základních organizacích vynaložili v této době značné úsilí, aby pravice byla postupně vytlačována z řízení nižších stranických orgánů a aby se obnovila práce strany v českých zemích na komunistických zásadách.“¹⁰

Poněkud jinak se na věc dívá Lubomír Štrougal ve svých pamětech. Podle jeho slov požadoval federalizaci strany, proti čemuž se stavěl Gustáv Husák. Z požadavku prý ustoupil proto, že případná nová organizační struktura mohla posílit levici (Štrougal, 2009). V roce 1970 se předsedou Byra stal Josef Kempný, který prý navrhl orgán zrušit (srov. Štrougal, 2009). Postupný zánik Byra počal již během roku 1970. Dne 6. března 1970 bylo sjednoceno politickoorganizační období s aparátem ÚV KSČ, v září téhož roku došlo k sloučení státně administrativního oddělení. V lednu 1971 bylo rozhodnuto o sloučení celého aparátu Byra s aparátem ÚV KSČ.¹¹ K zániku Byra pravděpodobně došlo, jak Gustáv Husák v roce 1988 prohlásil na schůzi PÚV, na nátlak sovětské strany.¹²

Během období tzv. normalizace patrně neexistoval v rámci československé politiky relevantní aktér, jenž by federalizaci strany znovu inicioval. Úvahy o vzniku republikových stranických orgánů v druhé polovině osmdesátých let se objevily, podobně jako ve dvoudesetiletí předtím, v rámci širších debat o reformě politického systému. Ačkoliv byla československá přestavba výrazně poznamenána „syndromem roku 1968“, připravované změny byly v mnoha ohledech podobné reformám z roku 1968.¹³ Realizace některých rozpracovaných koncepcí byla přerušena v listopadu 1989. To se týkalo též návrhu nových stanov KSČ, který byl projednán předsednictvem ÚV KSČ dne 25. srpna 1989. Text stanov, jenž měl být schválen mimořádným sjezdem KSČ v roce 1990, se o organizační výstavbě strany vyjadřuje takto: „Územními organizacemi Komunistické strany Československa jsou okresní, krajské a republikové stranické organizace v České socialistické republice a Slovenské socialistické republice.“ (čl. 35) „Nejvyššími orgány územních organizací Komunistické strany Československa jsou okresní, krajské konference a republikové sjezdy“ (čl. 36).¹⁴

Reformní podněty nové Gorbačovovy politiky byly v ČSSR specifickým způsobem reflektovány ve dvou etapách. Československá přestavba

byla u nás zahájena v návaznosti na lednové zasedání ÚV KSSS v lednu 1987. Druhým impulsem pro další rozpracování návrhů z různých oblastí představovalo konání 19. všesvazové konference KSSS v červnu 1988. O případném odstranění asymetrického uspořádání se poprvé zmínil člen PÚV Antonín Kapek v únoru 1987, kdy se vedení strany zabývalo závěry lednového pléna ÚV KSSS a případnou implementací některých podnětů v československých podmínkách.¹⁵ Vážnější úvahy o odstranění asymetrie se však vynořily až během roku 1988 v rámci rozpracování jiných reforem. Opět tedy platí, že nešlo o iniciaci federalizace jako samostatného tématu. Problém asymetrického uspořádání ilustruje například návrh reformy kádrové politiky, jež počítala s vypuštěním některých funkcí s převažující působností na Slovensku či v jednotlivých krajích ČSR z kádrového pořádku ÚV KSČ. Tyto funkce měly být převedeny zejména do nomenklatury ÚV KSS a krajských výborů strany. Když se PÚV v létě roku 1988 (v souvislosti s reflexí 19. všesvazové konference ÚV KSSS) poprvé vážněji zabývalo stranickou federalizací, byl vznik stranických orgánů v českých zemích iniciován především s ohledem na výše uvedenou problematiku. Karel Hoffmann, tajemník ÚV KSČ, který měl na starost většinu politických reforem a který spolu s Milošem Jakešem později předkládali návrh na vznik „Výboru“, nutnost odstranění asymetrie vysvětlil potřebou zjednodušení nomenklatury.¹⁶ O funkčnost československé federace vůbec nešlo.

Dne 30. září 1988 předsednictvo ÚV KSČ schválilo vytvoření „Výboru pro řízení stranické práce v českých zemích“. V diskusi předsednictva se objevil konflikt ohledně otázky budoucí stranické federalizace. Na jedné straně existovaly ve vedení hlasy, které odmítaly možnost budoucího vzniku komunistické strany v ČSR. Podle Josefa Kempného měl být Výbor orgánem, „který má za úkol zabezpečovat úkoly ÚV KSČ na území ČSR“.¹⁷ Kempný dále striktně odmítal připustit jakékoliv úvahy, že jde o federalizaci strany. Také Jozef Lenárt zdůraznil, že se vytvoření Výboru nesmí chápat a vydávat za provizorium. Na druhé straně byli lidé, kteří sice neusilovali o okamžitou federalizaci, ale v budoucnu viděli vznik komunistické strany v ČSR jako reálnou možnost. Podle Lubomíra Štrougala šlo v případě vytvoření Výboru o přechodné

opatření, které měl definitivně vyřešit předčasný sjezd.¹⁸ Dokonce i Vasil Biľak se vyslovil pro budoucí vznik ústředního výboru KS ČSR.¹⁹ Zdrženlivě se k tématu stavěl Gustáv Husák, který v diskusi prohlásil: „možná že přijde i další požadavek od Maďarů.“²⁰ Důvodová zpráva předloženého návrhu²¹ deklaruje, „že by v ČSR měl být ustaven stranický orgán, který by se obdobně jako ÚV KSS zabýval otázkami stranické práce souvisejícími především s rozpracováním úkolů národní a regionální povahy v souladu s celostátními a celospolečenskými zájmy, s usměrňováním a koordinováním práce komunistů v národních, státních, hospodářských a společenských orgánech a institucích.“²² Doposud tyto funkce plnil ÚV KSČ. Návrh však počítal s tím, že řízení krajských a okresních výborů strany zůstane v gesci centra, což bylo pro nově vznikající Výbor značně limitující.

Šestnáctičlenný Výbor měl být volen plénem ÚV na návrh PÚV. Oproti „Byru“ z let 1968–1971 byl nově vzniklý Výbor z hlediska organizační struktury o mnoho štihlejší orgánem. Aparát Výboru byl tvořen: 1) sekretariátem předsedy; 2) oddělením politickoorganizační a ideologické práce a 3) oddělením hospodářské a sociální politiky. Mnoho důležitých oblastí (např. evidence kádrů, evidence statistiky členů a kandidátů, vnitrostranická informace, činnost instruktorů, branná, bezpečnostní a právní politika, zahraniční styky, aj.) zůstalo v pravomoci ÚV KSČ. Do aparátu Výboru bylo zpočátku vyčleněno 70 pracovníků ze systematizace ÚV KSČ.²³

Vznik výboru posvětilo 10. zasedání ÚV KSČ, jež se konalo ve dnech 10. a 11. října 1988. O tom, že čelním představitelům strany nešlo o „skutečnou“ federalizaci, svědčí vystoupení generálního tajemníka ÚV KSČ Miloše Jakeše, který v souvislosti s návrhem na ustavení Výboru řekl, že „v žádném případě nejde o federalizaci strany, ale o vytvoření dosud chybějícího územního orgánu jednotné Komunistické strany Československa v ČSR. To znamená“, dodal Jakeš, „že nevytváříme českou komunistickou stranu.“²⁴

První schůze Výboru²⁵ pod vedením Karla Urbánka se uskutečnila dne 31. října 1988. Předmětem jednání byl zejména vlastní obsah činnosti nového orgánu, který se, podle Václava Václavíka, „postupně vykrystalizuje“.²⁶ Odpůrce federalizace strany Josef Kempný však jasně

prohlásil: „Jsme územním orgánem, základní úkol máme daný tím, že budeme zabezpečovat úkoly pléna, předsednictva a sekretariátu ÚV KSČ.“²⁷ Materiál řešící obsahové zaměření Výboru řešili jeho členové také dne 9. ledna 1989. V diskusi se promítla nejistota ohledně toho, co má orgán vlastně dělat v souvislosti s proměnami samotné KSČ. Reflexe tohoto procesu je patrná v diskusi členů Výboru. Josef Mevald v diskusi podotkl, že „[m]ateriál je variabilní v souvislosti s tím, že není vymezeno pevné místo výboru ve stranické struktuře.“²⁸ Podle Václava Běžela bylo těžké „rozpracovávat materiál podobného druhu, pokud není vyjádřena dělba práce mezi stranickými orgány.“³⁶ Bylo prý třeba, dodal Bžel, „řešit i problémy vzájemných vztahů, jejich vymezení, zejména mezi odděleními ústředního výboru a výborem“.²⁹

Hodnocení fungování Výboru je ztíženo jeho poměrně krátkou existencí a také skutečností, že (podobně jako v případě mnoha jiných reformních návrhů) další fáze federalizace měla nastat po mimořádném sjezdu KSČ v roce 1990. Existence Výboru a jeho činnost však v kontextu doby nebyla bezvýznamná. V rámci kádrové reformy měl Výbor rozhodovat celkem o 852 funkcích. Ve vztahu ke KSS však stále existovala jistá asymetrie, kádrový pořádek ÚV KSS z roku 1988 zahrnoval dokonce 2585 míst.³⁰ Vznik a fungování popisovaného stranického orgánu poukazuje minimálně na dvě věci. Zaprvé, v diskusích o odstranění asymetrického uspořádání stranických orgánů se vůbec nediskutovala otázka fungování československé federace jako celku. Odpůrci stranické federalizace z řad členů vedení KSČ se obávali decentralizace, kterou by vytvoření komunistické strany v ČSR mohlo v budoucnu přinést. Zadruhé geneze a existence Výboru poukazuje na dynamiku československé přestavby. Vznik Výboru je jeden z projektů, které se podařilo v rámci reformy politického systému realizovat. Jistá nechuť při jeho ustavování a vyčkávání mimořádného sjezdu je ilustrující i pro další reformní koncepce, z nichž mnohé zůstaly jen na papíře.

Poznámky:

¹ Tento text je výstupem projektu Grantové agentury UK č. 622312 řešeného na FF UK.

² Martin Štefek je interní doktorand na Ústavu politologie FF UK.

- ³ Orgán se poprvé sešel v následujícím složení: Oldřich Černík (předseda vlády ČSSR), Ladislav Karda (vedoucí tajemník západočeského KV KSČ), Jaroslav Karhan (předseda Českého svazu družstevních rolníků), Oldřich Matějka (vedoucí tajemník obvodního výboru KSČ v Praze 9), Karel Naubert (člen PÚV KSČ), Jan Piller (člen PÚV KSČ), Stanislav Rázl (ministr chemického průmyslu), Lubomír Štrougal (předseda Byra, člen PÚV a SÚV KSČ). V následujících měsících docházelo k mnoha personálním změnám.
- ⁴ Zde vycházím z inventáře fondu 02/7 (Národní archiv ČR v Praze), jenž byl v letech 1971–1972 zpracován Romanou Sagačovou a Františkem Štěpánem.
- ⁵ Národní archiv v Praze (NA), fond (f.) 02/7, svazek (sv.) 1, archivní jednotka (a. j. 1), bod (b.) 0.
- ⁶ Aparát Byra tvořila oddělení: Politickoorganizační; Státních orgánů a společenských organizací; Branné, bezpečnostní a právní; Ideologické; Školství a vědy; Kultury; Ekonomické; Průmyslu, obchodu a služeb; Zemědělské politiky.
- ⁷ Není bez zajímavosti, že na konci osmdesátých let se časopis *Tribuna* stal orgánem nově vzniklého Výboru pro řízení stranické práce v českých zemích.
- ⁸ Těchto pět osob nahradilo v září 1969 Černíka, Císaře, Karhana, Matějčka a Šimka.
- ⁹ NA, f. 02/7, sv. 6, a. j. 18, b. 2.
- ¹⁰ Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. sjezdu KSČ: http://www.dejinyksc.usd.cas.cz/vnitrostranicke-informace-sekretariatu-uv-ks/doc_details/137-poueni-z-krizoveho-vyvoje-ve-stran-a-spolenosti-po-xxiii-sjezdu-ks.html
- ¹¹ Viz inventář fondu 02/7 (Národní archiv ČR v Praze).
- ¹² NA, f. 02/1, a. j. P78/88, b. 0, s. 44.
- ¹³ O politice přestavby v ČSSR podrobněji: Štefek, M. 2010. Komunistická strana Československa a proces přestavby v letech 1985–1989. In: Kocian, J. – Pažout, J. – Rákosník, J. (eds.): *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu VII*. Praha, Dokořán.
- ¹⁴ NA, f. 02/1, a. j. P127/89, b. 1a, s. 17.
- ¹⁵ NA, f. 02/1, a. j. P27/87, b. 0., s. 33.
- ¹⁶ NA, f. 02/1, a. j. P78/88, b. 0, s. 10.
- ¹⁷ NA, f. 02/1, a. j. P86/88, b. 0, s. 3.
- ¹⁸ Tamtéž, s. 1.
- ¹⁹ Tamtéž, s. 3
- ²⁰ Tamtéž, s. 7.
- ²¹ Tamtéž, bod 3, Příloha II.

²² Tamtéž.

²³ Tamtéž, Příloha III.

²⁴ NA, f. 01, č. j. ÚV – 098/88, s. 10.

²⁵ Složení Výboru: Urbánek Karel, Mevald Josef, Hutterová Marie, Běžel Václav, Horčík Zdeněk, Kempný Josef, Kopáček Jaroslav, Liška Otto, Němcová Miroslava, Pilný Pavel, Pitra František, Slavík Miroslav, Šípek Václav, Špejra Václav, Tesařová Zdeňka, Václavík Václav.

²⁶ NA, Výbor pro řízení stranické práce v ČSR, V 1/88, Zápis z diskuse.

²⁷ Tamtéž.

²⁸ NA, Výbor pro řízení stranické práce v ČSR, V 1989 sv. 2, a. j. 5, b. 0, s. 6.

²⁹ Tamtéž.

³⁰ NA, 02/1, a. j.: P94/88, b-4.

Seznam archivních pramenů:

Národní archiv České republiky, Praha

Fond ústředního výboru KSČ (01)

Fond předsednictva ÚV KSČ (02/1)

Fond byra ÚV KSČ pro řízení stranické práce v českých zemích (02/7)

Fond výboru pro řízení stranické práce v českých zemích (V-1988, V-1989)

Literatura a další zdroje:

CÍSAŘ, Č. *Paměti: nejen o zákulisí Pražského jara*. Praha: SinCon, 2005.

HRADECKÁ, V., KOUDELKA, F. *Kádrová politika a nomenklatura KSČ 1969–1974*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1998.

Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. sjezdu KSČ. In: http://www.dejinyksc.usd.cas.cz/vnitrostranicke-informace-sekretariatu-uv-ks/doc_details/137-poueni-z-krizoveho-vyvoje-ve-stran-a-spolenosti-po-xxiii-sjezdu-ks.html (odkaz kontrolován ke dni 10. 12. 2012)

RYCHLÍK, J. *Češi a Slováci ve 20. století: spolupráce a konflikty 1914–1992*. Praha: Vyšehrad, Ústav pro studium totalitních režimů, 2012.

ŠTEFEK, M. *Komunistická strana Československa a proces přestavby v letech 1985–1989*. In KOCIAN, J., PAŽOUT, J., RÁKOSNÍK, J. (Eds.): *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu VII*. Praha, Dokořán, 2010.

ŠTROUGAL, L. *Paměti a úvahy*. Praha: Epocha, 2009.

VONDROVÁ, J., NAVRÁTIL, J. *Komunistická strana Československa: konsolidace (květen-srpen 1968)*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2000.

VONDROVÁ, J., NAVRÁTIL, J. *Komunistická strana Československa: kapitulace (srpen-listopad 1968 a 1968)*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2001.

Kontakt na autora příspěvku:

Mgr. Martin Štefek
Katedra politologie a humanitních studií
Metropolitní univerzita Praha
Prokopova 100/16
130 00 Praha 3
e-mail:stefek@mup.cz

**Češi, Slováci a jejich sousedství:
Identita – Stereotyp – Historické vědomí**

Denisa LABISCHOVÁ

**Czechs, Slovaks and Their Neighbourhood.
Identity – Stereotype – Historical Awareness**

Abstract: This study deals with empirical research of historical awareness of pupils, students and teachers on the Czech schools with accent of intercultural dimension. Within the extensive survey in years 2011–2012 with application of mixed research design combine qualitative and quantitative research approach have been inquiring the respondent's attitudes to neighbouring nations, especially likings and antipathies, Czech's autostereotype and heterostereotype of Slovak, assessment of personal experiences with the members of Slovak national minority and assessment of contemporary bilateral relations Czech and Slovak Republic.

Key Words: National identity, Autostereotype, Heterostereotype, Historical awareness, Empirical research, Czech-Slovak relations

**Úvodem: Skupinové identity a stereotypy
ve vztahu k historickému vědomí**

Úvahy o národním charakteru jednotlivých (především evropských) národů prostupují prakticky celé filozofické a historické myšlení moderní doby. V současnosti se jim věnuje zejména kulturní antropologie, ale

také historická sociologie. Miloš Havelka (2002, s. 10–33), zabývající se konceptem mentalit, soudí, že skupinové mentality je třeba důsledně odlišit od sociální auto- a heterostereotypů a že souvisejí spíše s otázkami národního charakteru a kolektivního vědomí. Pro konstrukci kolektivního vědomí je zásadní připisování významu jednotlivým dějinným fenoménům a hledání jejich smyslu, je třeba tedy zkoumat také historické vědomí dané společnosti.

„Národní charakter“ má ovšem k historickým mýtům a stereotypům velmi blízko. Vznik legend a antilegend, jež se stávají historickými stereotypy a vrůstají do historického vědomí obyvatel, považuje Ivan Kamenec (2006, s. 18) za jakýsi začarovaný kruh a nazývá ho „perpetuum mobile“. Mýty a stereotypy měly podle něj v minulosti z určitého hlediska pozitivní význam, neboť působily jako stabilizační moment paměti národa, kdy tato romantizující idealizace národních dějin ovlivnila filozofii, umění i politiku.

Podobně Eduard Maur (2000, s. 71–72) konstatuje, že skupinové představy o minulosti vytvářejí pevné ideologické pouto mezi členy skupiny, ať již se jedná o etické normy či obrazy „protivníka“. Legitimizují tak vlastně skupinové zájmy a požadavky. Maur podotýká, že ani v době nejsilnějšího rozmachu národního hnutí nelze hovořit o naprosté jednotě „národního“ vědomí, neboť do něj vždy pronikaly regionální prvky, ať již se jedná o regionálně určenou vazbu k určitým (např. poutním) místům či o odlišnou religiozitu, jak dokládá kupříkladu výrazně slabší husitská tradice v regionech s převažujícím katolickým náboženstvím.

Národní identita patří do systému kolektivních sociálních identit a je určována vztahem k těm „druhým“. „Definuje, kým jsme – kulturně i politicky.“ (Vlachová, 2010, s. 95)

Ladislav Holý (2001, s. 70) pokládá národní stereotypy a národní tradici za stěžejní momenty národní identity. Upozorňuje na to, že „sebeobrazy vyjadřované prostřednictvím charakterových vlastností, které si připisují, a sebeobrazy vyjadřované prostřednictvím tradic, které považují za vlastní, se podstatně liší.“ Sebeobraz vzniká generalizací zkušenosti, tradice je výrazem potřeby uchovávat národní kontinuitu jako „specifické čtení národní historie“, přičemž „kanonickým čtením“ je pro Čechy stále Palacký (Holý, 2001, s. 77).

V případě slovenské společnosti dominují dle Kamence (2006, s. 18) především dva stereotypy, jednak vnímání národních dějin z obranného úhlu pohledu, jednak obraz o plebejském charakteru slovenské historie, jež vyúsťují v mýtus tisícileté poroby národa. Nutno poznamenat, že mýtus o třistaleté (pobělohorské) porobě patří mezi tradiční historické stereotypy také u českého národa (srov. Rak, 1994).

Slováci se v minulosti vymezovali především vůči maďarské a české kultuře (Gál, 1992, s. 67). V tomto kontextu můžeme zmínit výzkum *Niektoré otázky historického vedomia obyvateľstva Slovenskej republiky* kolektivu Miroslava Pekníka (2006), který byl zaměřen zejména na hodnocení vývoje bilaterálních vztahů Čechů a Slováků v různých etapách 20. století, a to na škále rovnocenné vztahy – nadřazená pozice jednoho z národů. Dle výsledků šetření je vnímání společné historie Čechů a Slováků politicky a občansky stále velmi citlivé a převažuje percepce nadřazenosti českého národa v minulosti, pouze s výjimkou období Slovenského štátu a rovnocenného postavení v období po rozdělení Československa v roce 1993 (Pekník, 2006, s. 47, 50–51).

Asymetrie v česko-slovenských vztazích je dle Josefa Alana dána zejména odlišnou hodnotovou orientací. Na Slovensku je kultura vázána na náboženství a národní solidaritu, kdežto v Čechách, s výjimkou jižní Moravy, se prosazují spíše pragmatické hodnoty (srov. Gál, 1992, s. 5).

Gál (1992) popisuje stereotypy ve vzájemném vnímání obou národů následovně: Slováci jsou mnohými Čechy nahlíženi skrze folklór (typický Slovenský „holopupkár“ s valaškou a holým břichem), vedle pohostinnosti je jim přisuzován nacionalismus a zakomplexovanost. Pohled z druhé strany je určován stereotypy české kulturnosti, smyslu pro humor, ale také vychytralosti, lenosti, povýšenectví či chamtivosti. Český autostereotyp je „sebekritičtější“ než slovenský a zahrnuje přívlastky jako závistivost, zbabělost, nejednotnost, neschopnost odboru v době národního útisku. Z pozitivních charakteristik dominuje „švejkovství“, pracovitost a šikovnost.

Ladislav Holý (2001) charakterizuje český sebeobraz několika typickými rysy. Jedná se především o průměrnost a zdravý selský rozum („malý český člověk“), pracovitost („zlaté české ruce“), závistivost, netolerantnost a mírumilovnost („holubičí povaha“). České představy

o Slovácích jsou modifikovány jakousi komplementaritou. Zatímco česká společnost je dle těchto představ moderní, slovenská tradiční. Češi mají svou historii a tátnost, Slováci nikoliv. Češství vystihuje pokrok, dospělost, kultura, racionalita a přináležitost k Západu, u Slováků se jedná o zaostalost, mladý národ, přírodu, emocionalitu a příslušnost k Východu (Holý, 2001, s. 99).

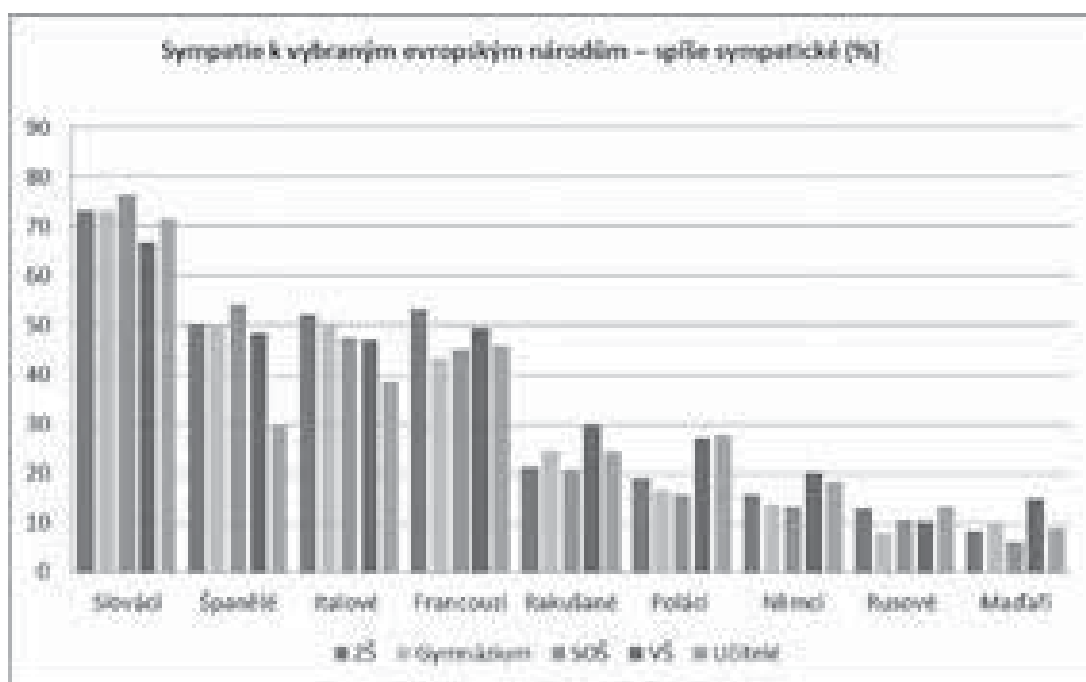
Téma je samozřejmě nutno uchopit také empiricky. Položky vztahující se k českému autostereotypu a aktuálnímu heterostereotypu Slováků v návaznosti na vnímání oblaby našich východních sousedů v porovnání s jinými evropskými národy, jakož i k hodnocení osobních zkušeností s příslušníky slovenské národnostní menšiny žijícími na území České republiky a k posouzení současných bilaterálních vztahů se Slovenskem, byly zařazeny do rozsáhlého šetření realizovaného v letech 2011–2012 v rámci projektu *Multikulturní aspekty vzdělávání v sociálně humanitních předmětech a jejich odraz v historickém vědomí studující mládeže*.¹ Zkoumaný soubor zahrnoval celkově 2524 respondentů z deseti regionů České republiky,² z toho 710 žáků základních škol (14–15 let), 624 žáků gymnázií (17–18 let), 486 žáků středních odborných škol (17–18 let), 347 vysokoškolských studentů učitelství dějepisu a 257 učitelů dějepisu základních a středních škol. Ve výzkumu byl poprvé využit smíšený výzkumný design (focus groups, in-depth interviews, dotazníkové šetření), který umožňuje hlouběji proniknout do zkoumaného problému a překlenout tak nedostatky a omezení, které s sebou nese uplatnění pouze kvantitativní či kvalitativní metodologie. Výsledky kvantitativní části šetření byly zpracovány ve statistických programech *Remark Office OMR* a *Statistical Package for the Social Sciences*. Kvantitativní část výzkumu byla uskutečněna v roce 2011, kvalitativní probíhala v letech 2011–2012.

Metodická koncepce výzkumu stereotypů odráží interdisciplinární charakter zkoumaného jevu a vychází především z lingvistických interpretačních postupů. Hubert Orłowski (2009) pojednává o historických stereotypech v rámci bádání historické sémantiky. Inspirací pro zde prezentovaný výzkum se stalo zejména šetření polského autora Jerzy Bartmińského (1995), který zkoumal interetnické postoje vyjádřené v podobě typických a netypických vlastností různých národů

metodou sémantického diferenciálu. K seznamu dvaceti šesti vlastností, jež jsou nejčastěji užívány k označení národního charakteru, dospěl autor na základě jazykových analýz přísloví a frazeologismů a opakovaného dotazování otevřenými otázkami typu: „*Jakým výrazem byste nejlépe charakterizovali typického Němce...*“ V dlouhodobých výzkumech oborově didaktických (Labischová 1999, 2005) se konečný seznam vlastností ustálil na počtu dvaceti pěti.

Obliba evropských národů

Sympatie či antipatie vůči příslušníkům národních celků a národnostních skupin s etnickými stereotypy úzce souvisejí. Sympatie je postoj, který se často utváří na základě obrazu o tom „druhém“. Stereotypy tak slouží k racionalizaci (Piontek, 1993, s. 35–40) a k odůvodnění našich postojů. Máme-li v oblibě kupříkladu Francouze, bude u nás převládat jejich pozitivní obraz a budeme je pokládat především za veselé milovníky života s výbornou gastronomií. Pokud nám však Francouzi příliš sympatičtí nejsou, budeme akcentovat možná spíše údajnou „zahleděnost do sebe“ a neochotu komunikovat v cizích jazycích.

Graf č. 1: Sympatie k vybraným evropským národům – varianta odpovědi „spíše sympatické“

V aktuálním výzkumu (*graf č. 1*) byly sledovány sympatie vůči příslušníkům vybraných národů³ a národností, a to na škále *spíše sympatický – neutrální – spíše nesympatický*.

Největší sympatie jsou pociťovány vůči našim tradičně „nejbližším“ sousedům Slovákům (73 %), ale také k středomořským národům – Španělům, Italům a Francouzům (četnosti se pohybují v rozmezí 47–49 %). Na dalších pozicích, již s nižšími četnostmi preferencí z hlediska obliby, se ocitají všichni ostatní čeští sousedé.

U některých národů byly zaznamenány výraznější rozdíly v postojích jednotlivých skupin respondentů. Asi nejpatrnější odlišnost byla zaznamenána u Španělů, které hodnotilo pozitivně o 20 % méně učitelů než ostatních dotázaných. Mírné odlišnosti byly zaznamenány také u Poláků, Němců a Rakušanů, ke kterým pociťují silnější sympatie naopak spíše učitelé a vysokoškolští studenti historie.⁴ Je otázkou, nakolik jsou tyto rozdíly způsobeny například větší informovaností o historii a kultuře daného národa (což předpokládáme zejména u Poláků) a nakolik je možno připisovat je kritičtějšímu náhledu pedagogů na stereotypní obraz „dědičného nepřítele“ (v případě Němců).

Sympatie k evropským národům (v %)								
	výzkum 2011		výzkum 2004		výzkum 2002		výzkum 2000	
1.	Slováci	47	Francouzi	44	Francouzi	42	Francouzi	40
2.	Britové	42	Slováci	28	Slováci	20	Britové	28
3.	Francouzi	38	Italové	24	Britové	33	Slováci	25
4.	Italové	27	Britové	22	Italové	23	Italové	23
5.	Španělé	20	Španělé	16	Španělé	17	Španělé	14
6.	Češi	19	Poláci	9	Němci	12	Rakušané	15
7.	Němci	17	Řekové	9	Švýcaři	10	Řekové	11
8.	Rakušané	8	Švédové	8	Nizozemci	9	Poláci	10
9.	Řekové	7	Švýcaři	8	Češi	8	Němci	9
10.	Švýcaři	7	Nizozemci	7	Řekové	7	Nizozemci	6

Tabulka č. 1: Sympatie k evropským národům ve vybraných oborově didaktických výzkumech z let 2000–2011

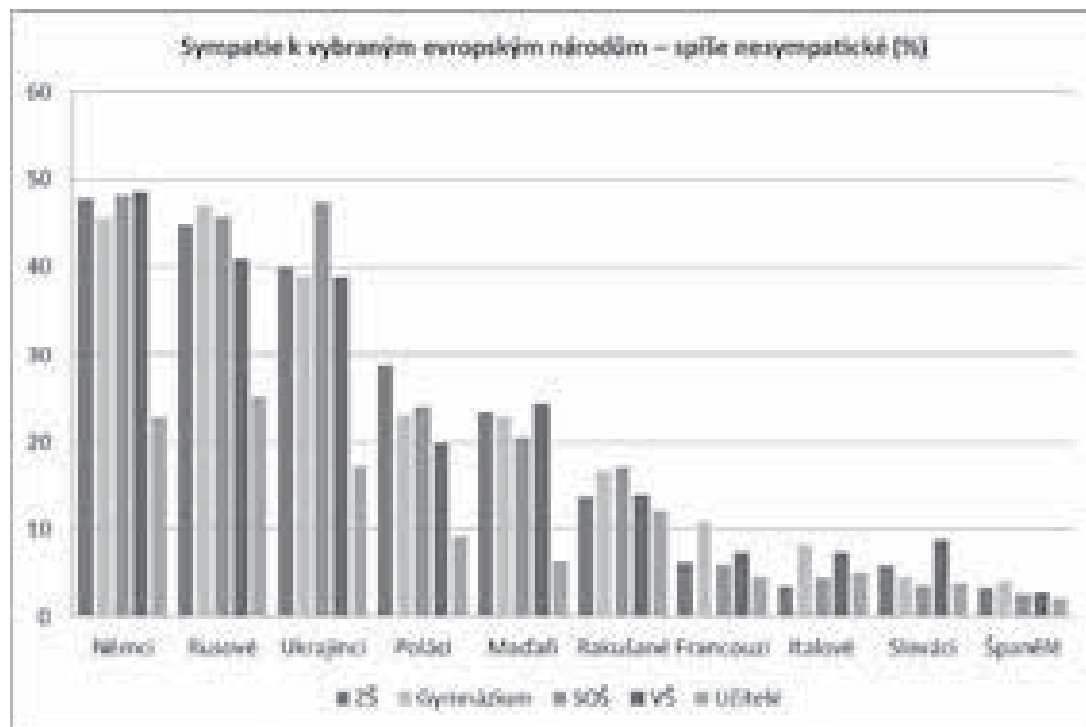
Výsledky výzkumů z let 2000, 2002, 2004 a (paralelně se zde prezentovaným šetřením realizovaného) výzkumu z roku 2011 umožňují určitá srovnání (tabulka č. 1). Je třeba poznamenat, že v dřívějších výzkumech byla použita odlišná metodika – respondenti uváděli tři nejoblíbenější evropské národy z hlediska sympatií v otevřené otázce dotazníku, odlišný byl také zkoumaný soubor z hlediska typu školy (srov. Labischová-Drabinová, 2000; Psotková, 2004; Labischová, 2005; Zádřapová, 2011).

Ve všech zmíněných výzkumech se projevila obecnější tendence jmenovat jednak národy sousední (ať již v pořadí sympatií, či antipatií), jednak tzv. „velké národy“, o jejichž historii a kultuře měli dotázaní výraznější povědomí. Sledovat je možno postupný nárůst sympatií vůči Slovákům od konce devadesátých let 20. století a naopak pokles pozitivních postojů vůči Francouzům, jejichž preference byla na přelomu tisíciletí jednoznačná. Od poloviny devadesátých let je patrný také pokles obliby Rakušanů, kteří byli po roce 1989 vnímáni jako vzor pro nové směřování Československé (České) republiky – jako malá, ale ekonomicky vyspělá demokratická země. Před vstupem ČR do Evropské unie však narůstala averze vůči „zasahování“ Rakouska do českých záležitostí ve vztahu k dostavbě jaderné elektrárny Temelín, což se projevilo ve výrazném poklesu preferencí, a svůj podíl na větší „rezervovanosti“ vůči našemu jižnímu sousedu nesla bezesporu také negativní medializace tzv. Benešových dekretů (Labischová, 2005, s. 128).

Z porovnání *grafů č. 1 a č. 2* je patrné, že v hodnocení vybraných evropských národů převažují spíše pozitivní tendence, neboť četnosti preferencí z hlediska antipatií jsou celkově výrazně nižší než z hlediska sympatií. Výsledek tedy naznačuje, že interkulturní postoje českých žáků, studentů a učitelů jsou převážně kladné. Ve vztahu ani k jednomu sledovanému národu nevyjádřila svůj negativní postoj polovina z celkového souboru respondentů (nejvyšší procento zde bylo 45 %). V tomto směru se velmi vyjímají učitelé, z nichž pouze v jednom případě vyslovila své antipatie čtvrtina (Rusové – 25 %) a v jednom se jednalo o 23 % (Němci).

Nejsilnější antipatie jsou tradičně vyjadřovány vůči Němcům (celkově 45 %) a Rusům (43 %). Odhlédneme-li od nižších četností odpovědí

pedagogů, nejsou rozdíly mezi jednotlivými skupinami respondentů z hlediska typu školy výrazné. V případě v pořadí třetích Ukrajinců (celkově 39 %) jsme zaznamenali vyšší procento negativních odpovědí u žáků středních odborných škol (47 %).

Graf č. 2: Sympatie k vybraným evropským národům – varianta odpovědi „spíše nesympatické“

Čtvrté umístění z hlediska neoblíbenosti patří našemu severnímu sousedovi. Spíše nesympatičtí jsou Poláci 23 % dotázaných. Také v případě mírných antipatií můžeme sledovat rozdíly mezi jednotlivými skupinami respondentů – vyjádřilo je pouze 9 % učitelů, 20 % vysokoškoláků, 23 % gymnazistů, 25 % žáků SOŠ a 28 % žáků základních škol. Je tedy patrné, že s narůstajícím vzděláním negativní postoje klesají a tento výsledek může být jedním z argumentů pro podporu vzdělávání v oblasti historie a kultury jiných národů a národností.

Pětina dotázaných hodnotí spíše negativně dále Maďary, 15 % Rakousany, u dalších národů byly zjištěny četnosti 7 % a méně.

Nebyly zjištěny odlišnosti v preferencích převyšující 3 %, z hlediska pohlaví, s výjimkou vyšší obliby Italů (o 17 %), Španělů (o 16 %), Francouzů (o 13 %) a také Slováků (o 5 %) u žen.

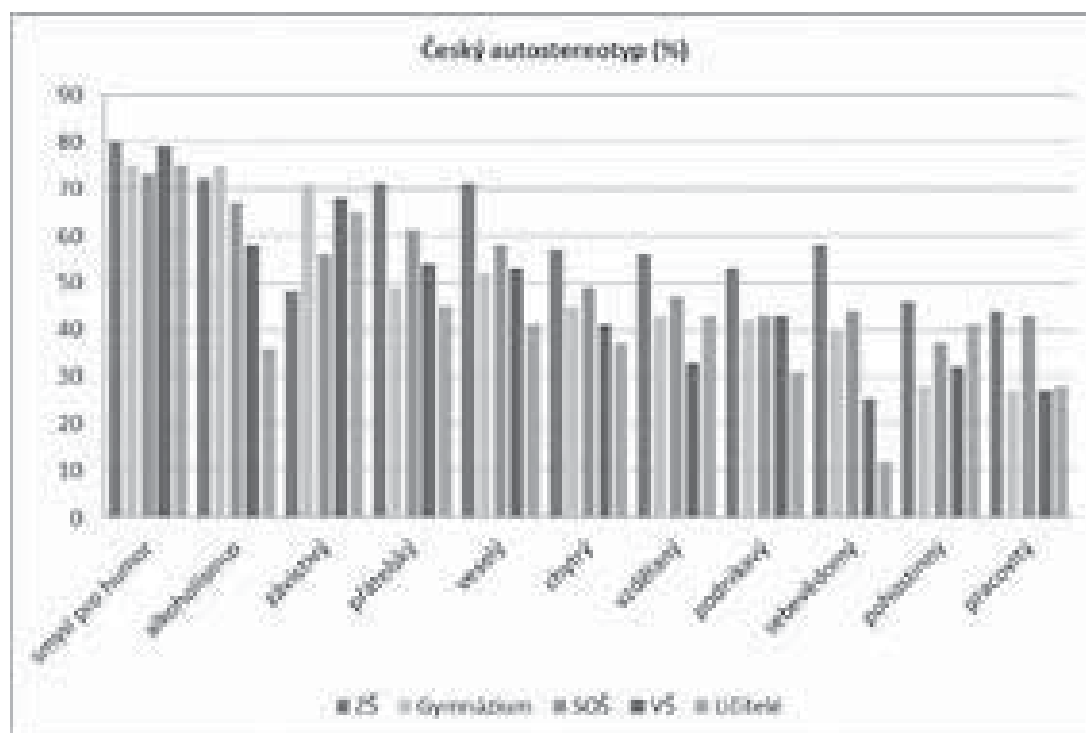
Antipatie k evropským národům								
	výzkum 2011		výzkum 2004		výzkum 2002		výzkum 2000	
1.	Němci	51	Němci	59	Němci	55	Němci	36
2.	Rusové	37	Rakušané	22	Rakušané	27	Rusové	23
3.	Poláci	35	Rusové	18	Rusové	27	Britové	18
4.	Maďaři	20	Britové	18	Ukrajinci	11	Poláci	13
5.	Ukrajinci	19	Italové	9	Poláci	9	Maďaři	10
6.	Rakušané	14	Francouzi	8	Britové	6	Srbové	9
7.	Francouzi	14	Ukrajinci	8	Maďaři	6	Rakušané	9
8.	Rumuni	12	Poláci	7	Italové	6	Italové	7
9.	Italové	8	Maďaři	6	Slováci	5	Rumuni	6
10.	Slováci	5	Slováci	5	Francouzi	5	Albánci	5

Tabulka č. 2: Antipatie k evropským národům ve vybraných oborově didaktických výzkumech z let 2000–2011

Jak vyplývá z *tabulky č. 2* (srov. Labischová-Drabinová, 2000; Psotková, 2004; Labischová, 2005; Zádrapová 2011), negativnější hodnocení je u většiny národů od roku 2000 relativně stabilní, vezmeme-li v úvahu, že v uvedených výzkumech byla zčásti použita odlišná metodika (viz výše) a výběr zkoumaného souboru. Ve všech šetřeních byli jako nejméně oblíbený národ jmenováni Němci, velmi neoblíbení jsou také Rusové. K některým národům jsou přibližně stejnou částí sledovaného souboru pocítovány sympatie, jakož i antipatie (Poláci, Francouzi, Britové). Poukázat je třeba na pokles antipatií vůči Rakušanům v roce posledního šetření (2011), kdy nebyly výrazněji medializovány žádné kontroverzní momenty v současných ani historických vztazích obou zemí. Zatímco v roce 2000 figurovali na předních místech z hlediska antipatií Srbové, což lze odůvodnit dozvuky válečného konfliktu na Balkáně, v pozdějších průzkumech již výrazně často uváděni nebyli.

Zajímalo nás také, zda je v hodnocení sympatií či antipatií vůči příslušníkům určitého národa patrný vliv geografické vzdálenosti či přímého sousedství. Regionální rozdíly jsme proto sledovali u čtyř

Český autostereotyp a heterostereotyp Slováka

Český autostereotyp nabývá ve srovnání s heterostereotypy českých sousedů nejvýraznějších kontur. V celkovém souboru nadpoloviční většina dotázaných nepochybovala o pěti „českých“ vlastnostech, u dalších čtyř charakteristik byly zjištěny četnosti nad 40 %.

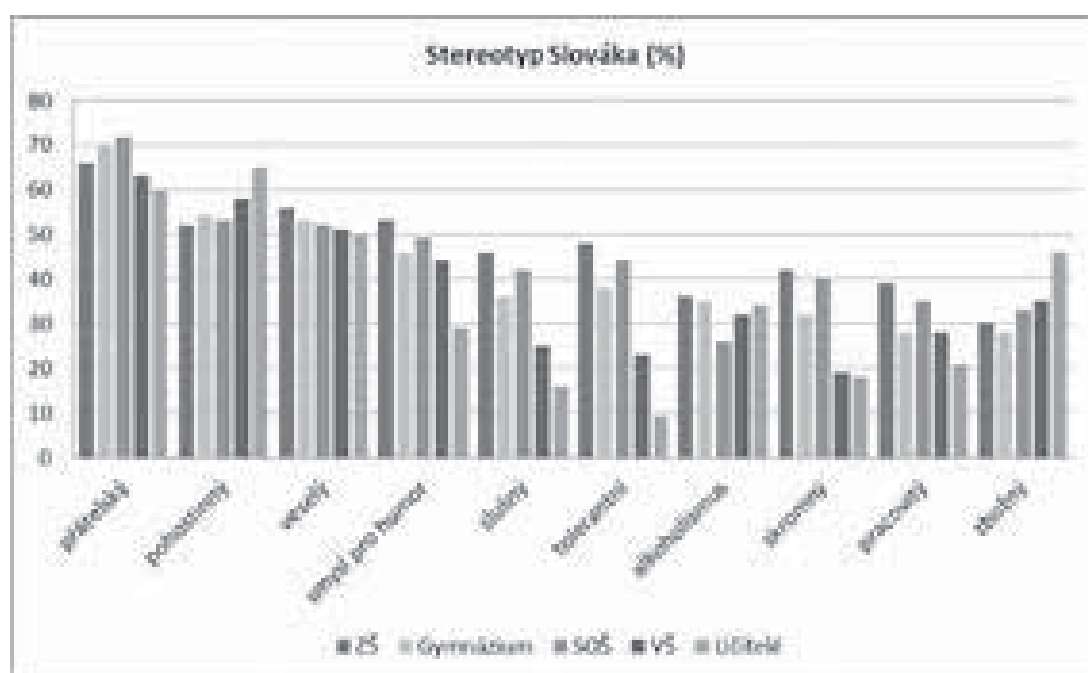
Ročník 4 | Číslo 2

spojené pravděpodobně s pověstnou konzumací piva, byl zjištěn zna-
 telný nárůst preferencí oproti dřívějším šetřením.⁵

Nejvýraznějším negativním rysem Čechů se pravidelně ukazuje být
závistivost (60 %). Tu naší národní povaze přisuzují zejména gymnazis-
 té (71 %) a učitelé (65 %), naopak pro nejmladší respondenty není její
 vnímání tak intenzivní (48 %).

Především pro žáky základních škol jsou Češi dále *přátelští*, *veselí*
 a *chytrí*, následuje *vzdělanost*, o které jsou přesvědčeni ponejvíce žáci
 ZŠ (56 %), naopak vysokoškoláci neodpovídali v případě této položky
 tak jednoznačně (33 %).

Nejmarkantnější rozdíl z hlediska typu školy vykazuje výsledek
 u charakteristiky *sebevědomý*, kterou volili nejčastěji žáci základních
 škol (58 %), naopak učitelé ji jmenovali spíše zřídka (12 %). Pociť se-
 bevědomí tedy v posledních letech výrazně narůstá, mladší generace se
 v tomto směru velmi odlišuje od generací starších. V roce 2004 označi-
 lo dokonce 36 % respondentů sebevědomí přímo za netypickou vlast-
 nost (Labischová 2005: 204).

Graf č. 4: Český heterostereotyp Slováka

Obraz Slováka (graf č. 4) je utvářen povětšinou příznivými pří-
 vlastky. Nadpoloviční většina dotázaných připisuje našim východním

sousedům především *přátelskost* (67 %), oceňovány jsou také *pohostinnost* (55 %) a *veselost* (53 %).

Údajná „příbuznost“ slovenské a české „národní povahy“ se projevuje asi nejzřetelněji ve vnímání *smyslu pro humor* (celkově 47 %). V jeho hodnocení jsou však v případě Slováků o něco zdrženlivější pedagogové (29 %).

Zatímco většina respondentů nezařadila *slušnost* mezi nejtypičtější „české“ vlastnosti, v pohledu na příslušníky slovenského národa přesvědčení o jejich *slušnosti* převažuje (celkem 37 %). Povšimnout si musíme diferencí v odpovědích jednotlivých skupin oslovených. Tento stereotypní rys vnímá takřka polovina nejmladších respondentů (46 %), ovšem pouze 16 % učitelů a 25 % vysokoškoláků. Jedná se tedy o zřetelný posun v stereotypním nahlížení na Slováky u mladší generace směrem k pozitivnímu hodnocení tohoto aspektu. Je nutno podotknout, že v dřívějších šetřeních nepatřila *slušnost* mezi výrazný rys českého heterostereotypu Slováka, a to ani jako vlastnost typická ani výrazně netypická (Labischová-Drabinová 1999: 41).

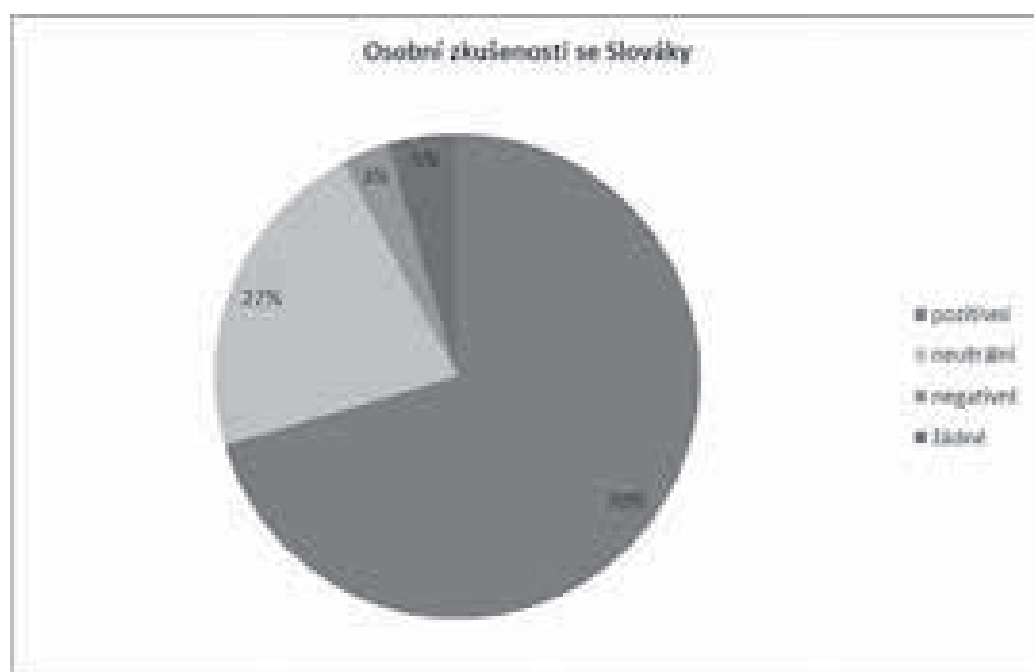
Obdobný výsledek s ještě patrnějšími rozdíly mezi žáky a pedagogy byl zjištěn u *tolerance* (celkem 37 %; žáci ZŠ 48 %, SOŠ 44 %, ale VŠ 23 %, učitelé 9 %). Naopak vcelku vyrovnané jsou četnosti jednotlivých skupin respondentů u *alkoholismu* (celkem 33 %), který je součástí heterostereotypu Slováka relativně stabilně a který naše dva národy podobně jako *smyslu pro humor* „spojuje“.

Je třeba poznamenat, že na rozdíl od ostatních skupin respondentů převládá mezi učiteli přesvědčení o slovenské *horkokrevnosti* (celkem 28 %, učitelé 55 %), která nechyběla ve výčtu nejpríznačnějších charakteristik Slováků v dřívějších výzkumech.

Výzkum ukazuje, že stereotypní představy o jiných národech i o sobě samých v odpovědích pedagogů nejsou nikterak mírnější, než je tomu u žáků a studentů. Je tedy nutno pracovat s faktem, že učitelé samotní uvažují ve stereotypních kategoriích a že s největší pravděpodobností alespoň do jisté míry tyto interkulturní obrazy vnášejí do svého dějepisného výkladu.

Hodnocení osobních zkušeností s příslušníky slovenské národnostní menšiny

Etnické a národní stereotypy úzce souvisejí s osobními zkušenostmi nabytými v procesu interkulturního kontaktu. Pozitivní či negativní zkušenost, třeba jen ojedinělá a spojená se situací, která nenastává běžně, bývá mnohdy podnětem pro vznik a šíření zjednodušujících, iracionálních stereotypů. Platí jistě také opačný vztah, vnímání druhého a hodnocení setkání s ním bývá hluboce zakořeněnými a povětšinou neuvědomovanými stereotypy významně ovlivněno. Stejný zážitek tak může být hodnocen jak pozitivně, tak negativně. Kupříkladu halasící skupinka španělských studentů může být pro někoho spojována s „typickým“ temperamentem Jižanů, jiný člověk je může považovat za „nevychované“. Monika Morgensternová hovoří o tzv. atribuční chybě, kdy je lidské chování přičítáno povaze celé skupiny bez zohlednění situační informace (Morgensternová, Šulová, 2007, s. 76).

Graf č. 5: Hodnocení osobních zkušeností s příslušníky slovenské národnostní menšiny

Graf č. 5 ilustruje zjištění, že převážná většina žáků, studentů i učitelů vnímá své osobní zkušenosti se Slováky jednoznačně pozitivně (70 %),

jedna pětina (22 %) respondentů je pak hodnotí jako neutrální. Pouze minimum (3 %) dotázaných charakterizuje své kontakty jako negativní a 5 % oslovených konstatuje, že nemá se Slováky zkušenosti žádné. Při srovnání odpovědí jednotlivých skupin respondentů z hlediska věku a typu školy nebyly zjištěny signifikantnější rozdíly.

Významnější difference byly zaznamenány při komparaci sledovaných skupin z hlediska regionu. Pozitivněji jsou hodnoceny osobní kontakty se Slováky v příhraničních regionech, tedy na severní Moravě a ve Slezsku (Opava 82 %, Těšínsko 80 %, Ostrava 74 %), naopak v regionech vzdálenějších od česko-slovenských hranic byla varianta *pozitivní* frekventována méně (Plzeň 62 %, Praha 64 %, České Budějovice 64 %, Ústí nad Labem 66 %), respondenti se zde častěji klonili k odpovědi žádné. Pozitivní hodnocení interkulturního setkávání v regionech sousedících se Slovenskem tak koresponduje s výraznější oblibou Slováků, která zde byla zjištěna.

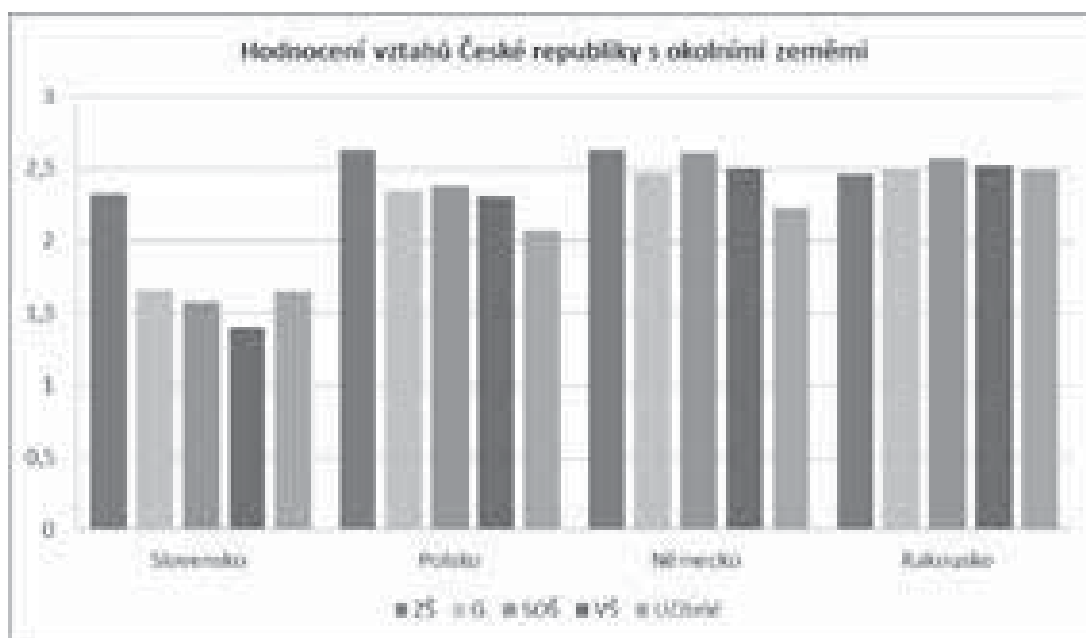
Hodnocení současných vztahů České republiky se sousedními zeměmi

Co se týče hodnocení současných vztahů s okolními zeměmi, byla pro jejich zjištění zvolena uzavřená dotazníková položka. Respondenti posuzovali bilaterální vztahy na pětibodové škále, kde 1 znamená nejlepší hodnocení.

V celkovém srovnání (*graf č. 6*) jsou nejpozitivněji vnímány vztahy se Slovenskem (skóre škály 1,62)⁶, s určitým odstupem pak s Polskem (2,36), Rakouskem a Německem (shodně 2,53). Je tedy možno konstatovat, že vztahy se všemi okolními zeměmi jsou vnímány jako spíše příznivé.

Při zjišťování diferencí mezi jednotlivými skupinami respondentů byly vysledovány určité tendence. Skupina učitelů dějepisu se v případě hodnocení vztahů se všemi sousedními státy odlišovala vyhraněnějšími postoji, což lze interpretovat přesvědčivější orientací v současném politickém, ekonomickém i kulturním dění. Volili totiž na dané škále méně často střední hodnotu (3), což by mohlo být výrazem jisté nerozhodnosti. Pedagogové se vyznačovali také tím, že pro hodnocení vztahů

s Německem a Polskem preferovali ve srovnání s žáky a studenty mnohem více hodnocení pozitivní. V případě Slováků ani Rakušanů nebyly v pozitivním hodnocení zjištěny významnější odlišnosti z hlediska věku a typu školy.

Graf č. 6: Hodnocení současných vztahů s okolními zeměmi (skóre škály)

Zaměřili jsme se také na regionální srovnání, kde byly rozdíly v některých případech také velmi signifikantní. Dle výsledků výzkumu je možno zobecnit, že vyhraněněji jsou bilaterální vztahy posuzovány v oblastech příhraničních, kde se předpokládají intenzivnější vzájemné kontakty. Nebyla však vysledována jednoznačná tendence v kladném či záporném hodnocení z hlediska regionu v dimenzi blízký – vzdálený. Vztahy naší republiky se Slovenskem⁷ byly nejlépe ohodnoceny na Olomoucku (93,7 %), Plzeňsku (92,6 %), Královéhradecku (90,6 %), Brněnsku (89,5 %) a Těšínsku (88,8 %), tedy v různých oblastech České republiky.

Závěrem

V rámci výzkumu z let 2011–2012 byly induktivními statistickými postupy (pořadový korelační koeficient Spearmanovo ρ , test dobré shody,⁸ analýza adjustovaných reziduí) zjišťovány také některé vztahy mezi proměnnými. Bylo zjištěno, že respondenti, kteří hodnotí vztah

mezi Českou republikou a ostatními zeměmi jako pozitivní či spíše pozitivní, vyjadřují zároveň větší sympatie k občanům dané země. Naopak respondenti, kteří hodnotí vztah obou zemí jako negativní, pociťují častěji antipatie k občanům sousedního státu. Hodnota pořadové korelace Spearmanovo ρ činila v případě vztahu se Slovenskem 0,291, jedná se tedy o statisticky významný vztah.

Statisticky významná je také korelace mezi osobními zkušenostmi s příslušníky slovenské národnostní skupiny a pociťováním sympatií a antipatií vůči nim. Respondenti s pozitivními zkušenostmi vyjadřovali častěji sympatie vůči Slovákům (Spearmanovo ρ 0,522).

Bylo dále zjištěno, že příslušníkům národů, vůči kterým jsou pociťovány spíše sympatie, jsou připisovány častěji pozitivní stereotypní vlastnosti. Naopak těm, kteří jsou pokládáni za spíše nesympatické, jsou přisuzovány vlastnosti negativní. Tuto souvislost potvrdil jednak test dobré shody, jednak analýza adjustovaných reziduí na 95 % hladině významnosti.⁹ Ti respondenti, kteří považují Slováky za sympatické, je hodnotí jako přátelské, se smyslem pro humor a vzdělané.¹⁰ Oproti tomu ti, kteří je považují za nesympatické, je častěji hodnotí jako závislivé, horkokrevné a nacionalistické.¹¹ U vlastnosti *alkoholismus* se žádný vztah neprojevil.

Závěrem je třeba říci, že úkolem oborové didaktiky dějepisu a dalších sociálně humanitních disciplín je především poznávat podobu interetnických postojů a jejich proměn v čase. Předpokladem vědomé reflexe je beze sporu realizace longitudinálních empirických šetření u žáků i učitelů. Cílem školní výuky není „rušit“ a odbourávat stereotypy v posuzování druhých, protože to ani není reálné, ale spíše rozvíjet schopnost žáků porozumět vzniku, genezi a významu stereotypů v různých dobách historie i v současnosti a vést je k uvědomění, že naše jednání může být těmito prvky kolektivního vědomí do značné míry ovlivněno.

Poznámky:

¹ Projekt byl financován MŠMT z dotačního programu *Podpora vzdělávání v jazycích národnostních menšin a multikulturní výchovy* v roce 2011, řešitelka Denisa LABISCHOVÁ, spoluřešitelka Blažena GRACOVÁ.

² Praha, Ostrava, Opava, Brno, Olomouc, Plzeň, Ústí nad Labem, Český Těšín, České

Budějovice, Hradec Králové (vždy město i okolní menší obce); otázky vztahující se k rodinné paměti byly vzhledem k celkovému rozsahu dotazníku položeny pouze vysokoškolákům a učitelům (604 respondentů). Deset focus groups a dva hloubkové rozhovory proběhly v období březen 2011 až říjen 2012.

- ³ Italové, Maďaři, Poláci, Němci, Rakušané, Slováci, Španělé, Rusové, Francouzi, Romové, Vietnamci, Ukrajinci.
- ⁴ Učitelé hodnotí pozitivněji Rakušany o 2,7 %, Němce o 3,2 % a Poláky o 8,4 %.
- ⁵ V roce 2004 byl *alkoholismus* v pořadí sedmou nejčtenější vlastností českého autostereotypu (45 %).
- ⁶ Vztahy se Slovenskem: medián 1,00; modus 2.
- ⁷ Hodnoty 1 nebo 2 na škále.
- ⁸ Pearsonův chí-kvadrát test.
- ⁹ Hodnota adjustovaných reziduí nad 1,96 vyjadřuje statisticky významný vztah.
- ¹⁰ Hodnota adjustovaných reziduí: přátelský 15,2; smysl pro humor

Literatura:

- BARTMIŃSKI, J. Nasi sąsiedzi w oczach studentów. In WALAS, T. (ed.) *Narody i stereotypy*. Kraków: Międzynarodowe Centrum Kultury, 1995. s. 258–269.
- ČAPEK, V. *Národní a evropské vědomí školní mládeže*. Praha: FF UK, 2001.
- GÁL, F. *Dnešní krize česko-slovenských vztahů*. Praha: SLON, 1992.
- HAVELKA, M., TUČEK, M., ČERNÝ, J., ČESAL, J., HUDEMA, M. *Skupinové mentality*. Sociologické texty. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2002.
- HAVELKA, M. Historické a systematické předpoklady tematizace problému mentalit v sociologii. In HAVELKA, M., TUČEK, M., ČERNÝ, J., ČESAL, J., HUDEMA, M. *Skupinové mentality*. Sociologické texty. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2002. s. 10–33.
- HOLÝ, L. *Malý český člověk a velký český národ*. Národní identita a postkomunistická transformace společnosti. Praha: SLON, 2001.
- JAWORSKI, R. Osteuropa als Gegenstand der historischen Stereotypenforschung. *Geschichte und Gesellschaft*. 1983, 13. Jg., S. 63–76.
- KAMENEC, I. Problémy s identifikáciou historického vedomia. In PEKNÍK, M. (ed.) *Verejná mienka a politika. Historické vedomie slovenskej spoločnosti*. Bratislava: Ústav politických vied SAV, 2006. s. 17–21.
- KUNŠTÁT, D. Veřejné mínění a vztahy ČR k okolním zemím. *Naše společnost*. 1–2, 2003, s. 1–4.

- LABISCHOVÁ, D. Čech závistivec – Rakušan byrokrat? Proměny obrazu Čechů, Rakušanů a jejich minulosti ve vědomí studující mládeže. Spisy FF OU, 155. Ostrava: FF OU, 2005.
- LABISCHOVÁ, D. Národní stereotypy jako předmět historického bádání. *Acta historica Neosoliensia. Ročenka katedry historie Fakulty humanitních věd UMB v Banské Bystrici*. Tomus 7, Banská Bystrica 2004, s. 159–166.
- LABISCHOVÁ, D. Stereotypy a předsudky v dynamickém pojetí interkulturního vzdělávání. In KRÁKORA, P. a kol. *Multikulturalita a výchova k občanství ve středoevropském kontextu*. Praha: Nakladatelství Epoque, 2011. s. 63–77.
- LABISCHOVÁ, D. Vybrané aspekty interkulturality z pohledu empirického oborově didaktického výzkumu. In KRÁKORA, P. a kol. *Aktuální společenskovední pohledy na výchovu k demokratickému občanství*. Praha: Nakladatelství Epoque, 2012. s. 99–114.
- LABISCHOVÁ-DRABINOVÁ, D. Etnické stereotypy a studující mládež. In GRACOVÁ, B., PSÍK, R. (ed.) *Školní výuka dějepisu a překonávání stereotypních obrazů sousedních národů II*. Ostrava: FF OU, 1999. s. 5–49.
- MAUR, E. Historické vědomí dnes – kritická reflexe, zmatek nebo záměrná destrukce? In *Evropa mezi Německem a Ruskem*. Sborník prací k sedmdesátinám Jaroslava Valenty, Praha, 2000, s. 71–77.
- MORGENSTERNOVÁ, M., ŠULOVÁ, L. *Interkulturní psychologie. Rozvoj interkulturní senzitivity*. Praha: Karolinum, 2007.
- MÜTTER, B. Stereotypen und historisches Lernen. *Geschichte in Wissenschaft und Unterricht*. 4, 2000, S. 250–258.
- PEKNÍK, M. (ed.) *Verejná mienka a politika. Historické vedomie slovenskej spoločnosti*. Bratislava: Ústav politických vied SAV, 2006.
- ORŁOWSKI, H. Stereotypy „długiego trwania“ a procesy nation building. In TRABA, R. (ed.) *Akulturacyja/asymilacyja na pograniczach kulturowych Europy Srodkowo-Wschodniej w XIX. I XX wieku*. Tom I. Stereotypy i pamięć. Warszawa 2009, s. 15–28.
- PIONTEK, D. Stereotyp: Geneza, cechy, funkcje. In BOROWCZYK, K., PAWEŁCZYK, P. (eds.) *W kręgu mitów i stereotypów*. Poznań, Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 1993. s. 35–40.
- PSOTKOVÁ, P. *Historické vědomí české studující mládeže ve vztahu k evropským národům*. Diplomová práce (vedoucí práce B. GRACOVÁ), Ostrava: FF OU, 2004.
- RAK, J. *Bývali Čechové. České historické mýty a stereotypy*. Praha: H+H, 1994.
- ŠUBRT, J. (ed.) *Historické vědomí jako předmět badatelského zájmu: teorie a výzkum*. Kolín: Historická sociologie – Knižní edice, 2010. s. 31–46.

- TLOLKOVÁ, Š. Obraz národní minulosti ve vědomí české studující mládeže. In GRACOVÁ, B. – PSÍK, R. (eds.): Školní výuka dějepisu a překonávání stereotypních obrazů sousedních národů II. Ostrava: FF OU, 1999. s. 151–167.
- VLACHOVÁ, K., ŘEHÁKOVÁ, B. *Česká národní identita po zániku Československa a před vstupem do Evropské unie*. Sociologické studie. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2004.
- VLACHOVÁ, K. *Česká národní identita na přelomu tisíciletí*. In ŠUBRT, J. (ed.) *Historické vědomí jako předmět badatelského zájmu: teorie a výzkum*. Kolín: Historická sociologie – Knižní edice, 2010. s. 95–106.
- ZÁDRAPOVÁ, L. *Vědomí evropanství u české studující mládeže po vstupu do Evropské unie*. Diplomová práce FF OU (vedoucí práce B. GRACOVÁ), Ostrava: FF OU, 2011.
- Vztah Čechů k národnostním skupinám žijícím v ČR – březen 2012*. Dostupné z http://www.cvvm.cas.cz/upl/zpravy/101271s_ov120413.pdf (citováno dne 3. 2. 2012).

Kontakt na autorku příspěvku:

PhDr. Denisa Labischová, PhD.
Katedra výchovy k občanství
Pedagogická fakulta
Ostravská univerzita v Ostravě
Fr. Šrámka 3
709 00 Ostrava – Mariánské Hory
e-mail: denisa.labischova@osu.cz

Český a slovenský rozvod

Miroslav TOMEČEK

Czech and Slovak Divorce

Abstract: The author created the paper The Czech and Slovak Divorce for a conference 20 Years since the End of the Czechoslovak Federation which was held under the auspices of the Palacky University, Faculty of Education, Department of the Social Sciences in Olomouc. The paper deals with the history of relations between Czechs and Slovaks. The author highlights the problems which our nations encountered and which finally affected that each nation went its own specific way. The used literature is situated in the end of the paper. The author uses not only the available sources and literature, which he describes in the end of the paper, but also his interview related to the topic with a former prime minister of the Slovak government Vladimir Mečiar, who was one of the main actors during the break-up. The text is divided into introduction, the core and the conclusion.

Key Words: Czech and Slovak Federation, Extinction, Referendum, Equal partnership, Constitution of Czechoslovakia, August 1968, Velvet revolution

Úvod

Keď si dala Česká a Slovenská federatívna republika posledne „Zbohom“ mal som 8 rokov. Pamätám si, že situácia, ktorá sa diala ešte

v časoch Nežnej revolúcie, či samotného rozchodu Čechov a Slovákov, som vnímal veľmi živo. Pamätám si i na posledný, už tak trochu zvláštny Silvester v rozchádzajúcej sa republike najmä z vnímania, nálady mojej rodiny na Slovensku a mojej rodiny na Morave. Veľmi dlho som rozmýšľal, ako poňať túto tému, ako s ak nej vyjadriť, akú výpoveď budem prezentovať. Nebolo to ľahké. Mám za sebou stretnutie s Vladimírom Mečiarom ako jedným z hlavných predstaviteľov tohto obdobia, s ktorým som sa osobne stretol a aj na túto tému zhováral minulý rok v centrále HZDS. Absolvoval som prvého októbra tohto roku aj „Debatu o rozdelení ČSFR“ na Masarykovej univerzite v Brne za účasti Petra Pitharta, Magdy Vášaryovej, Milana Knažka, či Milana Uhdeho. Prekvapila ma plná sála ľudí, ktorí si prišli vypočuť argumenty „za“, alebo „proti“ rozdeleniu spoločného štátu. Je evidentné, že táto téma je stále aj po 20 rokoch rozdelenia stále aktuálna, živá so silným nábojom. Taktiež som sa tu na Morave v ČR zhováral so svojim kolegami, s priateľmi, i s rodinou na otázky: „Či sa malo, alebo nemalo Československo zachovať, či je nám lepšie samým, či sa nedali vzťahy vo vnútri štátu reformovať, či sme urobili naozaj všetko preto, aby sme si mohli povedať, že ďalej sa ísť takto nedalo...?“ To sú tie najzákladnejšie otázky, na ktoré len ťažko exaktne a presne budeme vedieť odpovedať, respektíve sa na odpovedi dokážeme dohodnúť, či zhodnúť, napriek tomu sa o nich stále diskutuje. Napriek týmto stretnutiam, názorom, informáciám, argumentom „za-proti“, nachádzam len veľmi ťažko jednoznačnú odpoveď, či zachovať, alebo nezachovať spoločný štát.

Cieľom môjho príspevku je načrtnúť vzťahy, históriu vzťahov medzi Čechmi a Slovákmí, upozorniť na problémy, ktoré medzi nami boli a ktoré v konečnom dôsledku aj zavážili, že naša cesta šla každá, tak trochu iným smerom.

Vzájomný vzťah Slovákov a Čechov tu vždy bol a je vysoko pravdepodobné, čo nám dáva za pravdu aj história, že tieto vzťahy, väzby tu aj budú. Obidva národy v historickom kontexte boli na seba odkázané a vzájomne sa potrebovali aj keď štátoprávne, politicky, kultúrne, či ekonomicky až do roku 1918 fungovali odlišne resp. oddelene. V časoch nemeckej expanzie resp. „nemeckého osídľovania“, pod ktoré sa Česi dostávali a na dlhý čas pod ne i patrili, ich najbližším slovanským

spojencom bolo Slovensko a Slováci. Na druhej strane, Slovensko vnímalo České krajiny, ako strategického spojenca v časoch maďarizácie, asimilačnej politiky v niekdajšom Uhorsku. Ďalším symbolom bola reč, ktorá umožnila počas celého historického obdobia spolu komunikovať, ovplyvňovať sa, či spolupracovať. Tento aspekt bol a je jedinečný a výnimočný v kontexte tak príbuzného jazyka vôbec, čo dal Československu nesmierne veľkú strategickú výhodu. Taktiež mentalita, spôsob uvažovania, správania sa, tradície a podobne sú príbuzné ba až rovnaké, čo je len ďalším dôkazom príbuznosti našich národov. Z historického kontextu môžeme konštatovať, že napriek rozlišnostiam, rozdielom, či odlišným názorom, ktoré v každom jedincovi, rodine, spoločnosti, či v každom národe resp. v štáte bezpochyby sú a Česko – Slovensko nie je výnimkou, mám za to, že Slovensko, ako i Česko bratskými národmi boli a sú, napriek tomu, že existovali a existujú i radikálne názory, či postoje.

Najprimitívnejším spôsobom českého vnímania slovenskej reality je stereotyp v tzv. slovenskej menejcennosti, podriadenosti. Prisudzuje Slovákom v určitých ohľadoch akési mínus. Petr Příhoda ďalej v knihe *Rozloučení s Československem* píše: „Český nacionalizmus pridá k spomínanému stereotypu ďalšiu vrstvu. Český pocit menejcennosti voči nemeckej prevahe viedol k obrannému postoj. Jeho prejavom bola snaha rozšíriť českú substanciu až ku Karpatským horám a zväčšiť tak české etnikum o Slovákov. Už v polovici 19. storočia verili českí nacionalisti, že Slováci sú akýmsi zastaranými Čechmi, a že slovenčina je len akýmsi súborom českých dialektov a slovenská existencia iba variantnou existencie českej. Táto predstava sa v českých krajinách vžila. Počas 20. storočia prešiel slovenský národ pozoruhodným vývojom – stal sa tzv. kultúrnym národom. Česká predstava slovenskej podriadenosti, menejcennosti bola preto vytlačená, ale nezmizla. V konfliktných situáciách sa vracia do českého povedomia späť“ (Kipke, Vodička, 1993, s. 34).

Naskytá sa v tomto kontexte otázka, do akej miery je pravdivé to, čo autor popisuje s realitou a do akej miery je to len výhovorka resp. klamlivé seba presvedčenie Čechov v nazeraní na Slovákov resp. na vzťahy Česko-Slovenské? Myslím si, že neochota riešenia vzťahov po druhej svetovej vojne až do roku 1992 je zapríčinená aj obsahom toho, čo autor

popisuje, ale nazdávam sa, že vzťahy Česko-Slovenské nie je možné zužovať na český, či slovenský nacionalizmus, či šovinizmus. Problém je z môjho pohľadu oveľa širší a zložitejší, najmä z pohľadu rozdielnych priorít, ktoré bez pochyby od roku 1918 do roku 1992 medzi našimi národmi boli.

Vladimír Mečiar na moju otázku: „Ako vnímate postavenie, autoritu Slovenska do vnútra k občanom, vážia si občania SR Slovensko po 20 rokoch samostatnosti, resp. budú si ho niekedy vážiť, malo to vôbec zmysel, robiť Slovensko pre týchto občanov?“

Z odpovede vyberám: „Vo svete bežia veľké integračné tendencie a v nich mnoho národov zahynie a viacej ich nebude. Ak by sme boli toto neurobili tento osud čaká aj Slovákov. Boli by sme splynuli s národom českým. Zatvorila by sa jedna kapitola. Také akési „pomoravčenie“ Slovákov by prebehlo. Pokiaľ ide o vnútorné prijatie štátu občanmi bolo veľmi dobré. Vyvolalo nadšenie, na tomto nadšení sa veľa vecí dalo urobiť, a ľudia sa ozaj pustili do obnovy budovania Slovenského štátu, až na isté skupiny, veľmi energicky, s nadšením a to nadšenie dlho trvalo. Potom začali veľké vnútorné ako i vonkajšie zápasy...“¹

Voľby v roku 1946 priniesli prvé zásadné rozdiely na politické nazeranie v štáte. V Čechách volilo vyše 40 % voličov komunistov a 15 % sociálnych demokratov, kým na Slovensku bola podpora pre komunistov, vrátane sociálnych demokratov len 30 % (Pithart, 1998, s. 103). A je potrebné dodať, že v tom čase na Slovensku mala väčšinovú podporu Demokratická strana. Česko-Slovenský ľud, resp. reprezentácie na Slovensku, ako i v Čechách sa do stretu z demokraciou resp. s pluralitným systémom dostali za prvej ČSR.

Pamäť a historickú skúsenosť Československo malo, ale udalosti pred a počas druhej svetovej vojny, a následne udalosti z februára 1948² až do roku 1989 z môjho pohľadu znamenali nie len nástup samotnej komunistickej strany k moci, ale predovšetkým jej samotný výkon politiky, či praktiky, ktoré naplno využívala, ktoré znamenali útlak, neslobodu, či strach pre mnohé generácie a v neposlednom rade to znamenalo aj postupné ukončovanie slobodného prekračovania hraníc obyvateľstva zo strany štátu a stratu kontaktov väčšinového obyvateľstva s demokratickým, pluralitným svetom.

Počas celého trvania spoločného spolužitia Čechov a Slovákov môžeme badať len niekoľko harmonických okamihov úprimnej spolupráce, podpory, či vzájomného súhlasu. Tým prvým je rok 1968, Pražské jaro, a tým druhým Nežná revolúcia z roku 1989. Všetko pred, medzi a po týchto obdobiach je podľa môjho presvedčenia do väčšej, či menšej miery problematické, čo sa naplno prejavilo v rokoch 1990 až 1992. Napriek tomu si myslím, že väčšina Čechov a Slovákov si rozchod resp. rozdelenie republiky neprialo.

Tento rozchod nie je dôsledkom národných emancipačných snáh slovenského ľudu, ale je výsledkom spoločenských a štátnych problémov od roku 1918, neskôr i neblahého dedičstva z čias komunistického režimu a následného nezvládnutia prechodu od systému jedenej strany k pluralitnej demokracii (Kipke, Vodička, 1993, s. 11).

Ekonomické zmeny, problémy, ktoré v tom čase dopadali na Slovensko, ale aj na Československo ako celok boli nezvratné a zjavné. Silná polarizácia politických reprezentácií na oboch stranách, silná angažovanosť médií predznamenávali a dnes to môžeme zjavne konštatovať, pád Českej a Slovenskej federácie.

Nepochybne jeden zo zásadných aspektov napätia medzi slovenskou a českou stranou bola prevzatá ústava z minulého režimu, ktorá nedokázala reflektovať a reagovať na aktuálnu situáciu v čase 1990–1992, čo znamenalo, že legislatívne prostredie bolo zakonzervované, čo znamenalo, že riešenie usporiadania československých vzťahov bolo opäť raz znemožnené.

Príčinou tohto stavu bol takzvaný zákaz majorizácie, ktorý sa týkal jednej desatiny poslancov federálneho zhromaždenia zvolených v jednej z republík a absolútneho práva veta, čo v samej podstate znamenalo ústavnú krízu (Kipke, Vodička, 1993, s. 12).

Kľúčovým problémom, prečo sa ČSFR dostala do takej hlbokej krízy v rokoch 1990–1992 je z môjho pohľadu zapríčinený dvoma dôvodmi. Prvý dôvod „české“ odmietanie partnerstva so Slovákami, ako rovný s rovným a druhý zásadný dôvod je federalizácia Československa z roku 1968 a následná normalizácia a likvidácia federálneho usporiadania.

Federalizácia spoločného štátu Čechov a Slovákov vznikla na základe Ústavného zákona č.143/1968Zb. Federalizácia unitárneho štátu

bola nakoniec koncipovaná podľa návrhu SNR a to tak, že ťažisko moci bolo v národných republikách. Originálna bola suverenita republík, federácia a jej orgány vykonávali len to, čo na ne republiky preniesli. Výrazom originálnej zvrchovanosti republík, bolo to, že každá z republík má vlastnú ústavu. Za 20 rokov sa na spomínaných ústavách nezačalo ani len pracovať. Republiky boli reprezentované zastupiteľskými orgánmi, národnými radami a vytvárali komplexný štátny mechanizmus. V roku 1970 bol prijatý ústavný zákon č.125/1970 Zb., ktorým sa výrazne posilňuje funkcia orgánov federácie na úkor orgánov republík. Z 22 ústavných článkov, ktoré zakotvovali rozdelenie kompetencií medzi federáciou a republikami, ich iba 6 zostalo nezmenených. ČSSR bola od začiatku normalizácie, či konsolidácie federácie, len podľa mena (Pithart, 1998, s. 109–110).

Musíme preto konštatovať, že federácia nepriniesla Čechom ani Slovákom rovnosť v sťažených nedemokratických podmienkach, avšak ani v podmienkach už demokratických.

„Husákové,“ normalizačné oklieštenie federácie z roku 1970 Česká reprezentácia pozabudla, resp. ju ani nezaznamenala, ba sa s ňou čiastočne i stotožňovala. Myšlienka vrátiť federáciu v rokoch 1990–1992 do stavu spred rok 1970, bola zo strany Českej reprezentácie neprípustná, z dôvodu ústupku voči strane Slovenskej, v lepšom prípade ako neprimerané riziko z hľadiska vôle zachovať spoločný štát podľa českých predstáv (Pithart, 1998, s. 111). Naskytá sa preto otázka, prečo „české ego“ v rozumne predkladanej slovenskej požiadavke neumožnilo realizáciu takejto federácie a následne takto zachrániť spoločný štát?

Myslím si a do veľkej miery som o tom presvedčený, že ľud ako český, tak i slovenský za takúto federáciu v rokoch 1990–1992 boli, boli za ňu i v roku 1968, kedy čs. ľud preukazoval veľkú podporu reforme vtedajšieho režimu vrátane federalizácie a podpore vtedajšej reprezentácie, ktorú viedol Alexander Dubček. Odpovedať, že Česká reprezentácia pozabudla na vznik federalizácie v roku 1968 resp. jej následné oklieštenie je z môjho pohľadu výhovorkou detinskou ba až silne cinickou.

Slovenské sťažnosti na takzvané ukradnuté kompetencie boli pre väčšinu Čechov a Moravanov niečím na spôsob ukradnutého bicykla. Aspoň takto o tom hovorí Petr Pithart.

Pre mnoho Čechov splýval vznik federácie do tej miery s augustovou okupáciou, že federalizáciu najskôr vnímali ako dôsledok okupácie. Tento dojem v nich po celých 20 rokov utvrdzoval nerovnaký normalizačný meter na Čechov a Slovákov. Rozdelenie kompetencií boli nakoniec dohodnuté a v decembri v roku 1991 schválené parlamentom, ale jazvy z tohto zápolenia sa už nikdy nezacelili. Česi Slovákom kompetencie nikdy neodpustili. Pociťovali nové rozdelenie kompetencií ako stratu, pretože sa s federáciou identifikovali oveľa viac ako Slováci. S každou ďalšou krízou, s každým ďalším nedorozumením ubúda ústretová vôľa na oboch stranách, takže krízy sa stávajú veľkými a ťažko časovo i vecne ohraničenými. Od volieb v lete, v roku 1992, kríza zotráva a viac-menej plynule prechádza v rozdelenie štátu a proces premeny Československa na Česko a Slovensko je proces nevratný (Pithart, 1998, s. 131–134).

V piesni Československej šansonierky Hany Hegerovej s názvom *Rozvod* sa spieva: „Soud soudí zločiny. Proč máme k němu jít? Tam vzdát se rodiny a zachovat klid? Kdo zná nás víc než já a ty, tvůj rub i líc, mé trampoty...“

Súdy veľmi prezieravo u nás už niekoľko rokov nevynášajú pri rozvodových riadeniach výrok o vine, len odôvodňujú svoje rozhodnutie. Spravidla sú vždy vinní obaja partneri, ale nikdy nie je ľahké zistiť v akej miere. A pokiaľ to nie je možné v základnej bunke, teda v rodine medzi partnermi taký to súd vyniesť, tak sa domnievam, že rozvod, alebo keď chcete rozchod Čechov a Slovákov súdiť taktiež nemožno. Neprebehalo násilne, ani krikom, ani plačom, ba ani fanfáry si tak na svoje úplne prísť nemohli.

Rozhodujúcu rolu pri tomto „rozvode“ podľa môjho názoru mala slovenská nepremyslená improvizácia, resp. zlá komunikácia slovenskej veci v konaní a v rozhodnutiach a na druhej strane stále pretrvávajúca česká neochota ku kompromisu, ktorá pramenila zo sebeckých dôvodov, či zo sebeckého ako takého. Čo po tomto rozchode ostalo? Opäť si pomôžem s tou istou piesňou, piesňou *Rozvod* od Hany Hegerovej, ktorá azda najlepšie podľa môjho názoru vystihuje situáciu, ktorá sa odohrávala pri delení spoločného štátu: „Čí bude stůl, čí bude skříň? Chtěl jsi vždy půl, já, já jsem chtěla míň. A teď nechci nic. Chci vědět jen, jak dětem říct ten divný sen. Co bude dál, co bude dál, co

bude dál? Spát budeš sám. Čas dal, čas vzal. Prázdný je krám.“ Rozvod prebehol, falošne zazneli fanfáry a ostali sme sami. Malí, ale samostatní.

Vladimíra Mečiara som sa taktiež spýtal ako videl prežitie Slovenska po rozdelení republiky? Z odpovede vyberám: „... Bol vyhrotený postoj aj USA, veľmi ovplyvnený vtedajšou ministerkou zahraničných vecí, ktorá sa stále cítila československá občianka a mňa vinila z rozpadu Československa, čiže my sme veľmi dobrý vzťah nemali, ale vždy sme sa veľmi úprimne rozprávali. Pravda ona mala tú silu, keď už nebola ministerkou, prišla do Prahy a za svoje postoje sa ospravedlnila, že neverila, že to takto môže fungovať. Ďalej v medzinárodnom spoločenstve bola domnienka, že tento experiment, ktorý sme robili tzv. „Mečiarov experiment“, že to nemá šancu na život a že sa to rozpadne. Česi tvrdili do štyroch mesiacov a odborníci pod vedením pána Prodiho, neskoršieho šéfa EÚ, predpokladali do troch rokov, že sa zrútime, nestalo sa. Išli sme prudko hore s vysokými tempami, takže to vyvolávalo na jednej strane aj úctu, uznanie, obdiv a pozerali ako to robíme, lebo ani západ nemal žiadne recepty, ako prejsť od socializmu k demokracii. Nevedeli, odrazu sa tvárili múdro, ale nevedeli, boli to len reči do vetra. Pripravovalo sa nové usporiadanie v Európe, kde sme boli veľmi aktívni, ale potom už smerom k voľbám začali vstupovať vnútrostranícke rozpory. Zachovali sme sa tak, ako to Slovensko potrebovalo, nejakú dobu sme boli vnútorne partokrati, takže tento problém tu existoval. Existovala tu taká tichá revanšistická politika ČR, existoval tu tlak z územia Maďarska, aj keď sme si z Hornom veľmi dobre osobne rozumeli, hneď ako sme prešli k menšinovej politike, už bol oheň na streche, takže tam toto prebiehalo, ale zasa každý si dovoľil toľko, koľko im príslušná vláda dovoľila a umožnila. Existovalo podozrenie, že sa dávame smerom na východ, to vtedy keď sme vyriešili problém za platby za ropu, platby za plyn, mali sme všetko vyriešené, že dodávky prebiehali bez problémov a Slovensko nemalo jediný problém s jediným litrom ropy, či s jediným kubíkom plynu.

Takže tieto veci boli chápané tak trocha lietajúco a bude potrebný asi nejaký čas, kým sa vôbec zhodnotí toto obdobie.“³

Charakter a rýchlosť ekonomickej reformy v rokoch 1990–1992 sa zdajú byť v tomto smere ako sekundárne, naproti tomu širokou verejnosťou mohli byť vnímané ako jadro celého sporu. Koncepcia jednotnej federácie vedie k realizácii jednotného scenára sociálno-ekonomickej transformácie na celom teritóriu federácie, naproti voľnejší zväzok Čechov a Slovákov v konfederácii nevylučuje diferencovaný priebeh transformačného procesu podľa predstáv časti politickej reprezentácie Českej a Slovenskej republiky.

Charakter politického vývoja po roku 1989 (Dědek, 1997, s. 36–37):

1. Rozdielnosť v ekonomickej, sociálnej a kultúrnej oblasti ČR a SR
2. Dvojstrannosť federácie z roku 1968, ktorá bola vytvorená z unitárneho štátu
3. Medzinárodné prostredie po zániku bipolárneho sveta, nová politická klíma, právo každého národa na vlastné sebaurčenie

Z politologického hľadiska je možné dodať aj štvrtý bod, a to, že federácia sa stala otázkou štátoprávneho riešenia rovnoprávnosti medzi Slovenským národom a národom Českým a teda v dôsledku takého to poňatia federácie môžeme hovoriť o bipartitnom systéme, z obdobia rokov 1968/1969, keď sa táto federácia konštituovala.

Zákonodarný zbor federácie sa skladal z Federálneho zhromaždenia. Federálne zhromaždenie tvorili dve snemovne (Dědek, 1997, s. 38):

1. Snemovňa ľudu 200 poslancov, v roku 1991 znížený počet na 150
2. Snemovňa národov 150 poslancov, 75 volených v ČR a 75 poslancov volených v SR

Snemovňa ľudu bola uznášaniaschopná za prítomnosti nadpolovičnej väčšiny svojich poslancov. Snemovňa národov bola uznášaniaschopná pokiaľ bola prítomná nadpolovičná väčšina jej poslancov zvolených v každej z republík, ktoré tvorili federáciu. Do výlučnej pôsobnosti federácie patrili tieto kompetencie (Dědek, 1997, s. 39):

- zahraničná politika,
- národná obrana,
- federálne hmotné rezervy,
- federálne zákonodarstvo a správa v rozsahu pôsobnosti federácie,

- kontrola činnosti federálnych orgánov a
- ochrana federálnej ústavnosti

Otázky, resp. veci, ktoré neboli ústavným zákonom o čs. federácií zverené do jej pôsobnosti, patrili výlučne do pôsobnosti republík.

Celý tento systém sa začal meniť po Pražskom jari z roku 1968 a po prijatí normalizačných zmien, ktoré v tomto kontexte vyvrcholili prijatím ústavného zákona č.125/1970, ktorý zapríčinil posilnenie právomoci federácie.

Chronológia rozpadu ČSFR:

Pomlčková vojna

O názve spoločného štátu z roku 1990, po turbulentných jednaniach vo Federálnom zhromaždení bol nakoniec prijatý názov Česká a Slovenská federatívna republika. Spomínaný boj o názov štátu naplno odštartoval celý rad rozporov, odlišného videnia na federáciu a životaschopnosť federácie ako takej. Po niekoľkých ďalších zmenách ústavného zákona o čs. federácií bol v tom istom roku schválený ústavný zákon 556/1990Zb., ktorý bol nazývaný aj kompetenčný zákon.

Kompetenčný zákon

Do pôsobnosti federácie prináležia len veci, ktoré sú v tomto zákone taxatívne uvedené a všetko ostatné prináleží do pôsobnosti republík.

V čl. 4. sa pojednávalo o to, že hospodárstvo federácie je integráciou ekonomiky ČR a SR, založené na jednotnom vnútornom trhu, na jednej spoločnej mene, na voľnom pohybe pracovných síl, tovaru a služieb, bol rozdelený majetok v štátnom vlastníctve ČSFR medzi ČR a SR, výnimku tvorili ropovody, plynovody a rozvodné siete (Dědek, 1997, s. 42).

Návrh na štátnu zmluvu

Predseda KDH Ján Čarnogurský predložil návrh, ktorý predpokladal, že pred prijatím federálnej ústavy uzavrú obidve republiky štátnu zmluvu. Takáto zmluva mala definovať rozdelenie pôsobnosti medzi centrom a republikami. Vzorom bola zmluva, pomocou ktorej chcel M. Gorbačov transformovať ZSSR. Bola neúspešná (Stein, 2000, s. 93–95).

Séria ďalších rokovaní a voľby z roku 1992

O podobe čs. federácie pokračovala dlhým a únavným maratónom od roku 1991 do roku 1992. Voľby do zákonodarných zborov federácie a republík sa konali 5.–6. 6. 1992. Na Slovensku vyhralo HZDS pod vedením Vladimíra Mečiara, ktorý dosiahol 37 %. v Čechách vyhralo ODS, pod vedením Václava Klause, v zisku 30 %. Po voľbách na stretnutí V. Klause a V. Mečiara v Brne, predložil predseda HZDS 8. 6. 1992 projekt Česko-Slovenskej únie. Slovenská republika, ako i ČR mali mať vlastnú medzinárodnú subjektivitu a vlastnú hospodársku, daňovú a finančnú politiku. Mala byť vytvorená colná únia. Spoločná mala byť obrana, mena, základné zákoníky a Súdny dvor. Mali byť vytvorených niekoľko komisií pre koordináciu politík obidvoch republík. Vo funkcii hlavy štátu by sa mal striedať prezident obidvoch republík. Tento projekt ODS odmietla (Dědek, 1997, s. 43).

Ďalšie jednania a demisia prezidenta republiky

Prebehli 11. 6. a 17. 6. 1992 v Prahe a následne 19. 6. 1992 v Bratislave, už nevedli k dohode, k zblíženiu stanovísk o podobe štátu, bola uzavretá dohoda o rozdelení federácií na dva samostatné štáty. Celý proces mala riadiť desať členná federálna vláda zo zástupcov HZDS a ODS. Predsedom vlády po dohode medzi zúčastnenými stranami sa stal Ján Strásky z ODS. Vedúci predstavitelia HZDS V. Mečiar a ODS V. Klaus sa stali predsedovia vlád republík.

V tom istom roku podáva V. Havel ako prezident republiky demisiu. Federácia až do jej úplného zániku bola bez hlavy štátu (Dědek, 1997, s. 43).

Deklarácia o zvrchovanosti SR

Slovenská národná rada v roku 1992 prijíma Deklaráciu o zvrchovanosti Slovenskej republiky a následne 1. 9. 1992 prijíma Ústavu SR č.460/1992Zb.⁴ s účinnosťou od 1. 10. 1992. Táto Ústava ešte čiastočne do roku 1993 rešpektovala existenciu čs. federácie, ale bola to už ústava suverénneho a samostatného štátu, Slovenskej republiky. Na základe i týchto skutočností bol prijatý ústavný zákon č.541/1992 Zb. Federálnym zhromaždením o delení majetku ČSFR medzi nástupnícké štáty a následne bol prijatý aj ďalší ústavný zákon 542/1992 Zb., o zániku Českej

a Slovenskej federatívnej republiky skončením 31. 12. 1992.⁵ Československá federácia zanikla rovnakým spôsobom ako vznikla dohodou.

Hľadali sa rôzne spôsoby toho, čo je spoločné s ČR, čo by malo byť spoločné a čo nie. Doterajšie kroky, ktoré sa hľadali boli neúspešné. Najmä preto, že sme sa skôr orientovali na formu, než na obsah týchto vzťahov. Neúspešní sme boli aj preto, lebo sme chceli urobiť naraz tri kroky. Prijat' ústavy republík, prijať štátnu zmluvu a zároveň prijať aj ústavu federálnu. Takto to nebolo možné urobiť. Veľa sa diskutovalo o tom, že o všetkom mohlo rozhodnúť referendum. Akú by sme postavili otázku: Ste za spoločný štát, alebo nie? Určite by väčšina obyvateľov odpovedala áno. Dá to však definitívnu podobu nášmu spoločnému záujmu? Dá to odpoveď na otázku formy štátu? Nie, nedá. Čiže aj po referende by sme boli tam, kde predtým. Preto sme na Slovensku voči referendu boli skeptický (Postupka a kol., 1998, s. 13).

Federácia dvoch, alebo viacerých štátov musí byť založená na rovnocennom partnerstve, pokiaľ chce takýto organický celok prežiť. V partnerskom spoložití Čechov a Slovákov táto podmienka naplnená nebola.

Najvýznamnejšou okolnosťou bola nedostatočná pripravenosť značnej časti českej politickej reprezentácie vyjsť v ústrety slovenským požiadavkám na rovnoprávnejšie partnerstvo. Prejavila sa v nedôvere voči delbe kompetencií medzi federálnymi a národnými orgánmi (Bitara, Bútorová, 2003, s. 87).

Redaktori magazínu *Merian* z Hamburgu zrealizovali posledný rozhovor s Alexandrom Dubčekom pred jeho smrteľnou autonehodou, v rokoch 1990–1992 vo vtedajšej spoločensko-politickej situácie, z rozhovoru vyberáme (Kállay, Feldek, 2009, s. 118). Otázka: Čo by zostalo, ako dôvod rozdelenia? Odpoveď Alexandra Dubčeka: „Decentralizácia vlád. Politika víťazov volieb vedie však, žiaľ, k celkovému rozdeleniu nie k udržaniu toho, čo nás spája. Západ možno celkom nechápe, že práve Česi pod vedením ministerského predsedu Václava Klauza tak tlačia na rozdelenie Československa. V zahraničí vzniká skôr dojem, že sú to Slováci, ktorí forsírujú rozdelenie. Otázka: „A nie je to tak? Slováci rozdelenie nechcú?“ Odpoveď Alexandra Dubčeka: „Slováci chcú novú formu vzájomných vzťahov. Česi však zastávajú rezolútne stanovisko: alebo zostane federácia taká, aká je, alebo sa rozdelíme.

Aby sa to dalo lepšie pochopiť, musím k tomu ešte čosi povedať: v roku 1968 sme po prvý raz v dejinách postavili vzťah Čechov a Slovákov na zdravý základ – boli s tým spokojní aj Maďari, aj ďalšie národnostné menšiny. Keby sa nám to totiž nepodarilo, mali by s nami naši milí spojenci ešte ľahšiu robotu, neboli by museli na nás poslať päť armád, stačilo by im vohnať nás do konfliktov, aby sme sa pobili sami medzi sebou.“

Záver

Nájsť pravdivú, čestnú odpoveď od ústredných Česko-Slovenských predstaviteľov, lídrov tej doby na otázku „Kto mohol za rozdelenie republiky?“ asi nenájdeme. Mnohí významní predstavitelia tej doby už nežijú a tí čo by k tomu ešte mohli čo to povedať, tým len málo kto uverí, aj keby ich argumenty boli seba lepšie. Každá minca má dve strany a som presvedčený, že takéto prirovnanie platí aj pre rozdelenie Českej a Slovenskej federatívnej republiky. Každý nesie svoj podiel viny na tom, že sme tie pomyslené Svätoplukove prúty preťali, aj keď musím dodať, že Slováci sa predsa len snažili o niečo viac, žiaľ Česká reprezentácia túto snahu zle sama v sebe interpretovala, a možná tak trochu ju ani interpretovať, či pochopiť nechcela.

Osobne sa radím do tej kategórie, ktorá bola za zachovanie spoločného štátu, ale aj jedným dychom dodávam, že takýto štát by musel byť založený na rovnocennom partnerstve. Len tak, by takýto štát mal zmysel, a mal perspektívu a životaschopnosť pre ďalšie generácie, ktoré by v ňom žili. Domnievam sa, že stredne veľký štát v európskom ba i svetovom prostredí dokáže oveľa viac, ako dva malé samostatné štáty, ale realita býva často krát i krutá. Sme sami, Česká republika i Slovensko, vládne si sami, nevyhovárame sa a neobviňujeme sa vzájomne, kto za čo môže a kto nie. Teraz to pre zmenu robíme každý sám vo vnútri vlastného štátu. Ale všetko zlé je i na niečo dobré. Naše vzťahy sa vyčistili. Sme spojenci v EÚ, v NATO a v mnohých ďalších organizáciách, naše vzťahy sú i naďalej nadštandardné. Mohlo by sa na prvý pohľad zdať, že neexistuje medzi nami problém, ale on existuje. V úvode môjho príspevku som hovoril o jazyku, o reči, ktorý nás spája, ktorý je ojedinelý na svete, ktorý nám vždy v neľahkých časoch pomohol

dorozumieť sa, dohovoriť sa medzi sebou a riešiť problémy, či potiaže, ktoré sme mali bez najmenších problémov. Bola to strategická výhoda. Mám na Morave rodinu, mnoho českých priateľov, študujem tu a zisťujem, že keď idem do obchodu, tak mi predavačka tu a tam nerozumie, podobne je to i s mladými Čechmi, ktorí sotva slovenčine rozumejú, alebo keď vidím slovenské rozprávky v Českých televíziách dabované do češtiny, tak som nútený konštatovať, že sa tak trocha od seba vzdaľujeme, strácame tú najsilnejšiu väzbu, ktorú sme vždy mali, a to že sme si cez naše jazyky rozumeli. Na Slovensku nedabujeme české filmy, na Slovensku možno kúpiť množstvo súčasnej i minulej českej literatúry, na Slovensku mladí i starí češtine rozumejú a ja chcem pevne veriť, že i českí bratia budú mať toto na pamäti a, že tak ako Český jazyk, kultúru potrebujú Slováci, tak budú Slovenskú kultúru, jazyk opäť raz chcieť potrebovať aj Česi a ja som presvedčený, že budú....

Poznámky:

¹ Zvukový záznam z apríla 2011, realizoval Miroslav Tomeček (oral history).

² Toto obdobie, alebo rok, či samú obsahovú podstatu Karel Žaloudek definuje nasledovne: „Je to označenie pre politický prevrat, na základe ktorého sa v Československu dostala nenásilnou cestou k moci Komunistická strana Československa (KSČ).“

³ Zvukový záznam z apríla 2011, realizoval Miroslav Tomeček (oral history).

⁴ http://www.uvzs.sk/docs/leg/460_1992_ustava_sr.pdf

⁵ <http://www.zakonypreludi.sk/zz/1992-541>

Zoznam literatúry

BÚTORA, M., BÚTOROVÁ, Z. České reakcie a ich vystúpenie: „Zbohom, Slovensko!“ In VODIČKA, K. (ed.) *Dělení Československa, deset let poté...* Praha: Volvox globator, 2003.

DĚDEK, O. a kol. Ekonomické aspekty zániku Českoslovenka. In *Státoprávní a politologické aspekty zániku Československa*. Praha: Fortuna, 1997.

KÁLLAY, K., FELDEK, L. *Alexander Dubček, posledná kapitola*. Bratislava: Slovart, 2009.

KIPKE, R., VODIČKA, K. a kol. Rozloučení s Československem. Praha, In *Sociálně-psychologické aspekty soužití Čechů a Slováků*. Praha: Český spisovatel, 1993.

PITHART, P. *Po devětaosmdesátem:kdo jsme?* Bratislava: Kalligram, 1998.

PODSTUPKA, L. a kol. *Vladimír Mečiar, Slovensko, dôveruj si*. Bratislava: R-press, 1998.

STEIN, E. *Česko – Slovensko, konflikt, roztržka a rozpad*. Praha, Akademie věd ČR, 2000.

Internetové zdroje:

http://www.uvzsr.sk/docs/leg/460_1992_ustava_sr.pdf

<http://www.zakonypreludi.sk/zz/1992-541>

Kontakt na autora příspěvku:

Mgr. Miroslav Tomeček

Katedra historie

Filozofická fakulta Univerzity Palackého

Na Hradě 5

771 80 Olomouc

e-mail: miroslav.tomecek@upol.cz

Česká a slovenská demokracie 20 let poté aneb teorie modernizace

Lukáš VALEŠ

Czech and Slovak Democracy 20 years after and Theory of Modernisation

Abstract: The text deals with the application of modernization theory in the Czech-Slovak relations in the last twenty years that have elapsed since the division of the Czechoslovak state and in the broader historical context. Slovak modernization journey was shorter, more dynamic and successfully carried out in non-democratic regimes (fascism, communism). Significant native access both peoples is their relationship to the European Union and integration as the modernization significant momentum.

Key Words: Modernization, Czechs, Slovaks, Democracy

Dvacet let od rozpadu československého státu je dobrou příležitostí zamyslet se nad důležitými otázkami, které se s vývojem české a slovenské společnosti pojí. Pro každého sociálního vědce je jistě zajímavé sledovat, co ze společného státu si Češi a Slováci odnesli, v čem jsou si i dnes oba národy podobné a v čem naopak se cesty České a Slovenské republiky vydaly jiným směrem. Otázkou přitom je, proč k tomuto rozdílnému, často velmi rozdílnému vývoji došlo. Neméně zajímavé jsou přitom dlouhodobé tendence ve vývoji obou národů,

které tento vývoj ovlivňují a mají důležitou roli právě při formování jejich odlišností.

Hledání odpovědi na tyto otázky bylo zvláště intenzivní mimo jiné v souvislosti s procesem československého přechodu k demokracii, který byl v prvních letech paralelně doprovázen procesem postupné eroze a zániku Československa. O výbušnosti „slovenské otázky“ se přitom přesvědčil i hlavní symbol této tranzice Václav Havel, který svým pokusem o přejmenování státu, na první pohled logickým a „nezávadným“,¹ rozpoutal tzv. „pomlčkovou válku“, jež v mnohém předznamenala další názorový vývoj české a slovenské společnosti na společný stát. Celé období let 1990–1992 pak bylo naplněno velmi intenzivními diskusemi, které se snažily odpovědět na mimořádně aktuální politické téma – jsou rozdíly mezi Čechy a Slováky něčím, co lze překonat a uchovat tím i společný stát, nebo naopak něčím, co je zásadní a co další spolužití vylučuje. A jsou-li rozdíly skutečně zásadní, proč? Tato diskuse přitom neutichla ani po rozdělení republiky a vzniku obou nástupnických států a iniciovala vznik desítek a stovek vědeckých i populárnějších prací u nás i v zahraničí (Rychlík, 2002; Vodička, 2003; Stein, 2000 ajn.). A pokračuje i dnes. Například slovenský spisovatel Michal Hvorecký pro slovenské noviny *SME* v letošním „vzpomínkovém“ roce napsal: „Česko-Slovenský štát sa už nedal zachrániť, bol to stratený svet včerajška bez stredu, bez jednotnej myšlenky“ (*SME*, 24. 8. 2012).²

Vlastní příčiny rozdělení byly spatřovány v řadě důvodů. Za prvé jako logické vyústění vývoje slovenského národa, který mimochodem vzniká ve své moderní podobě právě až se vznikem Československa v roce 1918. Vznik vlastní státnosti, resp. touha po ní je považován za poslední fázi vývoje moderních národů (srov. Hroch, 1999). Zatímco pro Čechy bylo takovým státem Československo, Slováci cítili potřebu vlastního samostatného státu.

Jako další, neméně významný se ukázal být postoj k ekonomickým reformám, resp. nesouhlas Slováků s architekturou ekonomické transformace z dílny Václava Klause a spol., který znamenal pro slovenské hospodářství vážné ohrožení (stejně jako se to nakonec stalo při aplikaci na českou ekonomiku). Jak uvádí Karel Vodička v reakci na volební výsledky v roce 1992: „Pro rozdílné voličské chování v české a slovenské

části Československa měl fundamentální význam rozdílný postoj občanů k tržnímu hospodářství a k privatizaci státního majetku... Dvě třetiny Čechů se vyjadřovaly pro privatizaci, dvě třetiny Slováků proti ní. Obdobné to bylo s postojem k tržnímu hospodářství“ (srov. Vodička, Cabada, 2003; s. 118, podle Krivý a Radičová 1992, viz též Hubáček, 1993).

Poměrně často uváděným důvodem byly také poměrně zásadní rozdíly v politických kulturách obou společností,³ včetně existence jiných primárních štěpných linií podle konceptu S. Rokkana. Zatímco v českých zemích převažovala linie sociální, podle níž se také formoval stranický systém na pravo-levé ose, na Slovensku dominovala na počátku 90. let zejména osa nacionálně populistická, která generovala strany typu HZDS a SNS. Blízko k ní ale měla i KDH a další.

Symbolickým rozdílem a logickým výsledkem tohoto faktu pak byl vznik paralelních stranických systémů a nikoliv jednoho „federálního“ s národními modifikacemi. Již v listopadu 1989 tak vznikají paralelní opoziční centra – Občanské fórum v Praze a Verejnost' proti násilju v Bratislavě. Pro Slovensko je ale také příznačné, že v tradičně profederálnějších Košicích, které vždy preferovaly spíše Prahu než Bratislavu, původně rovněž vzniklo Občanské fórum.⁴ To bylo projevem další slovenské štěpné linie centrum/periferie, která měla obdobu v českém vztahu Praha/Brno. Netřeba asi zdůrazňovat jiný historický vývoj Čechů a Slováků do vzniku společného státu a do velké míry rozdílné vnímání stejných historických okamžiků – 1939 (okupace českých zemí versus vznik samostatného Slovenského státu), 1968 (potlačení Pražského jara versus prosazení zákona o federalizaci státu) apod.

Při hledání odpovědi na otázku, nakolik jsou si česká a slovenská společnost podobné, resp. odlišné a tím také, zda k rozpadu Československa muselo dojít, či zda existovala jiná životaschopná alternativa, se nabízí jeden ze stěžejních konceptů společenských věd – teorie modernizace. Využití právě tohoto konceptu přitom není v českém prostředí zcela nové – připomeňme v této souvislosti zásadní stať významného českého sociologa Jiřího Musila Česká a slovenská společnost. Skica srovnávací studie, kterou publikoval v *Sociologickém časopisu* již v roce 1993 (Musil, 1993), a některých dalších autorů (srov. Valeš, 2002;

Havelka, Müller, 1998). Přesto stojí zato s ním dále pracovat – mimo jiné i s ohledem na vývoj české a slovenské společnosti za posledních dvacet let, které uplynuly jak od rozdělení, tak i od vydání Musilovy studie.

Teorie modernizace představuje vzhledem ke své více než 50leté existenci poměrně komplikovaný celek, který je neustále definován a redefinován, mimo jiné jak v čase, tak i vzhledem k různým oblastem vědeckého výzkumu, pro který je použit (vývoj postkoloniálních států Afriky, přechody k demokracii v Latinské Americe a ve střední a východní Evropě apod. – blíže např. Říchová, 2000). Zcela úmyslně se proto v této stati pokusíme o jakýsi „minimalistický“ výklad této teorie, spjatý s jeho původním významem.

Již zmíněný Jiří Musil definuje modernizaci jako: „změnu celých společností vyvolanou dlouhodobým působením ‚dvojitě revoluce‘, tj. spojení průmyslové a politické revoluce“.⁵ Přitom jde minimálně o tři revoluce – dodejme ještě revoluci nacionální, tedy proces vzniku moderních národů jako klíčových entit sociální identity moderní společnosti.⁶ James O’ Connel tuto definici dále rozvádí: „Je to proces, v němž se tradiční preindustriální společnosti transformují na společnosti charakterizované rozvinutou průmyslovou výrobou, racionálními a sekulárními postoji obyvatelstva a vysoce diferencovanou sociální strukturou“ (O’Connel, 1976, s. 13). Mezi teoretiky modernizace patří například T. Parsons, A. Inkels, W. Moor či W. W. Rostow. Jedná se o široce pojímanou koncepci radikální a permanentní změny všech struktur společnosti jak v oblasti institucí, proměny sociálních skupin, sociálních vazeb, tak i sociálních a kulturních vzorců chování. Tento proces (neboť modernizace je především procedurální záležitost) byl nastartován s nástupem průmyslové revoluce, která mimo jiné znamenala přeměnu dosavadní tradiční (dle marxistické teorie feudální) společnosti ve společnost moderní. Šlo mimochodem o pravděpodobně nejvýznamnější historicko sociální změnu v životě společnosti a její řídicí a výrobní struktuře od konce Antiky. Charakteristickými rysy byly například rozbití staré stavovské společnosti, nastolení sociální mobility, vytvoření nových sociálních tříd a kategorií, sekularizace, nástup urbanizace, všeobecného vzdělání, nacionalismu apod. Sociální sféra

se tak adaptovala na zásadní změnu ve výrobní a ekonomické oblasti. Na rozdíl od stabilních a neměnných vazeb tradiční společnosti však společnost moderní vykazovala permanentní vývoj, a tudíž také stálo u ní nutnost sociálního organismu přizpůsobovat se stále se měnícím životním podmínkám. Proces modernizace se tak stal trvalým jevem. Jeho rychlost, hloubka a rozsah jsou měřitelné relativně, tj. ve vztahu k nejvyspělejší, nejrychleji se rozvíjející společnosti – tedy centru (centrům).

Obecně přijímaným axiómem v oblasti politiky je také to, že v politickém smyslu ji doprovázelo hnutí za individuální i národní svobodu, postupné nastolování všeobecného volebního práva, parlamentarismu a konstitucionalismu, které umožňovaly nově se rodícím třídám formulovat a prosazovat jejich politické požadavky. Zatím jej ponechme bez komentáře – vztahu politiky a modernizace, resp. modernity se budeme ještě věnovat.

S teorií modernizace souvisí také koncept ekonomického přechodu v moderních společnostech, jak jej formuloval německý vědec J. Friedrichs.⁷ Ten vyšel z obecného rozdělení ekonomiky na tři sektory: primární (zemědělství, lesnictví, rybářství), sekundární (průmysl a stavebnictví) a terciární (služby) a rozlišil tři přechodové fáze:

1. *fázi předpřechodovou* – v primárním sektoru pracuje přes 50 % obyvatelstva, podíl sekundárního a terciárního roste
2. *fázi vlastního přechodu* – podíl primátu klesá, sekundér je na maximum a terciér dále roste
3. *fáze popřechodová* – zaměstnanost v prvních dvou sektorech klesá, podíl pracujících v terciéru přesáhl 50 % a nadále stoupá

Modernizace začala v Británii jako svým původně hlavním centru kolem poloviny 18. století – její zahájení je mimo jiné spojeno s vynálezem parního stroje Jamesem Watem roku 1765 a jeho masivním rozšířením. V politickém, ale i intelektuálním smyslu Británii sekundovala Francie (generace francouzských osvícenců v čele s Voltairem, kteří hlásali svobodu individua a jeho právo podílet se na politické moci, na něž se svým radikálním programem přímé demokracie navázal J. J. Rousseau – viz koncept přímé demokracie a zastupitelské moci

– blíže Valeš, 2007). Důležitým příspěvkem této francouzské tradice je i myšlenka právního státu, jak ji načrtl Montesquie.

Tato fáze modernizace, která časově pokrývá první dvě etapy Fridrichsova konceptu, se definitivně naplnila zhruba s koncem druhé světové války a trvala tedy 150–200 let (podle konkrétní země). Jejím hlavním projevem je mimo jiné fakt, že většina pracujících je zaměstnaná v sektoru průmyslu a ten se stává dominantním sektorem ekonomiky.

Ještě dynamičtější je pak druhá etapa (ve Fridrichsově dělení třetí), která začíná zhruba po skončení druhé světové války a znamená především kvalitativní změny ve struktuře společnosti a jejím fungování. Klíčovým znakem pro její úspěšnost je masové zavádění moderních technologií, které vrcholí projekty vesmírného výzkumu či internetem. Dochází k dalšímu rozpadu a proměně společenských struktur – mimo jiné mizí jednoznačně dělené sociální třídy, které přinesla průmyslová revoluce – dělníci, měšťanstvo, velkostatkáři, zemědělství pracovníci apod., a jejich spojení s jednou ideologií a určitou politickou stranou (stranami), která hájila zájmy právě a jen této sociální třídy. V demokratických zemích tak mizí koncept „masových“ stran⁸ a nastupuje koncept stran „pro všechny“ (*catch all party*), které se snaží nabídnout program relativně přijatelný pro všechny, nebo téměř všechny sociální skupiny (a proto mají eminentní zájem především o voliče středu). Objevují se ale i nové strany, které reagují na tzv. tichou revoluci a nástup postmateriálních hodnot (alespoň v některých zemích) – zelení, piráti apod. Nadále sílí střední třída, která významně posiluje nejen svým počtem, ale i kupní silou a tedy rozhodujícím vlivem na politiku, ale i ekonomiku (spotřebu). Nastupuje éra „vědecko technické revoluce“ (slovníkem československých 80. let), která je mimo jiné charakterizovaná masovým nástupem mladých lidí na vysoké školy, růstem významu terciárního sektoru a především permanentním zaváděním nejnovějších vědeckých poznatků do praxe. To je také hlavní motor ekonomiky (pomine-li finanční spekulace, které svět a jeho ekonomiku dovedly až k současné hospodářské krizi). Toto období, zdá se, vrcholí právě dnes, a trvá tedy přibližně 50–70 let. Jeho (nechtěným) projevem je mimo jiné propojení světa (bohužel především ekonomické

a finanční) v procesu tzv. globalizace a novou érou mezinárodních organizací (EU, APEC, NAFTA) a nových velmocí (zprvu USA a SSSR, popř. EU, později také Čína, Indie a obecně státy tzv. BRICS).⁹

Jak tedy souvisí proces modernizace a česko-slovenské vztahy? Jak mohl tento proces ovlivnit vztahy Čechů a Slováků? Podle názoru autora této statě zásadním způsobem.

Když v roce 1918 Československo vzniklo, došlo ke spojení celků, které se radikálně lišily a zcela prokazatelně stály na naprosto rozdílných vývojových stupních – jak v otázce modernizace, resp. budování moderní společnosti, ekonomiky, vzdělání apod., tak ale i ve vývoji moderních národů.

Česká společnost měla za sebou úspěšný proces utváření moderního národního společenství a zároveň moderní společnosti jako takové. Disponovala kompletní sociální skladbou,¹⁰ která obsahovala všechny sociální skupiny. Lapidárně řečeno – součástí české společnosti byla majetná velkoburžoazie stejně jako nemajetní bezzemci. Nacházel se v pokročilém stupni modernizace – v době, kdy první republika završila proces industrializace a nastoupila cestu k postindustriální společnosti. Byla pro ni charakteristická vysoká míra alfabetizace, urbanizace a zdravotní péče. Na konci 19. století dosahoval podíl negramotných v české populaci pouze 4,3 % stejně jako u sousedních Němců.¹¹ Tento výsledek byl dosažen mimo jiné díky intenzivní výstavbě školské soustavy – jak státní, tak nestátní, která vyvrcholila vytvořením samostatné české části Karlo-Ferdinandovy univerzity v roce 1882. Čeština se tak stala jazykem umožňujícím získat vzdělání všech stupňů – včetně univerzitního (Kořalka, 1996, s. 105). Zásadním bodem obratu v modernizaci české společnosti se stal přelom 19. a 20. století, kdy počet pracujících v průmyslu definitivně převážil počet zaměstnaných v agrárním sektoru. Česká společnost tak vstoupila s konečnou platností do Fridrichsovy druhé fáze. S procesem sociální a ekonomické diferenciace souvisel i paralelně probíhající proces politické emancipace, který znamenal jak stálé rozšiřování volebního práva – až do roku 1905, kdy bylo poprvé v Předlitavsku zavedeno všeobecné, rovné a tajné volební právo pro volby do Říšské rady (zatím jen pro mužskou část). Tento proces se dále projevil i postupným vývojem politických stran, které

zejména v 90. letech pokryly zájmy nových sociálních a ekonomických skupin. Ty pak reprezentovaly v podmínkách omezeného rakouského parlamentarismu na různých úrovních – od politiky komunální, přes zemskou až po celorakouskou. Většina českého obyvatelstva také již žila ve městech (byť především menší a střední velikosti). Poměrně úspěšně rovněž na konci 19. století byla založena moderní forma českého průmyslu, který se opíral jak o relativně moderní infrastrukturu (především železnice), tak i domácí suroviny a především trh s více než 52 miliony spotřebitelů. Na počátku 20. století už česká ekonomika začala vyvážet i mimo rakousko-uherské teritorium, a to včetně zahraničních investic (zejména do slovanských zemí Balkánu). Nacionálně česká Živnobanka se v této době stává 5. největší rakousko-uherskou bankou (srov. Urban, 1991 a Urban, 2003).

Zatímco česká společnost tedy vstupuje do společného státu jako moderní, industrializovaná země, slovenská společnost je na tom výrazně jinak. I na Slovensku sice docházelo k postupným změnám směrem k moderní společnosti, s moderní sociální skladbou. Tato cesta ale byla podstatně pomalejší, komplikovanější a před první světovou válkou nepřesáhla v lepším případě jen první, předpřechodové fáze. Řečeno slovy slovenského historika Dušana Kováče: „Poslední čtvrtina 19. století je obdobím největší stagnace ve vývoji národní společnosti. Dozrála doba k vytvoření vlastní hospodářské struktury se silnou podnikatelskou a finančníkovou vrstvou... Politické poměry po rakousko-uherském vyrovnání, v nichž dominovala snaha po co nejrychlejší maďarizaci celého státu, však znemožnily slovenské společnosti tyto kroky učinit“ (Kováč, 1998, s. 140). Nicméně modernizace ovlivnila i vývoj v celých Uhrách. To sice zůstávalo především vývozcem zemědělských produktů, ale začal se rozvíjet i průmysl (např. filiálka koncernu Nobel na Slovensku), doprava (železnice) a bankovníctví (založení první slovenské banky Tatra – ta ale patřila spíše mezi menší ústavy – Kováč, 1998, s. 142). Nicméně zemědělství bylo naprosto rozhodujícím hospodářským odvětvím a na venkově žila také drtivá většina slovensky mluvícího obyvatelstva, většinou ještě ve vazbách tradiční společnosti, s vysokou mírou religionizity apod. Časté neúrody, problémy v držbě půdy a především pomalý rozvoj moderní

ekonomiky způsobovaly masivní nezaměstnanost, kterou velká část populace řešila masovou emigrací – především do Spojených států. Slovenská společnost v této době navíc trpěla stále ještě relativně nízkou mírou národního uvědomění bez vlastní základní sítě školství (tedy se slovenštinou jako hlavním vyučovacím jazykem; tři původně slovenská gymnázia byla v rámci pokračující maďarizace zrušena) a zdravotnictví, s vysokým procentem negramotného obyvatelstva,¹² s neúplnou sociální skladbou – a to zejména ve vyšších sociálních patrech, bez početné vlastní třídy vlastníků výrobních prostředků a kapitálu, s drtivou převahou obyvatelstva pracujícího v primárním sektoru, s minimálním počtem zkušených politiků, s jedinou existující stranou.¹³

Vznik Československa tak znamenal radikální změnu – zejména pro slovenskou společnost. Díky finanční pomoci československého státu a především „know-how“ ze západní části ČSR se podařilo Slovákům v historicky krátké době vytvořit všechny předpoklady pro úspěšnou modernizaci země i společnosti. Od faktického poslovenštění školství, včetně založení první slovenské Komenského univerzity již v prvním roce existence společného státu, budování vlastní slovenské inteligence (jedním z mnoha jejích představitelů byl i pozdější komunistický prezident Gustáv Husák – absolvent bratislavské právnické fakulty), spolkového života (např. obnova Matice slovenské již 1. 1. 1919), až po budování státní správy, dopravní infrastruktury, politických stran a elit. Personifikací „slovenského úspěchu“ s českou podporou bylo jmenování slovenského agrárníka Milana Hodži premiérem Československé republiky v roce 1935. Zcela jednoznačně se však právě díky vzniku společného státu podařilo obnovit proces vzniku moderního slovenského státu a dovést jej k úspěšnému vyvrcholení.

Samozřejmě tento modernizační proces vyvolával ve spíše tradičně orientované slovenské společnosti také své antireakce, ať už nesené tradičními institucemi jako byla církve (zejména katolická), neúspěšnými politickými elitami, nebo jejich kombinací v osobě Andreje Hlinky apod. Specifickou otázkou pak byla nacionalistická štěpná linie. Slovenský nacionalismus vyvolávalo jak spolužití s Čechy (nepočítaje v to tradiční slovensko-maďarský spor), tak příchod českých státních zaměstnanců na Slovensko, popř. nenaplněné ambice části slovenské

politiky, toužící po samostatném státě či alespoň autonomii, resp. federaci. Z tohoto rozporu vyplývá i rozdílné vnímání úspěšnosti (prospěšnosti) první Československé republiky. Na rozdíl od české společnosti, která naopak považuje toto své historické období za „zlatou éru“ a vzorovou demokracii (často v rozporu s realitou), a to zejména s odkazem na osobnost prvního československého prezidenta a zakladatele státu Tomáše G. Masaryka.

Stejně jako rok 1918 se stal i rok 1938 klíčovým bodem vývoje modernizace obou národních společenství. Je ale příznačné, že pro každý z národů ve zcela jiném smyslu. Česká modernizace se doposud vyvíjela naprosto kontinuálně a téměř „vzorově“, byť s určitým zpožděním, kopírovala evropské modernizační trendy (někdy i světové – viz podnik Tomáše Bati). Důkazem jsou i slova hospodářského historika Eduarda Kubů: „Vývojový trend zemí s vyspělou tržní ekonomikou charakterizovaný ústupem váhy primárního sektoru ve prospěch sektoru sekundárního, stále více pak sektoru terciárního, byl zvolna následován i Československem. Počet zaměstnaných v zemědělství klesal, průmysl a služby pohlcovaly stále větší procento pracovních sil (terciární sféra teprve stála před hlavní etapou svého rozvoje)“ (Kubů, 2005, s. 233). Je důležité poznamenat, že česká modernizace a zároveň i vývoj moderního českého národa byly bytostně spojeny i s demokratizačním procesem a demokratizací, resp. demokracií. Jinými slovy – sociální a ekonomická modernizace, budování moderního češství, včetně jeho hodnotového vybavení (demonstrovaného především v historických paralelách symbolických center – viz Havelka, 2001) šel ruku v ruce s procesem nástupu a rozvoje parlamentního systému, konstitucionalismu, demokratického politického stranictví apod. Právě Češi přitom více než jiné národy implementovali demokratické hodnoty do své „národní“ identity (viz koncepce T. G. Masaryka, která se stala oficiální státní ideologií československého státu). Obecně ale patří tento způsob „společné modernizace“ (ekonomické, sociální, politické, národní) k téměř ukázkovým z pohledu politologických teorií modernizace (srov. Říchová, 2000).

Mnichov 1938, období druhé republiky a definitivně okupace českých zemí Německem v březnu 1939 znamenaly z tohoto pohledu

konec kontinuity úspěšného budování moderního češství, ztělesněného mimo jiné právě vznikem Československa, které Češi považovali skutečně za svůj stát. A také konec modernizace českých zemí, včetně podřízení českého průmyslu německé válečné výrobě, tedy výrazné posílení role těžkého průmyslu (těžké strojírenství, hutnictví apod. – tedy oborů náročných na suroviny a energie), hospodářského vykořisťování země a drancování jejího bohatství (zlato, znehodnocení české koruny, ovládnutí českých podniků Němci apod.), záměrné likvidace českých politických, vojenských a kulturních elit, která měla vyústit až ve fyzickou likvidaci českého národa jako celku, prosazování konzervativních a fašistických hodnot (silný katolicismus, antisemitismus) apod. Toto období tedy můžeme nazvat marxistickým slovníkem první modernizační kontrarevolucí¹⁴ a výrazným obratem v dosavadním vývoji. Příznacným důkazem tohoto tvrzení je například i fakt, že právě nacistická okupace a druhá světová válka zabránila slibnému rozvoji přenosu televizního signálu v Československu (1938), díky němuž mohla být na počátku 40. let naše země teprve 4. na světě, kde by byla zavedena televize – o plných 10 let před tím, než se tak skutečně stalo.¹⁵

Zcela jiná situace ale nastala v případě společnosti slovenské. Druhá republika neznamenal pro Slováky jen období deziluze, okleštění území republiky (Slovensko přišlo o cca 20 % svého území) apod. Již několik dní po podpisu mnichovské dohody, 6. října 1938 získalo Slovensko autonomii (definitivně potvrzena zákonem Národního shromáždění z 22. prosince 1938). Předsedou autonomní vlády se stal pozdější vůdce slovenského klerofašistického státu Jozef Tiso. Jedním z mnoha výsledků tohoto kroku byl mimochodem nucený odchod, resp. vyhnání více než 20 tisíc českých úředníků, kteří pomáhali budovat státní správu, školský systém apod., ze Slovenska (Kováč, 1998, s. 224), a to ještě za existence druhé republiky.

Zatímco české země byly v březnu obsazovány nacistickými vojsky, slovenský autonomní sněm vyhlásil 14. března samostatnost, když deklaroval „Slovenský štát“. Oba kroky pro velkou část Slováků znamenaly naplnění „staletých“ snů o samostatném státu. Pomiňme, že jeho podmínky (vybudování správní, školské, dopravní a jiné infrastruktury; vysokoškolsky vzdělaných elit apod.) vytvořila právě předchozí (a často

Slováky tolik odsuzovaná) Československá republika. Pomiňme také faktickou protektorskou roli nacistického Německa, které určovalo politickou, vojenskou i hospodářskou orientaci svého spojence, silný antisemitismus slovenské vlády, která platila německé vládě 500 marek za každého „odsunutého“ příslušníka židovské komunity ze Slovenska, slovenské „vojenské dobrodružství“ na východní frontě (viz propagandistický film *Od Tatier po Azovské more* z roku 1943 či kniha *Od Tatier po Kaukaz* ze stejného roku, které heroizovaly účast slovenských vojáků ve válce proti SSSR po boku jejich německých, ale i rumunských, litevských či finských spolubojovníků) apod.¹⁶

Důležitější ale je, že na rozdíl od českého národa pokračovali Slováci v úspěšné modernizační strategii i v době druhé světové války. Slovensko se relativně úspěšně rozvíjelo: „Slovenskou ekonomiku oživila na čas válečná konjunktura. Potřeba války si vynutila stavbu řady závodů, některé rozšířily svou výrobu. Stavěly se nové komunikace – silnice a železnice... Zlepšily se rovněž odbytové možnosti zemědělců. Zásobování na Slovensku zůstávalo [na rozdíl od českých zemí – pozn. L. V.] za daných okolností na velmi slušné úrovni, stabilní a vysoce hodnocena byla rovněž slovenská koruna.¹⁷ I ve složitých poměrech za války intenzivně pokračoval kulturní rozvoj Slovenska. Byly dobudovány bratislavská univerzita i vysoká škola technická, vznikla Vysoká škola obchodní. Roku 1942 vznikla Slovenská akademie věd a umění. Do vědeckého a kulturního života na Slovensku vstoupila nová generace, kvalitně připravená v předcházejícím období“ (Kováč, 1998, s 226).

Stejná situace se pak opakuje po roce 1948. Zatímco poválečný relativně dobrý stav české a československé ekonomiky sliboval návrat k přerušené modernizační kontinuitě a opětovné zapojení Československa do procesu přibližování se modelovým vzorům světových center (viz československé aktivity na poli mezinárodní politiky v osobě Jana Masaryka – například na půdě nově vytvořené OSN), komunistický převrat v roce 1948 byl – opět jen pro českou společnost – koncem modernizačního procesu a fakticky druhou modernizační kontrarevolucí – bohužel na dlouhých 41 let. Zatímco země západní Evropy vstupují do třetí etapy Fridrichsova dělení, tedy do stádia, kdy dochází

k rozsáhlému zavádění moderních technologií do výroby a tím poklesu zaměstnanosti v průmyslu ve prospěch terciárního sektoru, Československo se vydalo zcela opačnou cestou, která pro zemi (resp. pro české země) znamenala – zcela zbytečně – etapu nového „zprůmyslnění“. A to jak kvůli ideologickému chápání ekonomiky ze strany komunistů, tak kvůli potřebám východního bloku jako celku (resp. diktátu Moskvy). „Definitivní převzetí moci komunisty přineslo ovšem radikální obrat. První pětiletý plán (1949–1953) učinil jedním ze svých cílů i strukturální přestavbu průmyslu. Preference průmyslů metalurgických a palivoenergetických měla přinést během vytčené etapy nárůst o 50 %, průmyslu zaměřeného na produkci výrobních prostředků a spotřebních předmětů o 70 %. Eskalace studené války již beztoho až příliš výraznou preferenci rozvoje těžkého průmyslu dále zvýraznila. Svou roli sehrály omezená obchodní výměna se Západem a snaha o hospodářskou nezávislost na kapitalistickém světě, potřeby industrializace ostatních zemí sovětského bloku a přezbrojování armády. Došlo k další industrializaci již industrializované ekonomiky. Československu byla v Moskvě přisouzena role strojírenské velmoci, „kovárny socialistického tábora“. Tato role byla v Praze ochotně přijata. Naznačený vpravdě katastrofální vývoj však znamenal úkrok stranou světových trendů. Jestliže těžké strojírenství expandovalo o neuvěřitelných 222 %, všeobecné „jen“ o 83 %, ve struktuře hospodářství se propadal lehký průmysl a především sektor služeb, těžce paralyzovaný likvidací drobného soukromého podnikání. Těžké deformace 50. let nebylo možné v podmínkách centrálně plánované ekonomiky zásadním způsobem korigovat“ (Kubů, 2005, s. 234). Dodejme jen, že zatímco ještě poválečné Československo výrazně svou životní úroveň převyšovalo okolní státy, již v roce 1960, potažmo v 60. letech jej předstihlo i dosud spíše agrární Rakousko (Valeš, 2008, s. 58).

Pro česko-slovenské vztahy je příznačné, že pro obě části republiky znamenal z hlediska celkové modernizace nástup komunistů opět výrazně jiné výsledky. Pro české země šlo nepokrytě o cestu zpět, která znamenala návrat o cca 50 let, a to včetně výrazného poklesu životní úrovně. Z hlediska Slovenska – pomineme-li pronásledování představitelů slovenského nacionalismu, a to i v řadách KSČ (Husák, Novočeský,

Clementis) – ale došlo naopak k zrychlení modernizace a zprůmyslnění země – a mimochodem k masivnímu finančnímu transferu z českých zemí na Slovensko, kterým bylo toto zprůmyslnění financováno.

Tato modernizační otázka je přitom mnohem širší a zdaleka se netýká jen českých zemí a Slovenska. Velmi zjednodušeně řečeno, také sovětský systém znamenal specifickou cestu modernizace – a to zejména pro výrazně zaostalé agrární, resp. agrárně průmyslové státy. Vedle vlastního Sovětského svazu šlo mimo jiné také o Bulharsko, Rumunsko, Polsko, Maďarsko apod. Všechny tyto státy, kde převažoval zemědělský sektor, prošly pod komunistickým panstvím rozsáhlou industrializací (ponechme stranou problematickou odvětvovou strukturu, přílišnou surovinovou a energetickou náročnost apod.). Do této skupiny států, resp. zemí, patřilo svým historickým vývojem také Slovensko. Naopak české země, spolu s NDR (ale také například slezským regionem, nově připojeným k Polsku) měly tuto etapu svého vývoje již dávno za sebou. Jejich ekonomiky byly připraveny k přechodu k dominanci sektoru služeb, a tedy k postindustriální společnosti. A proto pro ně znamenal nástup komunistů k moci jednoznačný regres. Pro Slováky nikoliv – i to je jedna z klíčových příčin toho, proč protikomunistická opozice na Slovensku byla vždy výrazně slabší (a proč například nedošlo k podobným událostem, jako byly masové protesty proti režimu v Plzni po peněžní reformě v roce 1953). Slováci totiž zažívali stálý růst a zkvalitňování svého života.

Především slovenská ekonomika definitivně završila svou industriální éru: „Po celé zemi se začaly budovat rozsáhlé průmyslové komplexy. Rozsáhlou výstavbou průmyslu se vytvořilo mnoho nových pracovních míst a vzrostl počet městského obyvatelstva... Zatímco v roce 1947 pracovala na Slovensku v zemědělství skoro polovina populace, koncem 80. let to bylo už jen 13 procent. Počet osob zaměstnaných v průmyslu vzrostl za tu dobu na čtyřnásobek, z 200 000 na více než 800 000 lidí... Tento proces podpořil modernizaci Slovenska, které se proměnilo z agrární země v zemi průmyslovou. V několika zbrojařských podnicích se pracovalo s technologií na svou dobu špičkovou“ (Kováč, 1998, s. 270). Jestliže podíl slovenské průmyslové výroby činil v roce 1948 jen 13,2 %, pak za 12 let, v roce 1960, to už bylo 16,8 % (Rychlík, 1998, s. 145).

Nešlo přitom jen o průmysl a změny sociální struktury slovenské společnosti. Slovensko zažilo boom také v souvisejících oborech – především ve vědě a vzdělání. Budovaly se školky, základní, střední a vysoké školy. Kromě Bratislavy vznikala univerzitní centra také v Košicích, Banské Bystrici, Žilině, Prešově, Zvolenu, Martině a Nitře. Slovenská akademie věd a umění, která vznikla v období fašistického Slovenského štátu, se přetvořila ve Slovenskou akademii věd (1953), s rozsáhlým personálním i institucionálním zázemím jak v přírodních, tak společenských vědách (Kováč, 1998, s. 271).

Řada představitelů české společnosti, včetně vrcholných představitelů KSČ přitom upozorňovala na rozhodující podíl české ekonomiky a národa na tomto slovenském pokroku, a tedy na oběti, kterými český národ společný stát podporuje. Více než výmluvný je v této souvislosti citát prezidenta a šéfa KSČ Antonína Novotného: „Nikde na celé zeměkouli, kromě SSSR, nepokračovala výstavba zaostalé země takovým tempem jako na Slovensku... Český dělník udělal ze Slovenska to, čím je dnes... Každý rok jsme z národního důchodu vyčleňovali pro Slovensko takové částky, že se ve světě hovořilo o Slovensku jako o průmyslové zemi“ (Rataj, Houda, 2010, s. 213).

Zatímco socialističtí ekonomové předpokládali, že sbližování „základů“ obou zemí a jejich životní úrovně sblíží oba národy a odstraní tzv. slovenskou otázku, tedy ambice slovenského nacionalismu, opak se stal pravdou. Zatímco tedy Slovensko zažilo prudkou vývojovou dynamiku, stav českého hospodářství se dále zhoršoval a česká společnost se moderním trendům západní Evropy stále více vzdalovala (určitou výjimkou byl například systém sociálního zabezpečení).

Rozpor obou společností se pak naplno projevil v 60. letech a zjm. v době Pražského jara. Nejde přitom jen o známou dichotomii, že zatímco česká společnost chtěla dosáhnout celkové liberalizace a demokratizace režimu, slovenskou prioritou byla přeměna Československa ve federální stát. Česká společnost především chtěla prostřednictvím tohoto požadavku obnovit své spojení s vyspělejším Západem a znovunastartovat – prostřednictvím ekonomických a politických reforem – svůj proces modernizace. Proto byla s velkými nadějemi očekávána připravovaná reforma ekonoma Oto Šika, která ale převážnou většinu Slováků

nechávala chladnou (stejně jako o dvacet let později). Na Slovensku přeci modernizace úspěšně pokračovala a lidem se žilo výrazně lépe – tady to politické téma nebylo. Představitel slovenských nacionalistů v komunistickém vedení – Gustáv Husák – se spojil s „pražskými“ reformátory ne proto, aby společně svrhli Novotného rigidní režim, ale především proto, aby dosáhl další výhody pro Slovensko – tedy jeho autonomie. K tomu sám Oto Šik: „Již tenkrát jsem viděl [v roce 1967 – pozn. L. V.], že se Husák příliš o naše reformní ekonomické cíle nezajímá nebo jim nerozumí. Byl naplněn nesmírnou nenávistí vůči Novotnému a v boji proti němu byl ochoten se spojit s každým, kdo mohl ke svržení Novotného přispět“ (Rataj, Houda, 2010, s. 213; Šik 1990).¹⁸

Invaze států Varšavské smlouvy 21. srpna 1968 znamenala konec nadějím na demokratizaci a tím také modernizaci českých zemí. Připomeňme, že pro Čechy jsou oba procesy synonymní – modernizace probíhala – s výjimkou krátkého období 1850–1860 – v demokratických, či demokratizačních poměrech. Pro Slováky ale 21. srpen z tohoto pohledu žádným významným zlomem nebyl – tím se stal až 28. říjen 1968, kdy se Slovákům podařilo prosadit zákon o československé federaci – bez ohledu na to, že se tak stalo v tísnivém období těsně po invazi a podpisu tzv. moskevských protokolů, tedy hlubokého ponížení české společnosti a její nové deziluze. Paralela s vývojem po podpisu mnichovské dohody a obsazení pohraničí, po nichž následovalo vyhlášení slovenské autonomie, se nabízelo. Právě Gustáv Husák jako klíčový představitel a tvůrce slovenské politiky (Doskočil 2006), jak už bylo naznačeno, přitom spojil svůj návrat a prosazení v mocenských pozicích s tvrdým a populistickým protičeským kursem. „Gustáv Husák zůstal slovenským národovcem bez loajality k Československu. Apeloval na slovenské komunisty, aby využili okamžiku českého (chápej československého – J. R.) mocenského úpadku, který se nemusí opakovat. Na Slovensku se na podporu požadavků slovenských politiků začaly živelně vydělovat národní organizace a spolky z československých. Okupační podzim 1968 nebyl pro Husáka žádnou národní tragédií, ale z jeho úzkého pohledu časem slovenského národního vítězství. Podobné pocity sdíleli i mnozí slovenští intelektuálové jako Ladislav Novomeský, Vladimír Mináč apod“ (Rataj, Houda, s. 322–233).

To se projevilo i v plánované likvidaci českých představitelů Pražského jara – ti byli ze svých pozic odstraňováni nejen pro svou podporu reformního procesu, ale také proto, aby jako „Česi“ v centrálních úřadech uvolnili funkce pro novou slovenskou „federální“ garnituru. Ta v osobě Gustáva Husáka ovládla jak pozici první, resp. generálního tajemníka strany a prezidenta, tak i řadu klíčových federálních ministerstev, včetně zahraničí. Rok 1968, resp. 1969, tedy znamenal posílení slovenských pozic. To se projevilo i na zesílení investic do slovenské ekonomiky – na úkor české. Česká modernizace tak – opět – vzala za své, ta slovenská dále úspěšně pokračovala. „Díky velkorysému transferu rozpočtových prostředků se za Husáka zcela vyrovnala životní úroveň v Česku a na Slovensku. Pokud jde o investice a modernizaci, tak Slovensko dokonce české země výrazně přeskočilo... Pro Čechy Husák je a zůstane symbolem normalizace a posledních podivných 20 let společného státu, který Husákův skon přežil jen o něco málo než o jediný rok. Husákova vláda, která pro Česko znamenala všeobecnou stagnaci a v závěru i úpadek, byla pro Slovensko dobou zcela jinou“ (Palata, 2011).

Zajímavé je v této situaci také podstatně liberálnější průběh normalizačního procesu na Slovensku a v českých zemích. Zatímco slovenští vysokoškolští učitelé, kteří se „namočili“ v reformním procesu, přecházeli do vědecké sféry – zjm. do akademie věd, čeští profesori byli masově vyhazováni a „začleňováni“ velice často do podřadných manuálních pozic (historik Jan Křen, filozof Milan Machovec a tisíce dalších). Ve Slovensku tedy ani zdaleka nedošlo k ohrožení modernizačních trendů kvůli radikální výměně politických a zjm. vědeckých, uměleckých, ekonomických či školských elit. Naopak – stejně jako na přelomu Československa a Slovenského státu dokázali díky své odlišné politické kultuře udržet personální kontinuitu ve prospěch dosažení svých národních (zejména ekonomických, mocenských apod.) zájmů (mimo jiné i na základě úzké osobní znalosti mezi těmito elitami).

Tento fakt provází celé moderní slovenské dějiny. Jeho symbolickým vyjádřením může být například účast Jána Čarnogurského, disidenta a syna přívržence slovenského klerofašistického režimu na pohřbu Gustáva Husáka, který byl hlavním protagonistou režimu, jenž ho

pronásledoval, a který také bojoval na straně Slovenského národního povstání, aby tak symbolicky vzdal hold významnému Slovákovi, který „se zasloužil o národ“. Povšimněme si, že tak slovenská politická kultura jedná zcela jinak než česká. Příslušnost k národnímu společenství je podstatně významnější než příslušnost k jiným sociálním hodnotám – například dané politické ideologii. Jinými slovy – příslušník slovenského národa je napřed Slovák, a teprve poté komunista, fašista, liberál apod. Známy je příklad komunistického spisovatele Laca Novomeského, který orodoval u svého příznivce, ministra Slovenského štátu Alexandra Macha za věznění komunistické odbojáře (stejně jako otec Jána Čarnogurského za Gustáva Husáka). To mimo jiné zajišťuje již zmiňovanou stabilitu elit a schopnost „pomáhat si“ – ať už v době prosperity či ohrožení, podporovat lidi, kteří přísluší k danému národnímu společenství. Naopak české elity „vynikají“ schopností permanentní diskontinuity. Každý politický či jiný převrat či obecně změna – například volby – s sebou nese kompletní obměnu elit. Zejména, znamenali změnu režimu, a to ve jménu nově zaváděné ideologie (komunismu, fašismu), nové politiky apod. To mimo jiné ohrožuje naplňování dlouhodobých národních cílů (ekonomických, zahraničně politických, vnitropolitických apod.) a zhoršuje to mimo jiné i schopnost daného celku efektivně si vládnout, dosahovat stabilního ekonomického růstu či významných kulturních hodnot apod. Jinými slovy: Čech je vždy především liberál, pravičák, komunista apod. a teprve poté uvažuje o svém „členství“ v českém národě. Řečeno slovy Haškova nadporučíka Lukáše z *Dobrého vojáka Švejka*: „Já jsem přeci taky Čech, ale nemusí to každý vědět.“ Ideologické štěpení v českém národě je tedy podstatně významnější než nacionální příslušnost – na rozdíl od Slováků, ale též třeba Holanďanů. Z ideologických důvodů pak je schopna jedna elita daného národa zlikvidovat druhou, i když to má prokazatelně negativní důsledky pro celé národní společenství.

Liberálnější průběh slovenské normalizace¹⁹ byl také důvodem podstatně slabší činnosti protirežimních opozičních struktur. S určitou nadsázkou si toho všímá český novinář Palat: „Velká část Slováků dodnes vzpomíná na normalizaci jako na nejlepší dobu svého života a břízolitové vesnice a městečka po celém Slovensku jim dávají za pravdu.

Také normalizace samotná byla na Slovensku daleko měkčí než v Česku. I možná proto bylo na Slovensku chartistů, že by je člověk spočítal na prstech jedné ruky“ (Palata, 2011).

Radikální změnu v dosavadním vývoji znamenal až listopad 1989. Česká a slovenská společnost na něj reagovala opět poněkud odlišně. Po českou společnost šlo – mimo návrat svobody, demokracie, lidských práv apod. – mimo jiné o to, „vrátit Československo do Evropy“. Tedy nejen stát se součástí evropských politických a hospodářských struktur, ale především znovunavázat na několikrát přerušovaný proces modernizace, který je pro úspěšný vývoj moderní společnosti nutný a jehož potlačování pociťovala česká společnost velmi tíživě – mimo jiné i zaostáváním českých zemí v ekonomické a dalších oblastech. Proto také tak silná podpora ekonomickým a dalším reformám – v nich viděla česká společnost naději, že ve střednědobém horizontu tuto modernizaci a s ní spojenou prosperitu dosáhnou. Slovenská společnost ale takovou potřebu neměla – naopak. Jak jsme popsali, v jejím případě se proces modernizace pod kuratelou a za peníze komunistického režimu úspěšně rozvíjela. I Slováci samozřejmě uvítali nástup politických svobod, jinak ale listopadové změny znamenaly pro slovenskou společnost spíše ohrožení. Vystavila totiž Slováky pocitu neznámého, pocitu ohrožení a nejistoty. Zatím proces modernizace probíhal za prospěšných podmínek centrálně plánovacího systému. Jaký ale bude její další osud v tržním mechanismu? Nezapomínejme, že kromě dvaceti let první Československé republiky se slovenská modernizace uskutečňovala pouze v podmínkách autoritářských či přímo totalitních režimů – nikoliv v podmínkách svobodné společnosti a tržních sil. Nemluvě ani o finančních transferech z české části do slovenské. Tyto obavy dále posilovaly první výsledky ekonomické transformace, které výrazněji dopadaly právě na slovenskou ekonomiku, která byla mnohem více utvářena podle potřeb komunistického režimu (vojenský průmysl, předimenzovaný průmysl náročný na surovinové zdroje apod.).

To se pak následně projevilo i v dobových výzkumech veřejného mínění, které se zabývaly názory Čechů a Slováků na polistopadový vývoj. V roce 1992 „Dvě třetiny dotázaných ve Slovenské republice byly s politickým vývojem po Listopadu 1989 nespokojeny, zatímco v České

republiky bylo 60 % dotázaných s politickým vývojem vcelku spokojeno (Vodička, Cabada, s. 118; podle Bútorová, 1992, s. 5). Stejně divergentně vnímaly obě společnosti i uplynulý komunistický režim – a to zcela v duchu našeho „modernizačního“ schématu: „V roce 1992 hodnotili slovenští občané zpětně komunistický režim pozitivněji než Češi. Ve Slovenské republice vidělo pouze 41 % dotázaných v současném socioekonomickém zřízení více výhod než v předchozím komunistickém, zatímco v České republice to bylo 67 %. Celých 36 % slovenských občanů a pouze 13 % českých přitakávalo předchozímu komunistickému režimu“ (Vodička, Cabada, s. 118; podle Bútorová, 1992, s. 5).

Symbolický vyjádřením tohoto rozdílného přístupu obou národů ke své nedávné minulosti je fakt, že 17. listopad se ve Slovenské republice stal oficiálním státním svátkem až v roce 2001 – jakoby předtím nebylo co slavit. Ani pak to ale 17. listopad neměl na Slovensku lehké. Známy a často připomínaný je přitom výrok staronového předsedy vlády Slovenské republiky Roberta Fica: „17. listopadu jsem si ani nevšiml“ (Smatana, 2010, s. 297). Ten pak premiér rozvedl, že to pro něj byl zcela běžný den. Ficovu názoru odpovídá i jeho přístup k oficiálním oslavám 20. výročí sametové revoluce, místo kterých navštívil slovenský premiér hlavní nástupnickou zemi SSSR – Ruskou federaci. Tento postoj – i když trochu nediplomatický – je ale výrazem hlubšího (ne) významu listopadové revoluce pro slovenskou společnost.²⁰

Listopad 1989 naopak na Slovensku otevřel jiný problém, který postřádala česká společnost – nacionalismus. Nacionální štěpná linie se ukázala být mnohem významnější než v českém případě – jak vzhledem k odlišnému vývoji moderního slovenského národa, slovenskému „naturelu“, tak možná i jako ochrana před případným ohrožením Slováků před negativními dopady nové vlny modernizace – prováděné tentokrát v „nezvyklém“ demokraticko-tržním prostředí. Výsledkem všech těchto procesů pak byl neúspěch česko-slovenských jednání o nové podobě federálního státu, nepřijetí jeho nové demokratické ústavy, a tedy také rozdělení společného státu na dvě samostatné republiky.

Explicitním projevem obav z nové modernizace, nacionalismu, národního cítění, resp. požadavku po vlastním státním útvaru i slovenské politické kultury pak byla dominance Hnutí za demokratické Slovensko

Vladimíra Mečiara a podobných populisticko-nacionalistických stran (Slovenská národná strana, do určité míry i Křesťansko-demokratické hnutí) ve slovenské politice 90. let. Zřetelně se ukázala také jiná politická kultura obou společností. Česká – díky svým historickým tradicím – byla více pragmatická, racionalistická, individualistická, více apeluje na „zdravý rozum“ a „racionální“ argumenty, a také více orientovaná na elity obecně. Slovenská – podobně jako maďarská a zejména italská²¹ – je podstatně více emotivnější (proto populistická), více kolektivistická (proto nacionalistická) a velice silnou roli (až do současnosti) zde sehrávají silné politické osobnosti, kteří obsazují premiérský post (typ silného vůdce). Tímto konstatováním v žádném případě neříkáme, že jedna z kultur je lepší či horší. Nikoliv – jsou jen jiné, vycházející z jiné „národní“ povahy, historických kořenů, zahraničních vlivů apod. Problematická je ale jejich symbióza v jednom státním celku.

Vznik samostatného státu a určitou nejistotu, která tento fakt s sebou nesla, podpořilo tuto populisticko-nacionalistickou tendenci ve slovenské politice. Ta pak dovedla Slovensko až na těsný kraj mezi parlamentní demokracií a raným autoritářským režimem a také mezinárodní izolaci, která se projevila nepřizváním Slovenska k prvnímu rozšíření NATO na východ v březnu 1999 (na rozdíl od Polska, Maďarska a Česka). Zdá se ale, že to byla nutná daň, kterou Slováci zaplatili za definitivní dokončení procesu zrodu moderního slovenského národa, kterým bylo vytvoření vlastního státního útvaru. A také za obavu, zda zvládnou úspěšně proces celkové modernizace společnosti i za nových podmínek.

Tato obava ale byla zbytečná. Jak jsme si ukázali, slovenská společnost prošla v uplynulých 70 letech velmi dynamickou modernizací. Její rychlost – zejména v posledních 40 letech – byla výrazně vyšší než v případě české společnosti. To se podle autora této studie ukázalo jako klíčové pozitivum i pro další vývoj slovenské společnosti v demokratických poměrech. Všechny vlády po roce 1998, kdy byli Vladimír Mečiar a jeho vítězné HZDS odstaveni od moci, se o její další rozvoj aktivně staraly. Slovensko tak jako první provedlo řadu ekonomických a sociálních reforem,²² které zlepšily jeho konkurenceschopnost. Výraznými změnami prošel i politický systém – Slovensko zavedlo přímou

volbu starostů, primátorů, županů a především prezidenta. Zajímavé je v tomto srovnání s Českou republikou. První přímá volba prezidenta Slovenské republiky proběhla již v roce 1999, kdy zvítězil tehdejší košický primátor Robert Schuster, který porazil favorizovaného Vladimíra Mečiara. Naopak Českou republiku přímá volba republiky proběhla v lednu 2013. Další modernizací prošla i veřejná správa, která zavedla řadu moderních novinek – například zveřejňování všech smluv, uzavřených subjekty veřejné správy, na internetové síti apod.

Symbolickým výrazem rozdílu obou národů k modernizaci je přístup k Evropské unii, resp. přístup především jejich politických reprezentací k této organizaci. Právě vstup do Evropské unie je totiž pro země, které dosud ležely na evropské periferii, „vstupenkou“, která je přiblíží evropským centrům (ekonomickým, politickým apod.), a dokonce umožňuje podílet se (adekvátně jejich velikosti, resp. měrou dokonce o něco vyšší)²³ na jejich rozhodování. Zejména česká modernizace přitom stojí a padá právě se spojením s „Evropou“, resp. právě s rozvinutějšími, a tudíž inspirativními částmi starého kontinentu – a to již od středověku (viz Karel IV. a jeho vazby na Francii, Itálii, Lucembursko a samozřejmě Německo). V moderních podmínkách navíc přibývá další argument, platný jak pro Českou, tak i Slovenskou republiku: Obě země exportují na společný evropský trh přes 80 % svých produktů a služeb. Jeho posilování a prohlubování tedy zákonitě vede i k posilování jejich ekonomického růstu, politického vlivu a stability, tedy jejich celkovému rozvoji. Ale také naopak.

Vzhledem ke své pokračující modernizaci si tento fakt velmi dobře uvědomují slovenské elity – a to bez rozdílu svého postavení v pravo-levém spektru. Symbolem této „slovenské“ evropeizace, resp. evropské modernizace, bylo i přijetí společné evropské měny Slovenskem v roce 2009, čímž Slovensko symbolicky předstihlo v tomto procesu Českou republiku. Na tomto faktu nic nemění ani současné problémy eurozóny. Lapidárně řečeno – Slovensko má stejnou měnu jako jeho nejvýznamnější ekonomičtí partneři. Na úzkém ekonomickém propojení například Slovenska a především Německa ani potíže eura nic nezmění.²⁴

Naopak česká politická elita je v otázce Evropské unie rozdělena. Zatímco sociální demokracie je výrazně proevropskou stranou (na rozdíl

od svých voličů) – a to jak z důvodů ideových (společná politika evropských socialistů je proevropská), tak i pragmatických (podpora českého exportu a minimalizace kursových rizik a nákladů). Proto podporuje jak prohlubování evropské integrace, tak i zavedení společné měny.²⁵ Naproti tomu dřívější nejsilnější pravicová strana ODS je silně protievropskou stranou, což dokázala jak svým vystoupením z proevropské pravicové politické frakce lidovců a vytvořením euroskeptického klubu Evropských konzervativců a reformistů, tak i okázalou spoluprací s Velkou Británií, která v současné době uvažuje i o vystoupení z EU. Ponechme stranou důvody tohoto postoje. Pomiňme i fakt, že tímto způsobem dochází k oslabování pozice České republiky v rámci EU (například při vyjednávání o společném evropském rozpočtu). Hlavním problémem je, že se tím ČR dostává do střetu s vlastními politickými a ekonomickými zájmy (i v případě naší země jsou dominantní ekonomičtí a tím také političtí partneři platící eurem, v čele s Němcem, a tedy oslabuje svou „modernizační cestu“. Spolu s odmítáním všeho evropského jsou totiž odmítány i modernizační impulsy, které naopak pomáhají ČR v jejím dalším rozvoji – ať už jsou to peníze z evropských fondů nebo např. protikorupční legislativa.

Dochází tak k zajímavému paradoxu. České země zahájily svou modernizaci výrazně dříve než Slovensko a tato modernizace také trvala v českých podmínkách déle. Její konec nastal s příchodem totalitních a autoritářských režimů – poprvé v roce 1938, definitivně v roce 1948. Zmařen byl i pokus o restart v roce 1968. Slovensko zahájilo svou modernizaci až na konci 19. století, ale zejména se vznikem ČSR. Modernizace trvala kratší dobu, byla ale výrazně rychlejší a Slováci v ní dokázali pokračovat díky vhodně volené politice slovenských elit i díky politické kultuře a příznivým zahraničním vlivům i v totalitních režimech. Tato dynamičtější modernizace se pak projevila i po roce 1989, resp. 1998, kdy převažující populisticko-nacionalistický proud slovenské republiky byl vystřídán novými modernizačními akty – ať už nesenými pravicí či levicí. České země měly všechny předpoklady k úspěšnému průběhu modernizace po listopadu 1989, resp. rozdělení společného státu po roce 1992. Nositelem modernizace se stala především česká pravice v čele s ODS, která založila svou politiku na striktním odmítnutí

minulého režimu (zcela tržní prostředí bez přívlastků versus centrální plán, důraz na individuum versus kolektiv apod.). Bohužel tato příležitost byla promrhána a paradoxně modernizaci země zachraňovala česká levice (ČSSD), která dokončila řadu reformních kroků (privatizace bank, záchrana bankovního sektoru, pobídky pro nové investory apod.), nastartovala ekonomické oživení a přivedla zemi do Evropské unie. Tento pozitivní vývoj byl ukončen s nástupem pravicové vlády Mirka Topolánka. Zablokováno bylo přijetí společné evropské měny, Česká republika schválila po velkých potížích jako poslední Lisabonskou smlouvu a především se otevřel dosud netušený prostor pro korupci ve veřejném sektoru.

Nejde přitom jen o akademické úvahy – slovenská modernizační schopnost a české modernizační „rozpaky“ mají viditelnou stopu v dynamice růstu HDP a výkonnosti ekonomiky. Český ekonomický deník *E15* v dubnu letošního roku na základě dat Českého statistického úřadu přesně popsal situaci: „Hrubý domácí produkt České republiky stoupl od roku 1990 do roku 2010 o zhruba polovinu, na Slovensku o 65 procent. Obě ekonomiky se v prvních letech po revoluci propadaly, přičemž slovenská rychleji než česká. V případě českého hospodářství nastal obrat v roce 1996, kdy ekonomika ve srovnání s rokem 1990 rostla o dvě procenta. Na Slovensku začal růst zhruba od roku 1998. Ještě v roce 1991 se propadl HDP Česka meziročně o deset procent a Slovenska o 17,5 procenta. Pokles HDP celého Československa v roce 1991 činil 12,5 procenta.“ Velmi dynamický vývoj české ekonomiky začal ovšem podle statistiků až od roku 1999. „Od tohoto roku do roku 2010 stoupl HDP o více než 45 procent, což je zhruba 3,5 procenta ročně. Vrchol byl přitom v roce 2008,“ uvedl ředitel čtvrtletních národních účtů ČSÚ Jan Heller. Slovensko ovšem podle něj po velkém propadu na začátku 90. let rostlo rychleji než ČR.²⁶

Tento trend se přitom časem nezměnil. Zatímco česká ekonomika se již rok utápí v recesi, a tedy poklesu HDP, slovenská i přes pokračující hospodářskou krizi stále roste (podobně jako ekonomika německá). „Slovenská ekonomika by se letos i v dalších letech měla vyvíjet lépe než tuzemská. Pro letošní rok slovenské ministerstvo financí očekává, že ekonomika poroste o 2,5 %. V příštím roce by sice měla zvolnit

růst ke dvěma procentům, v dalších dvou letech podle prognózy přidá shodně o více než tři procenta. Naopak české ministerstvo financí čeká letos propad o 0,5 %, příští rok růst o 1 %, v roce 2014 o 1,9 % a v roce 2015 o 2,7 procenta.“²⁷ Zatímco se dnes Slovensku daří ekonomicky vyspělejší Západ dohánět – a tedy být v procesu modernizace úspěšní –, Česko se vyspělejší části kontinentu spíše vzdaluje.

Závěrem jen dodejme. Existuje-li něco, co naše dvě mladé demokracie naopak spojuje, pak je to bohužel již zmiňovaná vysoká míra korupce a neschopnost či neochota politických elit tento výrazně anti-modernizační prvek řešit.

Poznámky:

- ¹ Pomineme-li fakt, že Václav Havel jednal v rozporu s legislativními pravidly tehdejšího Federálního shromáždění. Viz Suk, 2003; Bureš 2007.
- ² V elektronické podobě dostupné na: <http://komentare.sme.sk/c/6509357/cesko-slovensky-stat-sa-uz-nedal-zachranit.html>. Stav k 23. 10. 2012. Pro českého čtenáře jsou tato slova víc než příznačná (stejně jako slovenský přepis Česko-Slovensko) – to, že název státu byl pomyslným výstřelem česko-slovenského rozchodu, nebyla náhoda.
- ³ Ke konceptu politických kultur v českém prostředí viz PECKA, E. a kol. *Politická kultura v ČR*. Praha: VŠE, 2000; PÁNA, L.; VALEŠ, L. a kol. *Politická sociologie*. České Budějovice: VŠERS, 2012. Obecně ALMOND, G., A.; VERBA, S. *The Civic Culture*. Boston, 1965.
- ⁴ PANČUROVÁ, A. *Boli sme naivní*. Na pomyslenej tribúne desať rokov po nežnej s Lubou Blaškovičovou. Viz <http://www.cassovia.sk/17november/bolisme.php3>. Stav k 15. 10. 2012.
- ⁵ MUSIL, 1993, s. 11, dále o teorii modernizace HAVELKA, MÜLLER, 1998, s. 142–157
- ⁶ Jejich součástí ale byly i doprovodné „revoluce“ – demografická, zemědělské výroby apod.
- ⁷ Musil, 1993, s. 12; FRIEDRICHS, J. (1985): *Stadtentwicklungen in West -und Osteuropa*, Berlin – New York: Walter de Gruyter, 1985.
- ⁸ Blíže k této otázce například Kubát, 2007, Klíma, 1998.
- ⁹ Řada indicií ale naznačuje, že právě dnes prožíváme konec éry globalizace – viz Robejšek, 2006, Steingart, 2008.
- ¹⁰ Hroch, 1999, s. 194–195.

- ¹¹ Viz Urban, 1991 a Urban 2003. Sčítání lidu z roku 1910 dokonce uvádí pouhá 3 %.
- ¹² Musil, 1993, s. 16.
- ¹³ Slovenská národná strana – poznatek autora.
- ¹⁴ Pomineme-li období první světové války. Autor si je samozřejmě vědom, že ani druhá republika ani německá okupace neznamenal absolutní zastavení, resp. úplné zvrácení modernizačního procesu. Některé modernizační prvky, které Československá republika podceňovala, dostaly naopak zelenou (alespoň na čas) – viz např. počátky výstavby české dálniční sítě. Zajímavým modernizačním konceptem ještě z dob konce ČSR je kniha Tomáše Bati – *Budujeme stát pro 40 miliónů lidí* (Zlín 1937). Řadu modernizačních impulsů pak přineslo i období protektorátu (sociální opatření ve prospěch dělníků, ale především územní plánování, modernizace některých výrobních odvětví apod. – blíže o tom viz HOŘEJŠ, M., LORENCOVÁ, I. *Věda a technika v českých zemích v období 2. světové války*. Praha: Národní technické museum v Praze, 2009.
- ¹⁵ Pořad České televize „Z metropole“, odvysílaný od 11:30 do 12:00 na programu ČT24 dne 1. 12. 2012.
- ¹⁶ Blíže o dějinách slovenského válečného státu viz Kamenec, 2008.
- ¹⁷ Dodejme, že její kurs k české protektorátní koruně byl 1 : 1.
- ¹⁸ Přesto 17. dubna 1969 hlasoval Oto Šik pro zvolení Gustáva Husáka novým prvním tajemníkem ÚV KSČ – ještě v té době jej považoval za stoupence reformního křídla – blíže Doskočil, 2006.
- ¹⁹ O průběhu normalizace na Slovensku viz například MELANOVÁ, M., PEK-NÍK, M. (eds.) *Česká a slovenská společnost v období normalizace. Slovenská a česká spoločnosť v čase normalizácie*. Bratislava: VEDA, 2003.
- ²⁰ Fico dostal Žigulík. Kritikům vadí, že místo oslav pádu komunismu odjel do Moskvy, In: IHNED 16. 11. 2009 – dostupné na: <http://zpravy.ihned.cz/svet-evropa/c1-39097220-fico-dostal-zigulik-kritikum-vadi-ze-misto-oslav-padu-komunismu-odjel-do-moskvy>. Stav k 20. 10. 2012.
- ²¹ Není náhodou, že všechny tyto státy byly v období druhé světové války fašistickými diktaturami, že na Slovensku i v Itálii (stejně jako v Bavorsku či Rakousku) hraje významnou roli katolická církev, že v těchto zemích se vyskytovaly silné politické osobnosti (Mussolini, Mečiar, Orbán, Fico, Berlusconi), které autoritativně určovaly jejich politiku, že všechny tyto národy jsou emotivnější apod. Právě vysvětlení těchto shod (či v případě srovnání s českým prostředím rozdílu) umožňuje koncept politické kultury.
- ²² Dodejme ale, že řada z nich se ukázala jako problematická a byla zrušena – viz např. slovenská důchodová reforma prosazená vládou premiéra Mikuláše Dzurindy. Na druhou stranu velkou část z nich zachoval i sociálně demokratický premiér Fico.

- ²³ Viz například nepoměr zastoupení členských států v poměru k počtu jejich obyvatel v Evropském parlamentu, zatím platná zásada – jedna země = jeden komisař apod.
- ²⁴ K této otázce viz např. Malý a kol., 2012, zejména text Jana Mládka.
- ²⁵ Viz např. vystoupení stínového ministra financí za ČSSD Jana Mládka na semináři Řešení eurokrize: federalizace nebo rozpad eurozóny?, který pořádala Vysoká škola Newton College v Brně 16. 11. 2012, bližší informace, včetně prezentací viz: <http://www.eu-vyzkum.eu/prvniseminar.htm>.
- ²⁶ Viz <http://zpravy.e15.cz/domaci/ekonomika/hdp-ceska-stoupl-za-20-let-o-polo-vinu-slovenska-o-65-procent>
- ²⁷ Prognóza: slovenská ekonomika poroste, českou čeká propad. Časopis Týden, dostupné na: 762292#utm_medium=selfpromo&utm_source=e15&utm_campaign=copylin. Stav k 10. 11. 2012.

Literatura:

- ALMOND, G., A., VERBA, S. *The Civic Culture*. Boston, 1965.
- BUREŠ, J. *Občanské fórum*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2007.
- Česká a slovenská společnost v období normalizace. Slovenská a česká spoločnosť v čase normalizácie. Bratislava: VEDA, 2003.
- DOSKOČIL, Z. *Duben 1969 – Anatomie jednoho mocenského zvratu*. Brno: Doplněk, 2006.
- FRIEDRICH, J. *Stadtentwicklungen in West -und Osteuropa*. Berlin – New York: Walter de Gruyter, 1985.
- HAVELKA, M. *Dějiny a smysl*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2001.
- MUSIL, J. Česká a slovenská společnost, Skica srovnávací studie. *Sociologický časopis*, 1993, roč. XXIX, č. 1, s. 9–24.
- HAVELKA, M., MÜLLER, K. Procesy transformace a teorie modernizace. *Sociologický časopis*, 1998, roč. XXXII, č. 2, s. 142–157.
- HROCH, M. *V národním zájmu*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1999.
- KAMEMEC, I. *Slovenský štát v obrazech*. Praha: Ottovo nakladatelství, 2008.
- KLÍMA, M. *Volby a politické strany v moderních demokraciích*. Praha: Radix, 1998.
- KOŘALKA, J. Češi v Habsburské říši a v Evropě 1815–1914. Praha: Argo, 1996.
- KOVÁČ, D. *Dějiny Slovenska*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1998.
- KRIVÝ, V.; RADÍČOVÁ, I. Atmosféra dovery a atmosféra nedovery? *Sociologické aktuality* 2, 1998, s. 2.
- KUBÁT, M. Stranické systémy, In CABADA, L.; KUBÁT, M. a kol. *Úvod do studia politické vědy*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2007.

- KUBŮ, E. České (československé) transformační kontinuity 20. století. In *Acta Oeconomica Pragensia* 2005, roč. 13, č. 3, s. 230–245.
- MALÝ, J. A kol. *Harmonizace fiskální a sociální politiky v EU?* Brno: NEWTON College, 2012.
- O' CONNEL, J. The Concept of Modernisation, In BLACK, C. E. (ed.) *Comparative Modernisation*. New York: The Free Press New York, 1976.
- PANČUROVÁ, A. Boli sme naivní. Na pomyslenej tribúne desať rokov po nežnej s Lubou Blaškovičovou. In <http://www.cassovia.sk/17november/bolisme.php3>. Stav k 15. 10. 2012.
- PALATA, L. Husák, slovenský otec zakladatel. *Lidové noviny*, 10. 11. 2011.
- PÁNA, L., VALEŠ, L. a kol. *Politická sociologie*. České Budějovice: VŠERS, 2012.
- PECKA, E. a kol. *Politická kultura v ČR*. Praha: VŠE, 2012.
- RATAJ, J., HOUDA, P. Československo v proměnách komunistického režimu. Praha: Nakladatelství Oeconomia, 2010.
- ROBEJŠEK, P. *Svět viděný z Řípu*. Praha: Alfa Publishing, 2006.
- RYCHLÍK, J. Češi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy 1945–1992. Bratislava: Academic Electronic Press, 1998.
- RYCHLÍK, J. *Rozpad Československa. Česko-slovenské vztahy 1989–1992*. Bratislava: Academic Electronic Press, 2002.
- ŘÍCHOVÁ, B. *Přehled moderních politologických teorií*. Praha: Portál, 2000.
- SMATANA, L. *Jánošici s těžkou hlavou*. Praha: 65. Pole, 2010.
- STEIN, E. Česko-Slovensko. Konflikt, roztržka, rozpad. Praha: Akademia, 2000.
- STEINGART, G. *Globální válka o blahobyt*. Praha: Knižní klub, 2008.
- SUK, J. *Labyrintem revoluce*. Praha: Prostor, 2003.
- ŠIK, O. *Jarní probuzení – iluze a skutečnost*. Praha: Mladá fronta, 1990.
- URBAN, O. České a slovenské dějiny do roku 1918. Praha: Svoboda, 1991.
- URBAN, O. *Kapitalismus a česká společnost*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2003.
- VALEŠ, L. Teorie modernizace a česko-slovenské vztahy. In KOLESÁR, P. (ed.) *Sborník z konference „10 let od rozdělení Československa“*. Brno: Masarykova univerzita – Mezinárodní politologický ústav, 2003.
- VALEŠ, L. *Dějiny politických teorií*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2007.
- VALEŠ, L. (ed.) *Česko-rakouské souvislosti Pražského jara*. Klatovy – Praha: AgAkcent-ÚSD AV ČR, 2008.
- VODIČKA, K. (ed.) *Dělení Československa: deset let poté*. Praha: Volvo Globator, 2003.

Kontakt na autora příspěvku:

Doc. PhDr. Lukáš Valeš, Ph.D.
Katedra veřejné správy ZČU
Pětatřicátníků 14
306 14 Plzeň
e-mail: valesl@centrum.cz

Percepce role učebnic dějepisu v edukačním procesu studenty gymnázií

Tomáš HUBÁLEK

Abstract: This paper deals with the role of history textbooks and their perception of grammar school students in Olomouc region. The text presented the findings of educational research, which was conducted by the author in 2012.

Key words: Textbook, History, Grammar school, Olomouc region

Úvod a charakteristika šetření

S rozvojem technologií a jejich postupné implementace do edukačního procesu přichází přirozeně určitá míra omezení dřívějších primárních zdrojů učiva. Rozhodli jsme se proto zjistit, jakou roli ve výuce v současnosti mají tradiční edukační média – učebnice – z pohledu jejich uživatelů.

V následujícím textu jsme chtěli přiblížit část pedagogického průzkumu, který jsme realizovali v roce 2012, a která se vztahuje k nastíněné problematice. Respondenty dotazníkového šetření se stali studenti čtvrtých ročníků gymnázií v olomouckém regionu. Gymnázium, jako typ střední školy, jsme vybrali zcela záměrně kvůli největší časové a hodinové dotaci hodin dějepisu během celé středoškolské výuky.¹ Čtvrtý ročník byl potom určen jako nejvhodnější kvůli náplni a obsahu probíraného učiva, kdy právě v tomto ročníku je hlavním probíraným učivem období moderních dějin.

Pro potřeby šetření byla vybrána následující školská zařízení, nacházející se v olomouckém regionu: Slovanské gymnázium (Olomouc), Gymnázium (Olomouc, Hejčín), Gymnázium (Olomouc, Čajkovského), Gymnázium (Šternberk), Gymnázium (Uničov), Církevní gymnázium Německého řádu (Olomouc), Gymnázium Jana Opletala (Litovel).²

V některých z těchto škol byli požádáni o vyplnění dotazníku i studenti paralelních ročníků, čímž se zvýšil počet respondentů na konečných 228. Průměrný počet respondentů, kteří vyplnili a odevzdali dotazník, činil v jedné škole 33 studentů.³ Intervalové rozpětí mezi nejmenším počtem a nejvyšším počtem odevzdaných vyplněných dotazníků z jedné školy je 19–46. Právě proto, že nebylo možné zajistit, aby dotazník vyplnil shodný počet studentů na každé vybrané střední škole, jsme upustili od jejich vzájemné komparace.⁴ Hodnotit a porovnávat na jedné straně 19 a na druhé straně 46 dotazníků není podle našeho názoru dostatečně objektivní, neboť tyto vzorky nejsou reprezentativní.

1. Jednotlivé položky v dotazníku jsme formulovali s ohledem na tyto oblasti:
2. Zjistit názory studentů na soudobé učebnice dějepisu používané studenty.

Zjistit jaký tematický celek byl se studenty probírán na základní škole v předmětu dějepis jako poslední.

Za účelem optimalizování dotazníkových položek jsme v roce 2011 realizovali pilotní výzkum. Respondenty bylo 63 studentů maturitních ročníků gymnázia. Dotazník tvořilo celkem 30 otázek, které sledovaly shodné cíle. Rozborem odpovědí respondentů jsme identifikovali položky, které buď nepřinášely očekávané výsledky, nebo byly příliš zaměřené na znalosti a vědomosti studentů. Eliminací vybraných dotazníkových položek jsme také docílili optimálnější struktury dotazníků, včetně grafického a vizuálního vzhledu. Zároveň jsme výrazně snížili ekonomické náklady na jejich výrobu.

Ještě před charakteristikou výsledků šetření bychom chtěli objasnit design a metody vyhodnocování a zobrazování výsledků šetření. Naším záměrem nebylo ověřovat předem stanovené hypotézy, a proto se

nejedné o klasický pedagogický výzkum, jak je chápán v odborné literatuře (viz např. Chráska, 2003, nebo Průcha, 2009). Náš postup byl zcela opačný. Chtěli jsme tedy nejprve shromáždit určitá data ze současné pedagogické praxe a teprve posléze a na základě analýzy výsledků šetření jsme chtěli formulovat určitá tvrzení, která odpovídají výsledkům. Důvodem, proč jsme se takto rozhodli, je velikost vzorku respondentů. Data pochází ze sedmi gymnázií olomouckého regionu. Tento vzorek podle našeho názoru není natolik reprezentativní, abychom na jeho základě mohli verifikovat či falzifikovat stanovené hypotézy jako univerzálně a obecně platné. Tím, že jsme postup obrátili, jsme získali potřebné podklady pro jejich formulování a tato tvrzení mohou být ověřena v dalším pedagogickém výzkumu.

Tomuto stavu samozřejmě odpovídá použitá metoda. Pro interpretaci dat jsme využili deskriptivní statistiku. Pro lepší přehlednost a názornost jsme při interpretaci výsledků šetření použili nejen písemnou, ale také vizuální formu deskripce údajů. Konkrétně jsme pro zobrazení četnosti odpovědí respondentů využili grafy a tzv. slovní mraky, které byly vytvořeny ve specializovaných programech.⁵

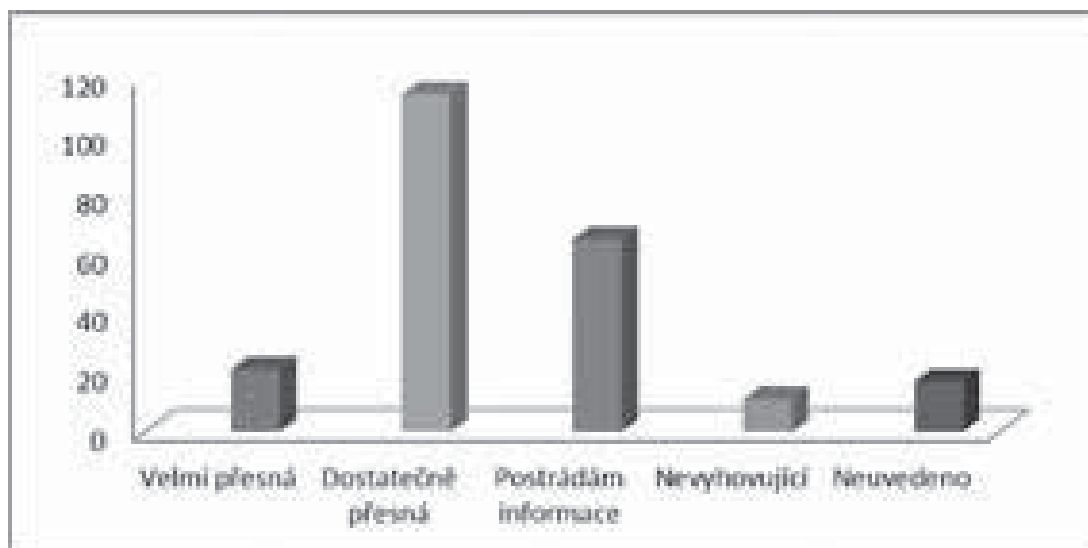
Slovní mraky (v angličtině známé jako word clouds) jsou množiny slov, uspořádané dle jejich četnosti užívání v určitém textu. Přičemž platí, že čím je konkrétní slovo v textu frekventovanější, tím je jeho zobrazení v aplikaci *Wordle* větší a graficky výraznější. Smyslem těchto mraků je zobrazit nejčastější slova z libovolně dlouhého textu. Tato technika se může použít například jako identifikace klíčových slov u textu (projevu), v pedagogické praxi se mohou využívat pro hodnocení písemných projevů studentů s důrazem na opakující se slova apod. (srovnej in Kopecký, 2009, on-line). V našem případě se jednalo o zobrazení nejfrekventovanějších odpovědí respondentů. Přirozeně, že tato technika není vhodná pro využití s malým vzorkem odpovědí. Proto jsme její uplatnění volili pouze u některých dotazníkových položek, u nichž mohli studenti na danou otázku volně odpovídat.⁶

Deskripce výsledků

Jak již bylo uvedeno, naším záměrem bylo zhodnotit vnímání učebnic dějepisu jejich uživateli v olomouckém regionu. Nechtěli jsme

provádět evaluaci konkrétní publikace. Naopak jsme chtěli získat přehled o tom, jak svá edukační média obecně posuzují studenti. Učebnice dějepisu nelze považovat jen za jakýsi sumář vědomostí, které by si měli studenti osvojit, nýbrž jak podotýká Z. Beneš: „Učebnice je také výrazem stavu, povahy a funkcí historického myšlení v dané společnosti“ (Beneš, Gracová, Průcha, 2009, s. 9). Právě publikace Beneše, Gracové a Průchy *Sondy a analýzy. Učebnice dějepisu – teorie a multi-kulturní aspekty edukačního média* se evaluací učebnic dějepisu zabývá velmi podrobně.

Učebnice (jako historický text) by měla splňovat několik funkcí, mezi které patří funkce organizační a didaktické, které dále můžeme dělit na informativní, metodologické a formativní (Beneš, Gracová, Průcha, 2009, s. 10–11). První dotazníkovou položkou jsme chtěli objasnit, jak hodnotí studenti učebnici dějepisu, kterou využívají z hlediska pravdivosti informací. Respondenti měli na výběr z následujících možností: a) jako velmi přesnou; b) jako dostatečně přesnou; c) některé informace postrádám; d) je naprosto nevyhovující. Pro vizualizaci rozložení jednotlivých četností využijeme následující graf.

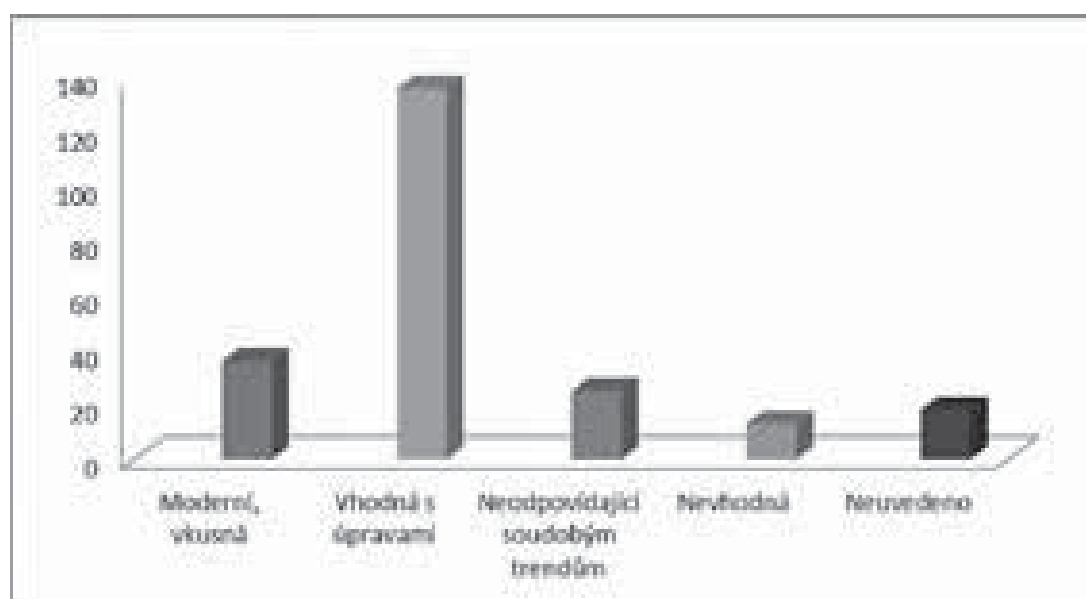

Graf č. 1: Zachycení četnosti odpovědí na položku č. 1 – Jak hodnotíte učebnici dějepisu, kterou využíváte z hlediska pravdivosti informací?

Faktografické údaje v učebnici vnímá pozitivně a spíše pozitivně celkem více než polovina respondentů (9,2 % považuje učebnici za velmi

přesnou a 50 % za dostatečně přesnou). Opačný dojem z učebnice má třetina oslovených studentů (33,3 %). Několik jich učebnici po obsahové stránce nehodnotilo (7,5 %).

V další položce jsme chtěli vědět, jak hodnotí studenti učebnice dějepisu po vizuální stránce (například jak vnímají užití ilustrací, obrázků, barevného rozlišení atp.). Opět jsme studentům dali možnosti výběru odpovědí: a) jako moderní a vkusnou; b) jako vhodnou, ale potřebující drobné úpravy; c) jako neodpovídající soudobým trendům; d) jako zcela nevhodnou. V grafu jsme zachytili četnosti nabízených odpovědí.

Graf č. 2: Zachycení četnosti odpovědí na položku č. 2 – Jak hodnotíte učebnici dějepisu, kterou využíváte z hlediska vizuálního?

Zjištění, že tři čtvrtiny studentů vnímají své učebnice dějepisu z hlediska jejich vizuálního provedení jako vhodné pro svůj účel, nás zaujalo v pozitivním slova smyslu (15,9 % respondentů ji hodnotí jako moderní a vkusnou a 59,6 % ji akceptuje jako vhodnou, pokud by v ní autoři učinili drobné úpravy). Naše očekávání pozitivní evaluace vizuální stránky učebnice dějepisu bylo nižší. A to zejména z toho důvodu, že z průzkumu Beneše, Gracové a Průchy vyplývá, že užívané učebnice jsou zastaralé a až jedna třetina z nich jsou starší než patnáct let (Beneš, Gracová, Průcha, 2009, s. 35).

Spíše negativně učebnice dějepisu hodnotí 25 studentů (11 %) a za zcela nevhodnou ji považuje 13 osob (5,7 %). Osmnáct respondentů nezvolilo žádnou z nabízených odpovědí (7,9 %).

Chtěli jsme tedy vědět, co konkrétně na své učebnici studenti hodnotí pozitivně a co naopak negativně. Na zadanou otázku mohli studenti uvádět volně své připomínky. Bohužel značná část studentů z neznámých příčin neuvedla žádné své postřehy ve vztahu k učebnici dějepisu. Pouze v souvislosti s předchozí položkou bychom se mohli domnívat, že ji jako celek vnímají spíše pozitivně. Nelze to ovšem tvrdit s jistotou. O pozitivích učebnice se nezmínilo 158 respondentů (69 %), zatímco o negativích odmítlo uvažovat 170 dotazovaných (74,6 %). Konkrétní připomínky uvádíme v následujících slovních mracích.

Slovní mrak č. 1: Zachycení četnosti odpovědí na položku č. 3a – Co na Vaší učebnici dějepisu hodnotíte pozitivně?

Slovní mrak č. 2: Zachycení četnosti odpovědí na položku č. 3b – Co na Vaší učebnici dějepisu hodnotíte negativně?

Ve druhé oblasti dotazníku jsme se snažili získat informace o tom, jaký poslední tematický celek probírali studenti v hodinách dějepisu na základní škole. Tato naše iniciativa má spíše doplňující charakter, nebyla těžištěm šetření. Zároveň si uvědomujeme, že tyto dotazníkové

položky jsou výrazně limitovány omezeními lidské paměti, takže je nemůžeme dále zevšeobecňovat.

V další dotazníkové položce jsme se zeptali, zda si studenti vybaví, jaké bylo poslední ucelené období, které probírali v hodinách dějepisu. Studentům jsme ponechali možnost uvedení jakékoli odpovědi. Frekvenci jejich odpovědí jsme zaznamenali pomocí slovního mraku, s výjimkou těch, kteří na otázku neodpověděli (21 %).

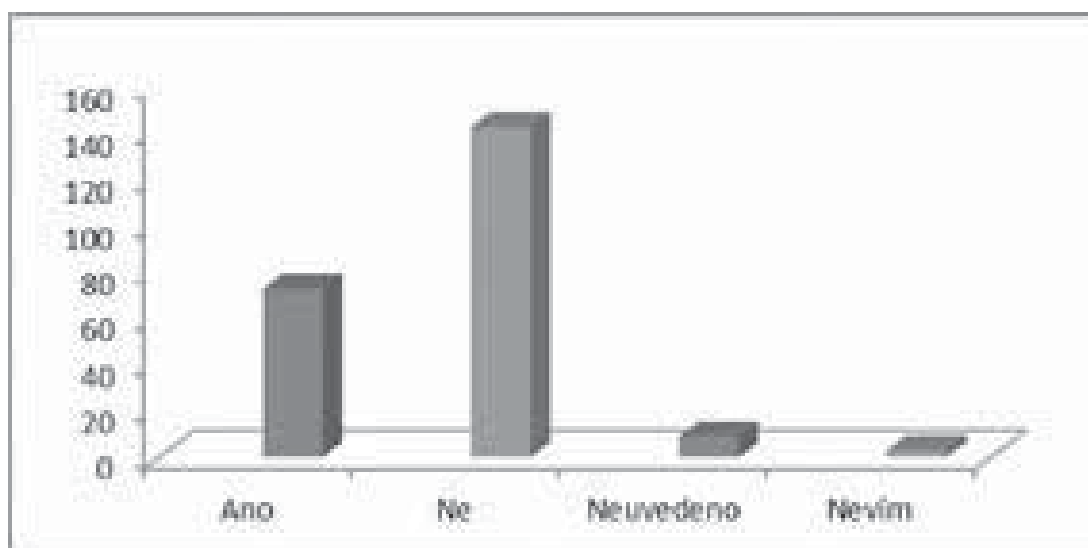

Slovní mrak č. 3: Zachycení četnosti odpovědí na položku č. 4 – Vzpomenejte si, do jakého období (roku) jste se dostali při výuce dějepisu na základní škole?

Jak je patrné i ze slovního mraku, nejvíce studentů gymnázií skončilo s výkladem historie v hodinách dějepisu na základní škole u tématu druhé světové války (23,7 %). Téměř totožné procento respondentů si nedokázalo vybavit, kde přesně s výukou skončili (23,2 %). Neurčitě odpovědělo dalších 22 studentů, kteří prohlásili, že to bylo někdy v průběhu 20. století (9,6 %). Shodně po 17 studentech si vzpomnělo, že v hodinách dějepisu se jim pedagog zmiňoval o roku 1968, respektive 1989 (7,5 %). Osm z nich uvedlo, že výklad historie na základních školách skončili v roce 1945 (3,5 %). Sedm z nich v roce 1918 (3,1 %) a dva respondenti uvedli, že si jako poslední učivo vybavují Pražské jaro (0,9 %).

Zde rozlišujeme konkrétní rok od označení tematického celku druhá světová válka. Je to z toho důvodu, že nevíme, zda tento celek byl skutečně probrán úplně. Podobně od sebe oddělujeme rok 1968 a termín Pražské jaro. V tomto případě studenti uvedli, že látku probrali do období Pražského jara, kdy opět nevíme, zda mají na mysli jeho počátek, nebo konec.

Pokusili jsme se být i konkrétnější a přímo se respondentů zeptali: Učili jste se na základní škole o období normalizace v Československu? Pozitivně odpovědělo 73 studentů gymnázií (32 %), tři uvedli, že si již nevzpomínají (1,3 %) a devět jich na otázku nereflektovalo (3,9 %). Téměř dvě třetiny respondentů uvedly, že se na základní škole o období normalizace učitel dějepisu nezmiňoval (62,8 %). Vizuální podobu rozložení jednotlivých četností uvádíme níže.

Graf č. 3: Zachycení četnosti odpovědí na položku č. 5 – Učili jste se na základní škole o období normalizace v Československu?

Závěr

V našem příspěvku jsme pomocí deskriptivní analýzy vyhodnotili odpovědi 228 studentů maturitních ročníků současných gymnázií na připravený a pilotně ověřený dotazník. Jeho cílem bylo zjistit a popsat současný stav v oblastech názorů studentů na soudobé učebnice dějepisu jimi používaných a konkretizace tematického celku, který byl se studenty probírán na základní škole v předmětu dějepis jako poslední. Cíle jednotlivých oblastí byly naplněny postupně vyhodnocením dotazníkových položek.

Učebnice dějepisu pokládáme podobně jako Beneš, Glacová a Průcha (2009) za jedno z hlavních edukačních médií. V tomto ohledu byla evaluace učebnic využívaných studenty v olomouckém regionu pozitivní. Více než polovina dotazovaných ji hodnotí jako faktograficky

korektní a spolehlivou. Ještě větší počet respondentů ji vnímá jako vhodnou, moderní či vkusnou (75 %). Tato zjištění vyznívají opět mírně kontrastně s tvrzením Beneše, Gracové a Průchy, že téměř jedna třetina učebnic dějepisu je starší než 15 let (Beneš, Gracová, Průcha, 2009, s. 35).⁷

V další dotazníkové položce jsme chtěli získat údaje o posledním tematickém celku, který na základních školách studenti probírali. Nejvíce četností odpovědí z těch, na které respondenti uváděli konkrétní informace, získalo období druhé světové války (23,7 %) a s výraznými odstupy roky 1968 a 1989 (7,5 %). Dominantní skupinu tvořili ti, kteří otázku buď nezodpověděli (21 %), nebo si na poslední probíraný tematický celek učiva dějepisu nevzpomněli (23,2 %).

Jako poslední oblast našeho zájmu jsme si vytkli za cíl pokusit se zjistit, zda se na základních školách současní studenti gymnázií dozvěděli informace například o normalizaci v Československu.⁸ Téměř dvě třetiny odpověděly na podobnou otázku negativně (přesně 62,7 %). Zbývajících třetina naopak potvrdila, že o normalizaci se jim učitel dějepisu na základních školách zmiňoval (32 %). Z našeho šetření tedy vyplývá, že pouze každý třetí student gymnázia v olomouckém regionu se dozvěděl nějaké informace o období normalizace v hodinách dějepisu na základní škole.

Na základě rozboru výsledků dotazníkového šetření jsme formulovali určité premisy, které předkládáme odborné pedagogické veřejnosti jako konkrétní tvrzení pro další, rozsáhlejší pedagogický výzkum.⁹ Tato tvrzení se vztahují každé jednotlivě k jedné z dílčích oblastí našeho šetření a k výsledkům z nich vyplývajících:

Studenti gymnázií v olomouckém regionu považují učebnice dějepisu za vhodné edukační médium.

Studenti gymnázií v olomouckém regionu se na základních školách zpravidla nedozvídají informace o normalizaci v hodinách dějepisu.

Na závěr bychom chtěli ovšem upozornit, že námi vyvozené závěry mají platnost pouze ke vzorku respondentů charakterizovaném v úvodu kapitoly a stejně tak jsou limitovány lokálně olomouckým regionem (podle vymezení z kapitoly druhé). Přestože tedy pokládáme počet respondentů za reprezentativní ve vztahu ke zvolenému regionu, pro

univerzální aplikaci závěrů je třeba dalšího pedagogického zkoumání v jiných regionech České republiky.

Poznámky:

- ¹ Máme na mysli 1.–4. ročník gymnázií, dle klasifikace ISCED vyšší sekundární všeobecný typ – ISCED 3.
- ² V závorce uvádíme města, ve kterých se školy nachází, popřípadě také názvy místních částí či ulic, pro snadnější rozlišení. Všechna uvedená gymnázia byla vybrána podle rejstříku škol a školských zařízení, který provozuje Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy České republiky (dostupný na: <http://rejskol.msmt.cz/>). Názvy škol také přebíráme z této oficiální statistiky.
- ³ Za platný vyplněný dotazník považujeme takový, který obsahoval odpovědi na všechny dotazníkové položky, přičemž jsme započítali i odpověď typu nevím, nevybavuji si, neumím odpovědět apod. Takový dotazník musel být přirozeně také odevzdán zpět pro potřeby vyhodnocení (návratnost dotazníků činila přibližně 83 %).
- ⁴ Pokud bychom uvažovali o získání shodného vzorku platných vyplněných dotazníků, pak bychom nejdříve museli vyřešit problém kritérií selekce. Tedy které respondenty vyloučit z vyplňování a proč.
- ⁵ Grafy byly vytvořeny v programu Microsoft Office Excel, verze 2007 a slovní mraky byly vytvořeny on-line v aplikaci Wordle (dostupná na www.wordle.net).
- ⁶ Pokud se týká grafické podoby slovního mraku, museli jsme přijmout určité opatření, které zajistilo dodržení významové linie. Aplikace generující slovní mrak pracuje pouze s jednotlivými slovy. Problém tedy nastal, jakmile jsme potřebovali zachytit konkrétní slovní spojení (například: přehledný text). Abychom tedy zabránili aplikaci v zobrazení každého slova samostatně, umístili jsme záměrně mezi jednotlivá slova tečku (sousední přehledný text jsme upravili na přehledný. text). Domníváme se, že tečka nepůsobí natolik rušivě a že zároveň tímto zásahem docílíme vyšší významové srozumitelnosti.
- ⁷ Nemůžeme se vyjadřovat ke starší učebnic, které využívají studenti maturitních ročníků gymnázií v olomouckém regionu. Nicméně je obtížně přijatelná domněnka, že by všichni měli k dispozici nové a moderní učebnice.
- ⁸ V tomto ohledu pokládáme nižší stupeň gymnázia za významově shodný s druhým stupněm základní školy. Konkrétně máme na mysli 9. ročník ZŠ a 4. ročník víceletých gymnázií.
- ⁹ Terminologické upřesnění: nejedná se o formulování hypotéz, neboť naše tvrzení v sobě neobsahují proměnné (viz Chráska, 2003, s. 10).

Použitá literatura a prameny

- BENEŠ, Z., GRACOVÁ, B., PRŮCHA, J. a kol. *Sondy a analýzy. Učebnice dějepisu – teorie a multikulturní aspekty edukačního média*. Praha: ÚIV, 2009.
- GAVORA, P. Nástrahy a problémy vyučovania metodológie kvalitatívneho výskumu. In SIROTOVÁ, M., FRÝDKOVÁ, E. (eds.) *Pedagogická veda a školská prax v historickom kontexte*. Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, 2010.
- CHRÁSKA, M. *Úvod do výzkumu v pedagogice. Základy kvantitativně orientovaného výzkumu*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2003.
- KOPECKÝ, K. Úvod do problematiky tzv. slovních mraků (Word Clouds). [online]. [cit. 14. 1. 2013]. Dostupné z WWW: <<http://www.net-university.cz/multimedia/56-uvod-do-problematiky-tzv%20-slovnich-mrak-word-clouds>>
- PRŮCHA, J. (ed.) *Pedagogická encyklopedie*. Praha: Portál, 2009.
- PRŮCHA, J. *Moderní pedagogika*. Praha: Portál, 4. aktualizované vydání, 2009.

Kontakt na autora příspěvku:

Mgr. Tomáš Hubálek
Katedra společenských věd
Pedagogická fakulta Univerzity Palackého
Žižkovo náměstí 5, 771 40 Olomouc
e-mail: tomas.hubalek@upol.cz

Zásady v informování, komunikování a rozhodování moderátora pro komunikaci s politikem

Jaroslav BUČEK

The Rules in Information, Communication a Decision Making of Host for the Communication with Politician

Abstract: Observance of ethic standards is often question of journalist's, staffer's and also host self-reflection. Host (journalist) in political interview wouldn't be servant of political coalition. He should serve in medial product as a main person and important persuasive factor.

Key Words: Communication, Rhetorical skills, Mass media, Problems in communication, Rules, Professional ethics

Kvalita novinárskej práce je spätá s úrovňou morálneho rozvoja jej aktérov. Recipienti prijímajú realitu prostredníctvom mediálnych produktov, ktoré sú zložené z určitých prvkov. Na obsahy zložené z týchto prvkov sú kladené určité nároky. Predmetom záujmu je najmä v televízii proklamovaná neutralita. Komunikácia môže gradovať alebo stlmiť emócie. Predovšetkým zákony upravujúce existenciu a fungovanie médií prinášajú nároky nielen na obsah mediálnych produktov, ale aj mediálnej komunikácie. Požiadavky v spravodajstve sa kladú najmä na objektivitu a vyváženosť. Obsah mediálneho produktu odráža nielen postoje samotných výrobcov, ale aj celej spoločnosti, vplyv na publikum a jeho preferencie. Pri kreovaní obsahu sú kladené nároky nielen

na získavanie informácií, ale aj na dodržiavanie určitých etických zásad a noriem. Médiá všetkých druhov závisia od toho, či majú k dispozícii zásobu zdrojov, ktorými môžu naplniť noviny alebo rozhlasové, či televízne vysielanie. Spravodajské médiá neustále hľadajú vhodný obsah a obsah (nie vždy vhodný) hľadá svoj priestor v spravodajstve (McQuail, 2009, s. 332).

Pre spracovanie informácií v mediálnom produkte sa používa „gatekeeping“ (z angl. stráženie brány), pri ktorom ide o rozhodovací proces, čo prejde bránou spravodajského média (McQuail, 2009, s. 241–242). Neexistuje jedna vstupná brána a jeden súbor výberových kritérií. Gatekeeping zahŕňa opakované kroky výberu, ktoré sa uskutočňujú počas prípravy správ. Rozhodovanie je často skupinové a zohľadňuje nielen obsah, ale aj predpokladaný typ publika a náklady. Dôležitú úlohu pri tomto procese majú organizačné a žánrové faktory. „Gatekeeping vychádza z predpokladu, že v reálnom svete existuje daná, konečná, poznateľná realita udalostí a úlohou médií je roztriediť tieto udalosti podľa vhodných kritérií reprezentatívnosti a závažnosti“ (McQuail, 2009, s. 318).

Pri posudzovaní akéhokoľvek sprostredkovania je podstatné ako je vnímaná rola sprostredkovateľa – v prípade mediálnej komunikácie postavenie média. Zdroj informácií televízneho moderátora podobne ako iných tvorivých profesií (redaktor, scenárista) nepochádza výlučne z média (televízie), **v ktorom sa moderátor realizuje prostredníctvom daného produktu**. Obsah mediálneho produktu sa tvorí rôznymi spôsobmi. V politických diskusiách, interview moderátor spolupracuje na vytváraní obsahu, na jeho zostavovaní, výrobe a realizácii. Proces konštruovania obsahu rovnako ako výber správ nie je náhodný. Faktormi ovplyvňujúcimi konečný výber obsahu sú ľudia, miesto, čas, náklady a príťažlivosť pre recipienta. Masové médiá nemajú len istý objektívny účinok na spoločnosť, ale tiež slúžia istému spoločenskému účelu (srov. Staňek, 2003).

Schopnosti moderátora, dodržiavanie určitých morálnych zásad, považujeme za predpoklad pre jeho úspešný výkon, pričom sa zdôrazňuje prepojenie vrodéných predpokladov (vlôh) s vlastnou aktivitou jedinca ako aj s podmienkami, v ktorých sa môžu realizovať. Výsledná schopnosť

je podmienená nielen subjektívnymi predpokladmi, ale aj objektívnymi možnosťami, ktoré určujú najmä spôsoby ich prejavu. Vzhľadom na charakter práce moderátora považujeme za najdôležitejšie sociálne schopnosti. Ich vymedzenie môže vychádzať z cieľa spoločnej činnosti, ktorý v personifikácii s televíznou obrazovkou je pomerne jasný: informovať recipienta, presvedčiť ho o správnosti predkladaného postoja, zainteresovať ho do priebehu riešenia rozličných problémov, vyvolať jeho aktivitu.

Zmysel moderátora pre morálku a etiku ovplyvňuje aj nasledujúce sociálne schopnosti:

1. Schopnosť poznávať iných, t. j. schopnosť vnímať komunikačného partnera ako komplexnú osobnosť s danými a získanými vlastnosťami, postojmi a presvedčením.
2. Schopnosť komunikovať, t. j. schopnosť klásť otázky a hľadať na ne odpovede. Moderátor sa oveľa viac dozvie, ak sú jeho otázky otvorené, teda poskytujú možnosť odlišných odpovedí. Najväčší priestor pre rozvinutie rozhovoru poskytujú otázky zamerané na vlastné názory, myšlienky, dojmy či pocity.
3. Schopnosť asertívneho prístupu, ktorá sa prejavuje vtedy, keď je moderátor schopný nadviazať a rozvinúť primeranú komunikáciu pri rešpektovaní vlastných požiadaviek aj požiadaviek komunikačného partnera.
4. Schopnosť presviedčať, t. j. osobná zainteresovanosť moderátora presvedčiť komunikačného partnera a recipientov prostredníctvom informácií, ktorými sa objasňuje zmysel alebo účel vysvetľovaného javu. Najúčinnějšími osobnostnými vlastnosťami moderátora z hľadiska presvedčivosti sa považujú „skutočná úprimnosť, atraktivnosť, ktorá poskytuje možnosť úspešne ovplyvňovať druhých a sila súvisiaca s emotívnymi, kognitívnymi, autoritatívnymi a etickými vlastnosťami moderátora“ (Grác, 1988, s. 122).

Aj napriek tomu, že „Novinársky etický kódex“ je súbor zásad profesionálneho správania, ktorí prijali a kontrolujú samotní novinári, obsah kódexov dáva jasnú predstavu o tom ako by sa mal moderátor – žurnalista (podľa autorov kódexu) správať. (Etický kódex SSN, 2011)

Základné etické štandardy kódexu novinára platia aj pre profesiu moderátora v spravodajstve:

1. Pre prácu novinára sú prvoradá hodnoty osobnej slobody, spravodlivosti a slušnosti. Vo svojej práci sa snaží o presadenie týchto hodnôt v spoločnosti.
2. Hlavnými zásadami, ktorými sa novinár riadi vo svojej práci, sú neustrannosť, vyváženosť, objektivita, poctivosť, čestnosť, pravdivosť, zodpovednosť a dôsledné overovanie faktov (Etický kódex SSN, 2011).

Vzťahy medzi mediálnymi organizáciami a širšou spoločnosťou sú na oboch stranách vždy formálne či neformálne regulované, alebo ovládané normatívnymi očakávaniami. Pravidlá „hry“ sú dané aj profesijnými etickými smernicami. Vnútorne presvedčenie a rešpektovanie etických a morálnych princípov u moderátora sú rozhodujúce pri ich dodržiavaní či naopak ich porušovaní. Aj keď presvedčenie moderátora – žurnalistu môže byť silnejšie ako akceptovanie „bezzubých“ etických zásad, problémom zostáva, že spoločnosť sa na to nemôže v plnej miere spoliehať. Význam etických kódexov vyjadril Ján Drgonec vo svojej publikácii *Základy masmediálneho práva* nasledovne: „Mimoprávne systémy, ktoré v činnosti masmédií stelesňujú predovšetkým etické kódexy novinárskeho povolania, nemôžu nahradiť právne úpravy, lebo tam, kde v zaujme verejnosti treba počítať s donútením k správaniu, ktoré bude súladné s ustanovenými pravidlami, toto donútenie môžu poskytnúť jedine štát (...) Zodpovednosť voči ‚verejnej mienke‘ a ‚svedomiu novinára‘ sa nezakladá na samoregulácii, lebo niekedy funguje, inokedy nie (...)“ (Drgonec, 2008, s. 53).

Vôbec prvý etický kódex novinárov na Slovensku vytvoril SSN. Prijal ho na svojom prvom sneme 19. októbra 1990. Etický kódex novinára SSN je svojim obsahom porovnateľný so zahraničnými kódexmi. Kódexy odhaľujú hodnoty, na ktorých by mala stáť novinárska prax. Pri porovnávaní žurnalistických kódexov v Európe (srov. Laitila, 1995) sa zistilo, že existuje veľa rôznorodých zásad. Najčastejšie zásady uvádzané v európskych žurnalistických etických kódexoch sa zhodujú s požiadavkami kladenými na moderátora spravodajstva:

- Pravdivosť informácií;
- Zrozumiteľnosť informácií;
- Ochrana práv verejnosti;
- Zodpovednosť pri formovaní verejnej mienky;
- Štandardy pri zhromažďovaní a predkladaní informácií;
- Rešpektovanie nedotknuteľnosti zdrojov (McQuail, 2009, s. 186).

Etický kódex SSN nie je jedinou novinárskou zbierkou etických zásad na Slovensku. Viaceré slovenské redakcie si vytvorili vlastné zbierky etických noriem a princípov, ktoré si prispôbili svojim potrebám a predstavám. Dodržiavanie etických noriem je často otázkou sebareflexie novinára, redaktora, ale aj moderátora. Tá na Slovensku stále nemá vybudovanú dostatočnú tradíciu, do úzadia ju vytláča vidina rýchleho zisku či snaha získať prestíž. Dôkazom sú útoky a obvinenia predovšetkým na adresu bulvárnych novinárov a redakcií za zverejňovanie nevhodných informácií a z prekračovania etických zásad pri novinárskej tvorbe. Pochopenie žurnalistického textu ako rozprávania (narácia) je dôležité pre pochopenie pestrosti žurnalistického obsahu. Pestrosť sa však niekedy dosiahne aj obchádzaním etických a morálnych zásad najmä v bulvárnych produktoch. Základné naratívne prvky nachádzame nielen v dráme alebo fikcii, ale aj v reklame a spravodajských „príbehoch“. „Většina mediálních obsahů tím či oním způsobem vypráví příběhy, které na sebe berou poměrně šablonovité a předvídatelné formy. Hlavní funkcí vyprávění je pomáhat porozumět souhrnům faktů“ (McQuail 2009, s. 392)

Spravodajské príspevky sú prezentované formou rozprávania s hlavnými a vedľajšími postavami, kladnými a zápornými hrdinami a opakovanými, divákovi známymi zápletkami. Mediálne podnikanie je závislé na publiku. Publikum je tvorené buď platiacimi divákmi, alebo ich peňaženkami. Ústredné postavenie v mediálnom podnikaní má preto „rating“, ako kritérium úspechu v akomkoľvek mediálnom produkte. Nie je preto nezvyčajné, že ratingu sa niekedy prispôbí aj etika a morálka niektorých „žurnalistov“. Na katedre žurnalistiky v Bratislave sa viacerí pedagógovia, ale aj študenti zamerali na kvantitatívno-kvalitatívnu obsahovú analýzu hlavného spravodajstva

komerčných televízií. V práci sa odvolávame na prieskum Júlie Polákové z roku 2013.

„Novinárstvo kedysi povstalo z remesla. Dnes sa stalo priemyslom...“ (Ramonet, 2001, s. 74). Z redaktorov sa stávajú remeselníci a do spravodajských príspevkov zaradia také násilné audiovizuálne materiály, ktoré žiadnym spôsobom neplnia primárnu spravodajskú a informačnú funkciu, ale naopak, ukrývajú v sebe prvky senzácie, tendencie zasiahnuť emócie divákov, prípadne zámerne v nich vyvolať negatívne pocity.

Ilúziu začínajúcich novinárov o tvorivej slobode vyvracajú niektorí mediálni teoretici „Každý žurnalista zamestnaný na trvalý pracovný pomer je členom hierarchicky štruktúrovanej organizácie, ktorej kontrole podlieha, a ktorá určuje klímu duševnej produkcie“. (Kunczik, 1995, s. 65)

Šéfredaktor spravodajstva komerčnej televízie Markíza sa odvoláva na „dobré kino“, ktoré musia novinári ponúknuť divákovi, niekedy aj na úkor etiky. „Nie som typ človeka, ktorý chce za každú cenu prinášať drastické veci len preto, aby to ľudia pozerali. Markíza taká nikdy ani nebola. O niektorých reportážach sa hovorí, že mali viac bulváru. Ale mňa by naozaj zaujímalo, kto v tejto krajine vie vlastne definovať, čo je to bulvár, čo je za hranicou? Reportáže musia byť zrozumiteľné, ľudové, musia byť obrázkovo krásne urobené, aby boli silné, šťavnaté. V tom význame, aby to bolo dobré kino“ (Miháliková, 2012).

Bernard Goldberg považuje za príčiny neobjektívnosti a zaujatosti novinárov uprednostňovanie vlastných záujmov. Osobné presvedčenia, postoje, viera, hlboký pocit skrivodlivosti, túžba po slobode, alebo zabsolutizovaná osobná skúsenosť sú častými dôvodmi, prečo novinár nevidí fakty a udalosti objektívne a prečo do spravodajstva vnáša osobnú tendenčnosť a zaujatosť pod závojom objektívnosti. (Remišová, 2010, s. 174) Moderátori pri výkone svojej profesie by mali rešpektovať morálku a zásady „etického“ správania. Majú veľký a často podstatný vplyv nielen na produkt, v ktorom pôsobia. Ich postoje, prejavy správania a pracovné rutiny ovplyvňujú celú mediálnu produkciu ako aj recipientov. Sú spoluzodpovední za pravdivosť, zrozumiteľnosť informácií a za určité štandardy pri zhromažďovaní a predkladaní informácií. Aj

napriek uvedenému tvrdeniu závery z posledného prieskumu spravodajských relácii najsledovanejších slovenských komerčných televíznych staníc poukazujú na rezervy „Z celkového počtu 434 spravodajských príspevkov zobrazujúcich násilie a/alebo krutosť upozornili moderátori spravodajských relácií na škodlivý obsah v 29 prípadoch. Dominantná časť upozornení bola určená maloletým divákom. Upozornenie pre divákov so slabšou povahou odznelo dokopy štyrikrát“ (Poláková, 2013, s. 64).

Informačná funkcia spravodajstva sa často v rozpore s etikou dostáva do úzadia, pretože víťazí snaha šokovať a vzbudiť negatívne emócie. Výber násilných správ a neadekvátne zobrazovanie zranených a tragicky zosnulých porušuje nielen zásady ľudskej dôstojnosti. Média často „uvažujú na ľudí hanbu, ponížujú jednotlivcov akoby pre „osoh“ anonymnej masy [...] akoby im patrilo privilégium beztrestne sa živiť na úkor osobnej dôstojnosti jednotlivca“ (Hochelová, 2011, s. 69). Ako protipól tvrdeniu mediálnych teoretikov (Hochelová 2011) ponúkame slová šéfredaktora najsledovanejšieho komerčného spravodajstva televízie Markíza: „Chcem zostať etický. Veľa televízií hranicu porušuje. Každý deň naplniť päťdesiat minút a ustrážiť každý jeden obrázok je náročné, ale etika je rozhodne veľmi dôležitá. Ale musíme ľuďom otvoriť oči, aby sa na to pozreli. Aby taká dopravná nehoda bola mementom, nebola len o tom, že sme priniesli senzačnú správu. Redaktor to musí vedieť spracovať, aby to bolo mementom. Aby sa menej stávalo, že opití mladí muži za volantom zabíjajú“ (Miháliková, 2012).

Aj napriek etickým zásadám a novinárskym kódexom, existujú priame dôkazy o neetickom „konaní“ televíznych redaktorov a moderátorov. „Televízne stanice nekonajú pri zobrazovaní násilia a krutosti vždy v súlade s etickými a morálnymi hodnotami prislúchajúcimi žurnalistickej práci. V celkovom počte 362 vydaní hlavných spravodajských relácií televízie *Markíza* a televízie *JOJ* sa vyskytol explicitne násilný obsah v akejkolvek existujúcej forme dovedna 434-krát“ (Poláková, 2013, s. 67–80).

„Prieskum vybraných spravodajských formátov dvoch najsledovanejších komerčných televíznych staníc na Slovensku nám ďalej potvrdil predpoklad, že redaktori Televíznych novín, KRIMI Novín a Novín

TV JOJ cielene využívajú metódu opakovania záberov, v ktorých sa vyskytuje násilie v akejkolvek existujúcej forme. Pri vyhodnocovaní zozbieraných dát sme zistili, že explicitne násilné zábery a vizuálne nevhodné materiály sa viac ako jedenkrát objavili v 70 % spravodajských príspevkov oboch televíznych staníc, čo zjavne potvrdilo naše pôvodné domnienky, že redaktori hlavných spravodajských relácií využívajú opakováním často až nevkusných záberov možnosť „útočiť“ na emócie televíznych divákov... Ako extrémne nevhodný a žurnalistickú etiku prekračujúci príspevok hodnotíme novinársky príspevok Jána Tribulu z *Televízie Markíza* odvysielaný dňa 19. novembra 2012 s titulkom „Konské jatky pod Tatrami“. V reportáži sa totiž zopakovali nemorálne zábery rozporciovaných koní dokopy sedemnásťkrát“ (Poláková 2013, s. 67–80).

Ústrednými hodnotami pri kladení otázok v interview moderátora by mala byť (vzhľadom na spomínané etické zásady) pravda a objektivita. „Interview je určené publiku pri televíznych obrazovkách, jeho základnou funkciou je sprostredkovanie informácie alebo názorov verejných činiteľov a odborníkov divákovi. Partneri spolu kooperujú v prospech publika. Host by mal rešpektovať moderátora ako osobnosť, ktorá najprv uvádza divákov do kontextu a potom vyzýva hosta, aby sa k problému zaujal stanovisko“ (Čmejrková, 2003, s. 89). Interview z hľadiska inštitucionálneho rámca by malo mať isté pravidlá. Moderátor v ňom by mal:

- byť hlavnou postavou, okolo ktorej sa krúti rozhovor;
- riadiť rozhovor smerom k objektívite;
- zaujať a udržať pozíciu formálnej neutrality voči postojom hosta;
- dodržiavať morálne a etické zásady;
- mal by vystupovať za divákov.

Interview ako formát môžeme vnímať ako diskusiu o tom, ako dlho, akými slovami a akým spôsobom budú komunikační partneri hovoriť. Úloha moderátora by mala byť v politickej diskusii jasná. Hodnotí presnosť, priamosť a vyhýbavosť odpovedí komunikačného partnera (politika). Aj napriek tomu, že moderátor „vnucuje“ politikovi svoje videnie problému, čím vzniká u neho predpojatosť voči jeho odpovediam,

nemal by zabúdať na etiku a morálku. Videnie sveta medzi moderátorom a politikom sa málokedy zhoduje, čo dokumentuje aj oblúbená fráza: „Nevkladajte mi do úst niečo, čo som nepovedal.“

Politik ako hosť politického interview sa snaží vyhýbať nepríjemným otázkam moderátora a manévruje odpoveď tak, aby sa vyhol priamej odpovedi. „Sekvencia, ktorá sa skladá z otázky a odpovede, je stavebná jednotka konverzačnej analýzy s jasnou štruktúrou. Ide o spojenie dvoch replík, ktoré sú vo vzájomnom vzťahu podnetu (iniciácie) a reakcie, kde prvá replika záväzne vyžaduje aj druhú repliku, a to štruktúrne aj funkčne.“ (Čmejrková, 2003, s. 89–91; Buček, 2012 sa v prieskume sústredil na tie kompetencie, vlastnosti a schopnosti politikov, ktoré sú vnímané z pohľadu recipienta ako prioritné. Recipienti za najdôležitejšie kompetencie politikov v diskusných reláciách považovali: pohotovosť, záujem o respondenta, populizmus, sebavedomie, výrečnosť a húževnatosť.)

Politik s dostatočnými mediálnymi zručnosťami, ako hosť politickej diskusie, často vybočuje z očakávaného rámca, nereaguje na otázku moderátora, čo môže moderátor vnímať ako vyhýbavosť. Treba si uvedomiť rozdiel medzi reakciami (angl. responses) a odpoveďami (angl. answers). „Reakcia je čokoľvek, čo nasleduje po otázke, a veľa výpovedí je možné považovať za reakciu na nejakú otázku. Nie všetky reakcie však spĺňajú kritérium odpovede“ (Čmejrková, 2003, s. 92).

Ak hosť neodpovedá na otázky, môže moderátor získať relevantnú odpoveď doplnovacími otázkami „kto?“, „čo?“, „kedy?“, „ako?“ („Kto je zodpovedný, pán minister, za vzniknutú situáciu...?“). Ak moderátor očakáva od hosta – politika, že sa rozhovorí, akákoľvek presná odpoveď zložená iba z holej vety je nepostačujúca (Otázka: „Videli ste reakciu pána ministra uverejnenú v denníku SME?“ – Odpoveď: „Nevidel.“).

Pragmaticky môžeme otázku moderátora charakterizovať ako žiadosť o poskytnutie informácie. Hosť – politik môže otázku vnímať ako výzvu k podaniu informácie.

Moderátor pri riadení dialógu s hosťom – politikom v mediálnej výpovedi používa:

- otázky („Kto by mal byť zodpovedný za danú situáciu, pán minister?“)

- udelenie slova („Dajme slovo pánovi poslancovi...“) výzvu smerom k účastníkom komunikácie („Povedzte aj Vy svoj názor...“)
- konštatovanie („Nemáte podobnú skúsenosť...?“)
- zhrnutie („Podľa Vašich slov súhlasíte s tvrdením kolegu, že...“)
- provokatívne reakcie („Takže, ešte ste príliš nezbohatli na politike, ako tvrdíte Vy...“)
- vlastnú interpretáciu predchádzajúcej odpovede („Môžeme tomu rozumieť, že nesúhlasíte, aj napriek...“)
- reformulácie odpovedí

Otázky a reformulácie moderátora v politickom interview

Moderátor pri politickom interview používa nasledujúce typy otázok, a to: spresňujúce, zisťovacie, doplňovacie, alternatívne, vylučovacie.

Moderátor najmä na začiatku interview kladie otázky voľne, akoby mimochodom, a nabáda tým komunikačného partnera, aby sa rozhovoril. Využíva spresňujúce otázky, ktoré bývajú „zákernejšie“ ako iné typy otázok. Snahou moderátora pri interview s komunikačným partnerom – politikom – je kásť zisťovacie a doplňovacie otázky, ktoré predpokladajú priamu odpoveď („Z Vašich vyjadrení vyplýva, že vo výhode boli nominanti vašej strany, odpovedzte, prosím, priamo. Boli?“). Komunikační partneri – politici sa vyhýbajú priamej odpovedi. Olga Müllerová (2003, s. 135) hovorí o kategórii nepriamych, vyhýbavých odpovedí, pri čom vyhýbavosť a nepriame odpovede môžu u divákov – respondentov vyvolať dojem nekompetentnosti a bezradnosti komunikačného partnera. Na otázky zisťovacie („Naozaj je Váš verdikt nemenný?“) a doplňovacie („Čo Vy vnímate ako najväčšiu prekážku v povolebnej spolupráci?“) môžu hostia – účastníci politickej diskusie reagovať voľnejšie, než je predstava moderátora.

Ak hosť nenapĺňa svojimi odpoveďami predstavy moderátora, neodpovedá priamo, používa vyhýbavé slovné spojenia, moderátor rezignuje a nastupuje s alternatívnymi alebo vylučovacími otázkami („Došlo k lepšiemu zvládnutiu situácie alebo nie?“). Moderátori často používajú doplňovacie otázky: „Čo Vy na to?“, „Čo si myslíte o probléme Vy?“ alebo ty, na ktoré nemôže hosť jednoznačne odpovedať.

Hostia – respondenti odpovedajú na zisťovacie otázky priamo alebo nepriamo. Moderátor podľa odpovedí zistí, akým spôsobom komunikačný partner – napríklad politik – je ochotný alebo neochotný pokračovať v dialógu. Komunikačný partner na odmietnutie doplňujúcej otázky reaguje slovami „no comment“, resp. nereaguje vôbec.

Ak sa moderátor odvoláva na už vyslovené, objasnené a podobné príklady a vyjadrenia, komunikačný partner – politik odmieta reagovať a vyžaduje si explicitnú formu diskusie („Váš predseda hovoril k danému problému, že... Čo hovoríte Vy?“ – Odpoveď hosta: „Nebudeme sa baviť o slovách predsedu, ale...“), alebo otázku úplne odmieta a „zhodí“ moderátora („Nepochopili ste súvislosti, pán moderátor.“). V tejto súvislosti môžeme konštatovať, že do jazyka mediálnej komunikácie preniká jazyk každodennej komunikácie (Čmejrková 2003, s. 136).

Reciprocita medzi moderátorom a hosťom sa prejavuje v čiastočnej výmene úloh. Pozvaný komunikačný partner sa pýta moderátora na názor („Môžem sa opýtať, čo by ste konali, hovorili Vy, pán moderátor?“). Reciprocita sa prejavuje v tom, že otázky si moderátor a komunikačný partner striedajú, alebo nastáva odsunutie otázky, príp. meniaci sa podoba dialogických replík. Komunikační partneri využívajú pri komunikovaní s moderátorom 2. osobu plurálu („Pán moderátor, keď ma necháte dokončiť myšlienku...“) a o druhom hosťovi, spolubesedníkovi hovoria naj častejšie v 3. osobe singuláru („V tomto prípade súhlasím s pánom magistrom, ktorý sa pred chvíľou vyjadril...“). Prechod k 2. osobe plurálu využívajú politici – komunikační partneri vo vyhrotených alebo napätých situáciách („Pán premiér, to ste nemysleli vážne...“).

Vypäté situácie komunikačných partnerov spôsobujú, že prestanú vnímať moderátora, preberú jeho riadiacu úlohu a moderátor sa ťažko dostáva späť k svojej úlohe vieť rozhovor, diskusiu. Model inštitucionálnej komunikácie ukladá moderátorovi pri politickej debate, aby bol nestranný a nevyjadroval súhlas alebo nesúhlas s interviewovanými hosťami. Výpovede moderátora, to by mali byť najmä jeho otázky a ak hodnotí, tak v 3. osobe. Provokatívne otázky formuluje moderátor z pozície cudzieho zdroja, cudzej mienky („Váš oponent tvrdí, že ste sa nabalili na tejto stavbe?“).

Pri napätí medzi komunikačnými partnermi nastáva výrazný odklon od interview, ktoré predstavuje inštitucionálnu formu prirodzeného dialógu, kde sa deje prirodzená výmena názorov tvárou v tvár a v mediálnom interview je táto forma (face to face) zdrojom dynamiky.

„Za každým interview je dynamická interakcia dvoch a viac ľudí, pre ktorých je charakteristický konflikt i jeho prekonávanie, sebazapretie, útočnosť, irónia aj ľahký humor. Vzájomná reciprocita spočíva predovšetkým v tom, že účastníci interview vstupujú do interakcie s rozdielnymi zámermi, s rozdielnymi znalosťami, s rôznymi prístupmi k témam rozhovoru.“ (Čmejrková, 2003, s. 101)

Úloha moderátora by mala byť v politickej diskusii jasná: presnosť, priamosť a vyhýbavosť odpovedí hodnotí moderátor. Interview ako formát môžeme vnímať ako diskusiu o tom, ako dlho, akými slovami a akým spôsobom budú komunikační partneri hovoriť.

Moderátor spravidla usmerňuje komunikačných partnerov reformuláciou. Reformuláciou moderátor zhrňuje predchádzajúce odpovede komunikačných partnerov, vyberá si z nich podstatné informácie, konkretizuje ich a často aj vyvodzuje ďalšie dôsledky. Využíva pri tom obvyklé spojenia „čiže“, „takže“, „chcete povedať“, „keď to zhrnieme“ atď.

Moderátor sa reformuláciou:

- odvoláva na recipienta, diváka a operuje s jeho pochopením a pozornosťou.
- pre komunikačného partnera, hosta môže mať reformulácia charakter kooperatívny alebo provokatívny.
- sumarizuje povedané, alebo má vyvolať ďalšiu diskusiu.

Reformulácia môže byť aj odrazom moderátorskej prípravy interview s komunikačným partnerom, politikom, na ktorého si pripravil určité okruhy a otázky a reformuláciou sa chce dopátrať odpovede. Moderátor si od svojich jednoduchých otázok sľubuje aj jednoduché a priame odpovede od komunikačných partnerov. Politici ako komunikační partneri na jednoduchú otázku odpovedajú rozvláčne, vágne a vyhýbavo. Vzniká napätie, ktoré vyplýva z ich predstavy, aby presadili svoje názory a tvrdenia bez rešpektovania otázok moderátora (Čmejrková 2003 s. 103).

Komunikácia moderátora je istým druhom sociálnej komunikácie, pri ktorej sa prenášajú (zverejňujú) rôznorodé obsahy (komunikáty) od komunikátora k recipientovi prostredníctvom technického zariadenia. Moderátori nielen poskytnú informácie, ale dokážu aj „ovládať“ hru s našimi emóciami. Vedia nás nielen zabaviť, ale aj rozplakať. Zbyněk Vybíral (2005, s. 180–220) hovorí dokonca o „in-formovaní“ prostredníctvom mediálnej komunikácie. Informovanie moderátora a jeho komunikačných partnerov môžeme teda vnímať aj ako formovanie našich názorov, a to najmä na politiku a politikov. Z uvedeného vyplýva, že medzi moderátorom a politikom dochádza ku konfliktu „záujmov“. Moderátori svojimi otázkami chcú vzbudiť dojem objektívnosti a nestrannosti. Snažia sa vyprovokovať „súťaživosť“ medzi hosťami, aby mohli mediálny dialóg označiť ako stret záujmov. V strete rozdielnych záujmov by mali zachovávať zásady morálky a etické princípy. Politikovi v súboji s moderátorom a recipientom pomáhajú komunikačné techniky, ktoré môžeme rozdeliť na exteriérové a interiérové. Najčastejšími exteriérovými komunikačnými technikami, ktoré využívajú slovenskí politici sú:

- škandalizácia, čiže verejné hanobenie politických protivníkov rozširovaním polopравdivých alebo nepravdivých informácií
- odhaľovanie nových neznámych faktov o činnosti politika, ktoré sú v rozpore s faktami verejne známymi
- fingovaná diskreditácia vlastnej osoby.

Interiérové rečovo-komunikačné techniky sa väčšinou využívajú v televíznych diskusiách a zaraďujeme k nim:

- vyjadrenie súhlasného stanoviska ako znak vzájomnej podpory sympatizantov rovnakého zoskupenia, politického smeru
- obhajobu vlastných názorov s dodatočným spresňujúcim vysvetlením
- pseudoobranu názorov spriaznených strán
- vyhýbanie sa priamej odpovedi
- brzdenie komunikácie s cieľom oddialiť vyriešenie problému
- spochybňovanie názorov
- negovanie názorov. (Čmejrková, Hoffmanová, 2003, s. 141; Buček, 2012, s. 69–75)

Dodržiavať morálne zásady patrí k zásadným profesionálnym schopnostiam moderátora, vďaka ktorým sa k recipientovi dostávajú sociálne informácie. Moderátor ako osobnosť s najväčšou mierou personifikácie sociálnej informácie v mediálnom produkte, selektuje a spracúva tieto informácie pre recipienta. Aj napriek tomu, že televízie ponúkajú porovnateľné produkty (spravodajstvo, zábavné programy, magazíny a pod.), sú medzi televíziami rozdiely dané individuálnymi rozdielmi medzi tvorcami, ktorí sa na vzniku produktu podieľajú. Televízne rozhovory sú vnímané ako inštitucionálna komunikácia, ktorá v televízii predpisuje jej účastníkom určité „rolové“ správanie. Moderátor komunikuje nielen za inštitúciu (ako jej zástupca, hovorí s hosťom), má aj rolu interakčnú (rozhoduje, komu udelí slovo), ale pýta sa aj sám za seba (moderátor v súkromnom médiu).

Aj napriek tomu, že si politik v interview vypomôže technikami, v ktorých zdiskredituje svojho „protivníka“, moderátor by nemal prekročiť hranice etiky. Moderátorovi pomáhajú najmä komunikačné zručnosti, schopnosti a danosti. V súvislosti o politickom presvedčení moderátora sa diskutuje o tom, či sa dokáže povzniesť nad svoje politické presvedčenie a byť rovnako kritický ku všetkým politikom a verejným činiteľom. Podľa bývalého šéfredaktora Der Spiegel Stefana Austa vo vzťahu novinár a politik záleží: „čo človek dáva na prvé miesto, či novinárčinu alebo politiku. Či chce o politike referovať, alebo pomocou novinárčiny ovplyvňovať politiku. Ale... novinár nemá robiť politiku... Časopis nemôže nahradiť opozíciu, tej môže len dodávať podklady. Odvolať niekoho z vlády alebo odstrániť celú vládu môže len parlament alebo voliči“ (Remišová, 2010, s. 174; Hvižďala, 2003, s. 40).

Dodržiavať morálne zásady patrí k zásadným profesionálnym schopnostiam moderátora, vďaka ktorým sa k recipientovi dostávajú sociálne informácie. Moderátor ako osobnosť s najväčšou mierou personifikácie sociálnej informácie v mediálnom produkte, selektuje a spracúva tieto informácie pre recipienta. Aj napriek tomu, že televízie ponúkajú porovnateľné produkty (spravodajstvo, zábavné programy, magazíny a pod.), sú medzi televíziami rozdiely dané individuálnymi rozdielmi medzi tvorcami, ktorí sa na vzniku produktu podieľajú. Televízne rozhovory sú vnímané ako inštitucionálna komunikácia, ktorá v televízii

predpisuje jej účastníkom určité „rolové“ správanie. Moderátor komunikuje nielen za inštitúciu (ako jej zástupca, hovorí s hosťom), má aj rolu interakčnú (rozhoduje, komu udelí slovo), ale pýta sa aj sám za seba (moderátor v súkromnom médiu).

Médiá sú naozaj podnikmi, v pravom zmysle slova, ktorých cieľom je na mediálnych produktoch a masovej kultúre zarobiť. Zmenu v chápaní kultúry vysvetlil český novinár Karel Hvíždala nasledovne: „Skutočnosť, že slovo kultúra, ako ho chápe stará Európa, u nás po roku 1948 postupne stratilo svoj pôvodný obsah, uľahčilo anektovanie tohto územia k inej, východnej ríši. Zbavilo nás koreňov, vytiahlo nás z tradície zušľachťovania pod rúškom modernosti: s týmto modelom pracovali rovnako obratne nacisti ako aj komunisti. Nacisti mali romantickú ideu Blut und Boden, krv a zem, ale zároveň ničili všetko, čo malo pevné korene, všetko, čo sa roky v spoločnosti pestovalo. Komunisti zase sľubovali beztriedny raj a zároveň ničili akýkoľvek prejav vlastnej autonómnosti. Všetky tradičné spolky a organizácie, ktoré sa roky podieľali na zušľachťovaní nášho priestoru a mysle, boli zakázané a zničené. Ich predstavitelia boli buď vyhnaní z krajiny, uväznení, alebo zavraždení. Aby sa tak mohlo stať, musel sa najprv zmeniť obsah slova kultúra. Všetky vysoko pestovane hodnoty museli byť z kultúry vylúčené. Kultúra bola teda odrazu len umením. Nemala už nič spoločne s médiami, ktoré boli len nástrojom na ovládanie nás. Preto sú dnes média len jednoduchým nástrojom na zarábanie peňazí. Zmysel existencie v šťastí a slobode jednotlivca, občana, ktorého výrazom je práve vysoká kultúra založená na tradovaní vo všetkých oblastiach, vrátane prestížnych médií, sa tu nikdy nemohla naplno rozvinúť. Nemali sme na to čas. Média u nás prevažne len slúžili (najskôr obrozeniu, potom socializmu a teraz zábave), neboli službou, či servisom pre občanov. Boli „slúžkovské“ a nie služobné“ (Hvíždala, 2005).

Moderátor (žurnalista) v politickom interview by nemal byť slúžkou politickému zoskupeniu. Mal by slúžiť v mediálnom produkte ako jeho hlavná postava a dôležitý persuzívny činiteľ. V mediálnych produktoch býva problémom zaujatosť moderátora, ktorú zapríčiňuje jeho túžba po kariére, nadradenosť, neschopnosť prijať kritiku ale aj zjednodušené videnie kultúrnych a spoločenských tém (Remišová, 2010,

s. 174; Goldberg, 2005, s. 14–16). V politickom dialógu sa pohybuje medzi najrôznejšími druhmi konfliktov a konfrontácií, ktoré môže adekvátne korigovať najmä dodržiavaním etických zásad. Rozdiely medzi moderátormi nie sú iba v miere talentu, temperamente, vzdelaní, prístupu k profesii, ale aj v ich postoji k preferovaným hodnotám. Moderátor by mal zostať v roli partnera, ktorý má dodržiavať profesio-nálne a etické zásady.

Literatúra:

- ČMEJRKOVÁ, S. Mediálni rozhovor jako žánr veřejného projevu. In *Jazyk, média, politika*. Praha: Academia, 2003.
- ČMEJRKOVÁ, S., HOFFMANOVÁ, J. *Jazyk, média, politika*. Praha: Academia, 2003.
- DRGONEC, J. *Základy masmediálního práva*. Bratislava: Bratislavská vysoká škola práva, Eurokódex, 2008.
- GOLDBERG, B. *Jak novináři manipulují*. Praha: Ideál, 2005.
- GRÁC, J. *Persuázia. Ovplyvňovanie človeka človekom*. Martin: Osveta, 1988.
- HORNÁK, P., ŠEFČÁK, L. *Etika reklamy. Etika žurnalistiky*. Bratislava: Slovenská spoločnosť pre propagáciu SOSPPRA, 2000.
- HOCHLOVÁ, V. *Hodnotové aspekty masmédií s dôrazom na spravodajstvo*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2011.
- HRADISKÁ, E. *Psychologické aspekty pôsobenia televízie na diváka*. Bratislava: ČST, 1989.
- HVIŽĎALA, K. *Moc a nemoc médií. Eseje a rozhovory*. Praha: Dokořán, 2003.
- HVIŽĎALA, K. *Jak myslet media*. Praha: Dokořán, 2005.
- KOŠČO, J., MISTRÍK, J. *Človek na obrazovke*. Bratislava: ČST, 1982.
- KUNCZIK, M. *Základy masové komunikace*. Praha: Karolinum, 1995.
- MCQUAIL, D. *Úvod do teorie masové komunikace*. Praha: Portál, 2009.
- MÜLLEROVÁ, O. Rozhovor s hostem: žánr rozhlasového vysílání na pomezí interview a přátelského popovídání. In *Jazyk, média, politika*. Praha: Academia, 2003.
- MIHÁLIKOVÁ, M. Henrich Krejča: Zo správ Markízy chcem urobiť dobré kino. In *Denník SME* [online]. Dostupné na internete: <<http://ekonomika.sme.sk/c/6559706/henrich-krejca-zo-sprav-markizy-chcem-urobit-dobrekino.html>>.
- ODALOŠ, P. Charakteristiky a techniky slovenskej politickej komunikácie. In *Jazyk, média, politika*. Praha: Academia, 2003.

- PATRÁŠ, V. Politická komunikácia v slovenských mediálnych podmienkach na konci 90. rokov. In *Jazyk, média, politika*. Praha: Academia, 2003.
- POLÁKOVÁ, J. *Etika zobrazovania násilia a krutosti v hlavnom spravodajstve televízie Markíza a televízie JOJ (júl-december 2012)*. Diplomová práca. Bratislava: Univerzita Komenského, 2013.
- RAMONET, I. *Tyranie medií*. Praha: Mladá Fronta, 2003.
- REMIŠOVÁ, A. *Etika médií*. Bratislava: Kalligram, 2010.
- STANĚK, A. *Vybrané kapitoly z politologie*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2003.
- TRŠKO, M. Maďarič: Reality show „idiotizujú“ spoločnosť. In *Denník SME* [online]. Dostupné na internete: <<http://ekonomika.sme.sk/c/6529278/madaric-reality-show-idiotizuju-spolocnost.html>>.
- VYBÍRAL, Z. *Psychologie komunikace*. Praha: Portál, 2005.

Zdroje:

- Etický kódex novinára SSN. In *Mediahit.sk* [online]. Dostupne na internete: http://www.mediahit.sk/?id=139&view_more=4136.
- Etický kódex novinára SSN, kapitola III: Novinár a objekt jeho záujmu. In *Mediahit.sk* [online]. Dostupne na internete: http://www.mediahit.sk/?id=139&view_more=4136.

Kontakt na autora príspevku:

PhDr. Jaroslav Buček, Ph.D
Katedra žurnalistiky
Filosofická fakulta Univerzity Komenského
Štúrova 9
814 99 Bratislava
Slovenská republika
e-mail: dr.bucek@gmail.com

Reflexe vzájemných česko-slovenských vztahů z politologicko-etického pohledu

Zuzana JÍLKOVÁ

Reflection of mutual Czech-Slovak relations from political-ethical perspective

Abstract: The first part of the report mentions some factors in the history that influenced the formation of the Czecho-Slovak relationship. The following parts of the text deal with the impact of the idea of Czechoslovakism on the society, and also with the influence of this idea on the process of developing the national dimensions of the Czech and Slovak statesmanship. The final part of the report is devoted to the political and ethic consequences of the transition and emancipation process in the states of the former Czechoslovak Federation.

Key Words: Czech-Slovak relations, Pedagogy, Politics, Ethic, Reflection

Chceme-li se zamyslet nad konstituováním česko-slovenských vztahů, měli bychom vyjít ze základních historických mezníků, které jsou s tímto procesem neodmyslitelně spojeny. Za jeden z nejdůležitějších mezníků lze považovat vznik Československa v roce 1918. Utváření československého státu můžeme charakterizovat jako „připojení Slovenska k českým zemím, které bylo organizováno z Prahy, přičemž řada zásahů významně ovlivnila další vývoj česko-slovenských vztahů“

(Vodička, Cabada, 2003, s. 21). Idea společného státu Čechů a Slováků tedy byla od svého počátku spojena s určitými problémy, jež zřejmě později přispěly k ohrožení stability jinak dobře fungujícího útvaru. Na druhou stranu nemůžeme popřít, že Československo v době svého vzniku bylo moderním demokratickým státem, což nakonec dokládá Ústava z roku 1920. Z bodů zmíněných v Ústavě Československa můžeme uvést například skutečnost, že „neuznávala výsady pohlaví, rodu a povolání, proto všichni obyvatelé žijící na území republiky požívali stejná práva“ (Vodička, Cabada, 2003, s. 24). Zde je patrný posun od tradicionalistického pojetí Ústavy, která základ spravedlnosti spatřuje naopak v důsledné stratifikaci sociálních vrstev. Československá Ústava také mimo jiné chránila zájmy rodiny a nestavěla nad ní potřeby celku (státu), což lze považovat za jeden z mnoha důkazů její modernity. V duchu novodobých ústav 19. a počátku 20. století.¹ Československá Ústava prosazovala rovněž právo na soukromé vlastnictví, které „mohlo být vyvlastněno pouze na základě zákona za spravedlivou náhradu“ (Vodička, Cabada, 2003, s. 24). Moderní Československá Ústava pochopitelně kromě vymezení práv rovněž „ukládala některé povinnosti, například povinnost mužů podrobit se vojenskému výcviku“ (Vodička, Cabada, 2003, s. 24) tak, aby byla zajištěna vnější i vnitřní obrana státu. K československé Ústavě z roku 1920 je nutné ještě dodat, že pokud deklarovala určitá práva a vymezovala občanům jejich povinnosti, dělo se tak vždy v duchu ideje „čechoslovakismu“.

Právě výše zmíněná idea čechoslovakismu kromě pozitivního přínosu měla i svá negativa. Například tato idea téměř ignorovala odlišnou národní historii Slováků, což nakonec reflektoval i historik Jan Rychlík v nově vzniklém televizním pořadu „Sbohem, Československo“ slovy: „Pro Slováky byl Karel IV. to samé co pro nás Karel Veliký. Oni neměli společné dějiny s námi. Do roku 1918 měli jiné dějiny. To jsme si nikdy neuvědomovali. My jsme si opravdu mysleli, že slovenština je takové naše nářečí a Slováci že jsou vlastně takoví Češi“ (ČT 24 – pořad „Sbohem, Československo“, 2012, [online]).

Na druhou stranu je nutné k výše uvedé tezi říci, že mezi představou čechoslovakismu a jeho oficiální koncepcí nacházíme neoddiskutovatelné rozdíly. Slovenština byla ústavně rovnoprávná s češtinou,

na Slovensku se užívala jako úřední a vzdělávací jazyk, ve slovenštině se vydávaly knihy z okruhu odborné literatury i beletrie. Zásady jazykového práva v Československé republice vymezuje zákon č. 122/1920 Sb, na nějž Ústava odkazuje v § 129 slovy: „Zásady jazykového práva v republice Československé určuje zvláštní zákon, tvořící součást této ústavní listiny“ (Československá ústava ze dne 29. 2. 1920, 2012, [online]). Návrh jazykového zákona projednávalo Národní shromáždění, hlavní slovo bylo uděleno poslanci dr. Antonínu Kloudovi, který pronesl následující slova: „státním jazykem našeho československého státu jest a může býti jedině jazyk československý a žádný jazyk jiný, o tom nemůže býti pochyby, neboť jsme historickým nositelem a tvůrcem tohoto státu... Velectěné Národní shromáždění, dnes přicházíme s návrhem a žádáme, aby úvodní věta § 1. zněla: ‚Jazyk československý jest státním, oficielním jazykem republiky.‘“ (Záznam z 26. schůze Národního shromáždění konaného 28. 2. 1920, 2012, [online]). Poslanec dr. Klouda také důrazně varoval před respektováním němčiny jako úředního jazyka, jelikož za podstatný důkaz samostatnosti a nezávislosti československého státu považoval jazykovou autonomii: „vnitřní řeč německá byla umělým vynálezem vlád rakouských, byl to cizorodý živel, který byl do zákona uměle vtlačen, vpašován tajnými výnosy Krausovými v letech 1852 až 1856. Vnitřní úřední řeč německá neměla zákonného podkladu, také není ničím, co bychom mohli definovati tak snadno a zejména co bychom měli potřebu a nutnost zaváděti ve svém vlastním státě“ (Záznam z 26. schůze Národního shromáždění konaného 28. 2. 1920, 2012, [online]).

Myšlenka čechoslovakismu, jak je patrné i z výše uvedeného přístupu jazykového zákona k němčině, byla tedy spojena ještě s jiným úskalím spočívajícím v tom, že v ústavní politice vytvářela podmínky pro nežádoucí vliv Německa v roce 1938. „Postulát čechoslovakismu totiž zakrýval skutečnost, že druhým nejpočetnějším národem Československa jsou Němci, kterých bylo více než Slováků, a navíc přehlížel kulturní a politické rozdíly mezi českým a slovenským národem“ (Vodička, Cabada, 2003, s. 25). „Neřešené národnostní konflikty mezi Čechy a Němci, Čechy a Slováky, stejně jako mezi Slováky a Maďary se potom staly hitlerovskému Německu vítanou záminkou pro rozbití

Československa v letech 1938 a 1939“ (Vodička, Cabada, 2003, s. 25). Byl to především přístup české vlády k menšinám, který se stal hlavním důvodem kritiky Československa ze strany vůdce Sudetoněmecké strany Konráda Henleina. Právě Henleinova snaha vyvolat dojem, že jsou německé menšiny v Československu utiskovány, podpořená čechoslovákismem opomíjejícím Německé obyvatele Sudet, se stala základem jeho represivních postupů vedoucích k postupnému rozpadu československého stranického systému. Představa čechoslovákismu se však kromě Němců přičila také části Slováků. Hlinkova Slovenská ľudová strana se konstituovala jako opoziční subjekt k systému, v němž stále převládala idea společné nadřazenosti české politické kultury nad slovenskou. Andrej Hlinka si zřejmě velmi dobře uvědomoval skutečnost, že „čeští politici komunikaci s představiteli ostatních národů v Československu buď odmítali, nebo si k dialogu vybírali pouze ty, kteří akceptovali superioritu české politické kultury“ (Vodička, Cabada, 2003, s. 169). Ve státě, kde nevznikl dostatek prostoru ke vzájemnému dialogu, se pozvolna vytvořil prostor k sebeprosazení i za cenu násilí.

Již Platón však ve své Ústavě varoval před expanzivními politickými snahami, které vedou k roztržičnosti uvnitř státu – podle něj se „stát nesmí libovolně rozšiřovat, nýbrž jen potud, aby se neztratilo vědomí vnitřní jednoty“ (Platón, 1921, s. 29). Jinými slovy – ke spojení dvou států v jeden společný útvar mělo zřejmě podle Platóna dojít jen za předpokladu, že oba státy budou mít zcela stejné rozhodovací pravomoci nejen v rovině ústavní teorie, ale i rovině ústavní praxe. Separatistické snahy ľudové strany, které nakonec vedly k vyhlášení samostatnosti Slovenska a nastolení totalitního režimu, ale vzešly právě z praktického nesouladu mezi myšlenkou čechoslovákismu na straně jedné a myšlenkou samostatné politické kultury Slovenska na straně druhé. Čeští politici jako by ignorovali skutečnost, že Slováci jsou svébytným národem, s vlastním jazykem, historií a s vlastní kulturou, nakonec i v pořadu „Sbohem, Československo“ se k tomuto problému vyjádřil Petr Pithart slovy: *„Moudří mužové měli za to, že Slováci jsou Češi, kteří omylem mluví ještě nějakou slovenštinou. A to si myslel i tak veliký muž, jako byl Ferdinand Peroutka. Edvard Beneš, dvojnásobný prezident, opakoval s tvrdohlavostí dítěte: Nikdo mě do konce života nepřesvědčí, že Slováci*

jsou národ“ (ČT 24 – pořad „Sbohem, Československo“, 2012, [online]). Z výše uvedených důvodů se nemůžeme divit, že byla usnadněna cesta k moci představitelům politického nacionalismu a nebylo obtížné ideu čechoslovakismu rozbít.

Opětovné spojení Čechů a Slováků, k němuž došlo v roce 1945, vytvořilo, jak se později ukázalo, základy pro nové snahy Slovenska o autonomii v 90. letech 20. století. Slováci byli v poválečném období Čechy stereotypně nazíráni jako „chudší, méně vzdělaní a hůře adaptovaní na podmínky průmyslové revoluce“ (Vodička, Cabada 2003, s. 169). Nutné je ale říci, že tento pohled neměl úplně reálný základ, protože již v prvorepublikovém období dosáhlo Slovensko rozmachu, který byl v mnohém srovnatelný s rozvojem v českých zemích, i na Slovensku došlo k hospodářskému růstu, rozvoji školství a kultury atp. Nicméně na obranu českého názoru musíme uvést, že v době komunismu zažívalo Slovensko oproti českým zemím mnohem větší průmyslový a ekonomický rozmach, do slovenského průmyslu se investovalo více finančních prostředků, což nejenže utvářelo určitou míru napětí mezi dvěma národy v jednom státě, ale u Čechů také snadno mohla vzniknout představa, že na Slovensko se více investovalo proto, že to na rozdíl od nás zchudlý slovenský národ více potřeboval. Slováci tak stále zůstávali v očích většiny Čechů jako ti, kteří by měli být vděční za hospodářskou pomoc. Odlišná poválečná hospodářská politika v Čechách a na Slovensku rovněž způsobila, že na rozdíl od české politické kultury slovenská „politická kultura komunistické období nechápe v celkovém pohledu jako jasně retardační“ (Vodička, Cabada 2003, s. 170). Rozdílná adaptace Čechů a Slováků na totalitní systém se posléze celkem logicky silně projevila ve fázi demokratizujícího se posttotalitarismu v roce 1968 v souvislosti s tzv. Pražským jarem, které „bylo v podstatě českou záležitostí“ (Vodička, Cabada, 2003, s. 170), a v následujícím období zralého posttotalitarismu, kdy „v sedmdesátých letech nebyla na Slovensku normalizace příliš patrná“ (Vodička, Cabada, 2003, s. 170). Odlišnost české a slovenské politické kultury se ovšem nejvíce odrazila po sametové revoluci v souvislosti s procesem tranzice a později v návaznosti na emancipaci obou států. Rozdílný ekonomický, politický a názorový vývoj v České a Slovenské části federace vedl ve svém důsledku k jejímu

rozpadu. Zatímco na Slovensku převládala levicová politická orientace, v českých zemích se silněji uplatňoval středopravicový názor, stejně tak „zatímco se české politické elity spíše soustředily na narovnání občanských svobod a práv jednotlivců, slovenské politické elity kladly důraz na realizaci národních práv“ (Vodička, Cabada, 2003, s. 171). Po roce 1989 došlo k vývoji, který bychom mohli označit za „postmoderní situaci“. V duchu této situace zvítězila v politickém dění pluralita diskursu nad původní prvorepublikovou sounáležitostí dvou slovanských národů a věrností Čechů a Slováků k ideji panslavismu resp. čechoslovakismu. Jinými slovy: „V politické oblasti přechod k postmoderním hodnotám oslabil respekt vůči autoritám a loajalitu vůči hierarchickým politickým stranám a zvýšil zájem o politickou účast a sebevyjádření“ (Waissová, Cabada, 2009, s. 30). Na druhou stranu nemůžeme se suverénní jistotou tvrdit, že by po samostatnosti toužila většina slovenských občanů, v české společnosti převládá dodnes názor, že proces odtržení Slovenska byl spíše výsledkem snahy nacionalisticky zaměřených vládních sil než zájmu většiny. Český žurnalista Ivan Hoffmann je dokonce přesvědčen o vlivu nekalých vládních praktik na rozdělení federace, když doslova uvádí „že většina, která se uměla domluvit a byla uvyklá vzájemně prospěšné československé vzájemnosti, byla obětována kvůli militantní menšině nacionalistů a za nacionalismus se ukrývajících kriminálků“ (Hoffmann, 2012, [online]). Pozvolna se tak vytvořily základy pro vznik dvou nezávislých národních společenství, které se „již v procesu rozpadu státu výrazně nacionalizovaly“ (Vodička, Cabada, 2003, s. 172) a mohly přejít od transformační fáze demokratizace k samostatné etapě konsolidace, jež ještě v současné době pro oba státy představuje naléhavou otázku a jak v České, tak i ve Slovenské republice je spojena s problémy specifickými pro politickou kulturu daného státního útvaru.

Závěrem je nutné dodat, že určitý stín myšlenek propagovaných slovenským nacionalistickým hnutím dopadá na česko-slovenské vztahy dodnes, proto například Slovensko neslaví 28. říjen, ačkoli zřejmě díky tomuto dni dnes nezůstalo sevřeno v područí Maďarska a řadí se v současnosti mezi vyspělé státy Unie. Slovenský politolog Grigorij Mesežnikov výše uvedený stav vnímá jako důsledek separatistické politiky

Vladimíra Mečiara, která, jak je obecně známo, v určitých bodech nesla antisystémové rysy. V článku *Kterak Bratislava mlčí o 28. říjnu* jeho autor Maňák uvádí tyto Mesežnikovy souvislosti: „Ve volbách v roce 1992 se navíc do slovenského parlamentu nedostaly pročeskoslovensky orientované politické strany. Hlavní roli hrálo Hnutí za demokratické Slovensko Vladimíra Mečiara. „Útočili na ‚pragocentrismus‘, ‚federalismus‘ a ‚čechoslovakismus‘ – 28. říjen pro ně byl tím nejautentičtější symbolem čechoslovakismu, který chtěli svrhnout“ (Maňák, 2012, [online]). Nezodpovězenou otázkou pro Slovensko tudíž zůstává, jestli je možné zcela opomenout více než 60letou historii vzájemné koexistence s Čechy, která sice nepochybně připravila Slovensko o část samostatnosti, ale zároveň již v prvorepublikovém období vytvořila předpoklady pro to, aby se z chudého, utiskovaného a celkově opomíjeného národa stal národ v současné době v celosvětovém měřítku dostatečně prosperující s poměrně dobrou životní úrovní jeho obyvatelstva.

Poznámky:

- ¹ Zde máme na mysli například francouzskou ústavu ze druhé poloviny 70. let 19. století.

Literatura:

PLATÓN. *Ústava*. 8.vyd. Praha: Laichter, 1921.

VODIČKA, K., CABADA, L. *Politický systém České republiky: historie a současnost*. Praha: Portál, 2003.

WAIŠOVÁ, Š., CABADA, L. *Etika a mezinárodní politika: postmoderní státy jako nositelé kantovské etiky*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2009.

Elektronické zdroje:

Československá Ústava ze dne 29. 2. 1920 [online], [citováno dne 26. 11. 2012]. Dostupné z: http://www.psp.cz/docs/texts/constitution_1920.html

HOFFMANN, I. Československo, stát, kterého je škoda. [online], [citováno dne 12. 11. 2012]. Dostupné z: http://www.denik.cz/hoffmanuv_denik/ceskoslovensko-stat-ktereho-je-skoda-20120716.html

MAŇÁK, V. *Kterak Bratislava mlčí o 28. říjnu*. [online], [citováno dne 12. 11. 2012]. Dostupné z: <http://www.ceskatelevize.cz/ct24/exkluzivne-na-ct24/32635-kterak-bratislava-mlci-o-28-rijnu/>

Pořad *Sbohem, Československo*, [online], [citováno dne 12. 11. 2012], Dostupné z: <http://www.ceskatelevize.cz/ct24/exkluzivne-na-ct24/199634-sbohem-cesko-slovensko-emoce-jsou-pryc-ale-mame-k-sobe-bliz/>

Záznam z 26. schůze Národního shromáždění konaného 28. 2. 1920, [online], [citováno dne 26. 11. 2012], Dostupné z: <http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/sten-prot/126schuz/s126023.htm>

Kontakt na autorku příspěvku:

Mgr. Zuzana Jílková

Ústav Pedagogiky a sociálních studií PdF UP

Žižkovo nám. 5,

771 40 Olomouc

e-mail: ZuzanaJilkovas@gmail.com

**Looking back from the medium term – the European
Capital of Culture project of Pécs,
as shown by public opinion polls**

Zoltán KOLTAI

Abstract: What has actually remained of the first European Capital of Culture (ECOC) programme in Hungary? Is it really another bad example for incompetence and another failure story of money spent in an intransparent way or shall we agree with those who consider the Pécs ECOC programme as a success story, talking of a motorway built, high quality events, new facilities of international standard and a city made more liveable? Is it meaningful, anyway, to make an accurate balance only after just more than two years following the programme year? Short term balances can surely be made. Does it make sense to talk about a clear success or failure? I do not think it does.

The publication of our research findings may put a different light on the professional views, by introducing the results of a questionnaire survey done with the inhabitants.

The expectations of the population stated in 2008 were met, the series of events still lives as a positive experience in the majority of the respondents, and so the judgement of Pécs has changed for the better both locally and nationally, and also in the international arena. The key projects seem to be viable; numbers of visitors to the newly established cultural institutions are far above the values defined in the project expectations.

The present essay is an attempt, partly based on the author's own empirical survey based on questioning more than three thousands respondents in Hungary between 2008 and 2012.

Key Words: European Capital of Culture, Expectations, Willing to participate, Key projects, The image of the city, Pécs

Introduction

History of the programme called European Capital of Culture

The first event organised in Athens in 1985 was a milestone, elevating culture, formerly treated as a national affair, to the level of the community; declaring that the effective operation of economic and political dialogue can be greatly promoted by cultural relations.

The programme initiated by the Greek minister of culture, Melina Mercouri was meant to support the objective of demonstrating the cultural diversity of the European cities and also promoting the approach of the nations through mutually getting to know each other, emphasising the common European heritage (Mittag, 2008).

Athens was followed by Florence, then Amsterdam, Berlin and Paris as European Capitals of Culture. Later it was Glasgow, the ECOC of 1990, that first had a radically different attitude to the title, as this Scottish city was the first capital of culture where culture was seen as an urban development tool in the regeneration of an industrial city on the slide (Garcia, 2005; Tucker, 2008). After the spectacular success of Glasgow (which of course was allowed by a very painstaking planning work of long years) many years had to pass until a Union directive was made in 1999 (1419/1999/EC) specifying that cultural programmes must have a strong coherence with the middle-term development concepts of the respective city applying for the title. From this time on former industrial zones have frequently been converted into cultural quarters, long-awaited cultural institutions have been built, run-down parks and public spaces have been renewed. Compared to the initial years, a significant shift of focus could be seen in the programmes after 2000, the former pan-European attitude was more and more replaced

by considering the event as a potential tool for the solution of local problems.

Until 2000 the European Capital of Culture for the given year was chosen by inter-governmental agreement, which meant that the governments of the member states had substantial independence in deciding on the possible locations and the implementation of the events (1989 Paris, 2000 Avignon, 2004 Lille). The Treaty of Maastricht elevated the programme to the community level. This does not only mean that the European Commission and the Parliament of Europe are given an active role now in the definition of the operational principles (an assessment board created by the Commission makes a report on the applications, to be evaluated by the Parliament) but also that the principle of rotation determines which member states follow one another in the ECOC position in the 2005–2019 period. The previous regulation was amended inasmuch as after 2007 there are two member states in each year (a member state part of the Union in 1999 already, and a country that was an accession country then) which nominate a city for the title, one each.

The years of expectancy and uncertainty (2006–2009)

Pécs won the European Capital of Culture title in 2006, competing with ten other Hungarian cities. The city of Pécs is the first holder of this title in Hungary. We can clearly say that the award of the title filled the – understandably proud – citizens of Pécs with optimistic expectations and hopes for the development of the city.

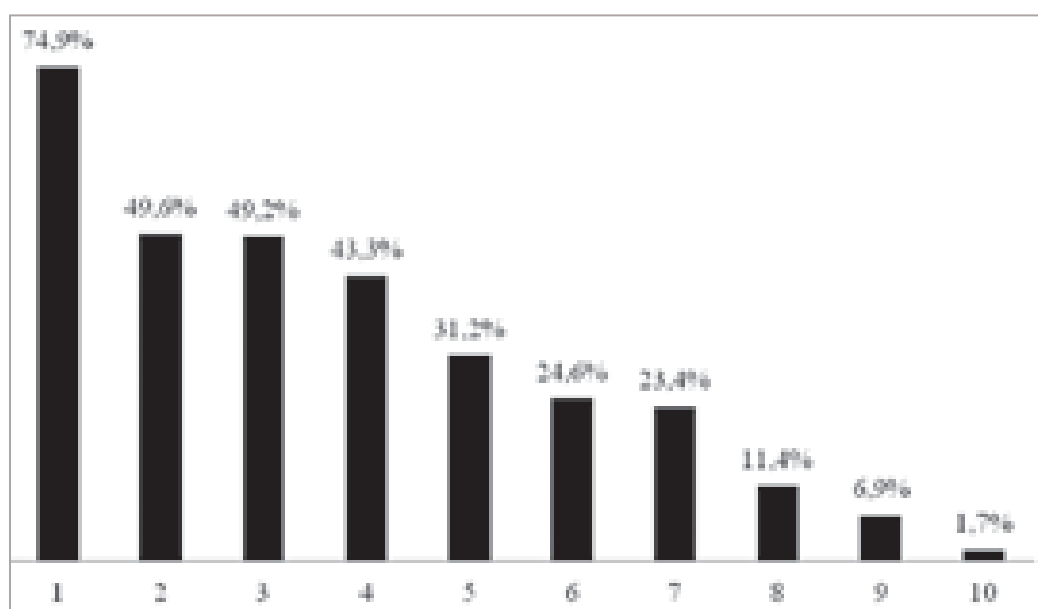
This is also why the following chaotic years resulted in so much disappointment; the chaos was primarily due to the personal conflicts within the organisation responsible for the management of the event, the continuous fluctuation of the staff, communication problems and belated tendering and implementation activities. (Four persons followed each other in the lead manager position of the ECOC project, the last one being Csaba Ruzsa.) The initial phase of euphoria was replaced by disillusionment.

In the representative questionnaire survey conducted in 2008 and 2009 (the breakdown of the respondents by gender and school education reflected the composition of the inhabitants in the cities with county rank

and the capital city) a total of 2.000 persons were asked in Pécs and Budapest about the European Capital of Culture – Pécs 2010 programme. The research is made jointly with the students of the Faculty of Adult Education and Human Resources Development, University of Pécs.

As regards the expected impacts of having the European Capital of Culture title, the proportion of those was the highest by far who said “many tourists will visit us”. No less than 74,9 % of the respondents expected this. Our hypothesis was justified inasmuch as the second most frequently mentioned benefit was the answer “infrastructure will develop”, indicated by every second respondent (49,6 %), the third most frequent answer was “the acknowledgement and image of Pécs will improve both in Hungary and abroad”, with a value of 49,2 per cent (see Figure 1). We must not forget, however, that the frequency of just these answers related to the better international recognition decreased to a considerable extent (3–8 per cent) by 2009. The proportion of those who did not expect any positive impact at all was relatively low, but the 10,5 % rate of reply by the Pécs citizens is worth the attention, especially if we consider that the proportion of definitely pessimistic answers slightly increased by 2009 (to 11,7 %).

Figure 1: Expectations about the series of events in 2008

1=“many tourists will visit us”, 2=“infrastructure will develop”, 3=“the acknowledgement and image of Pécs will improve both in Hungary and abroad”, 4=“international

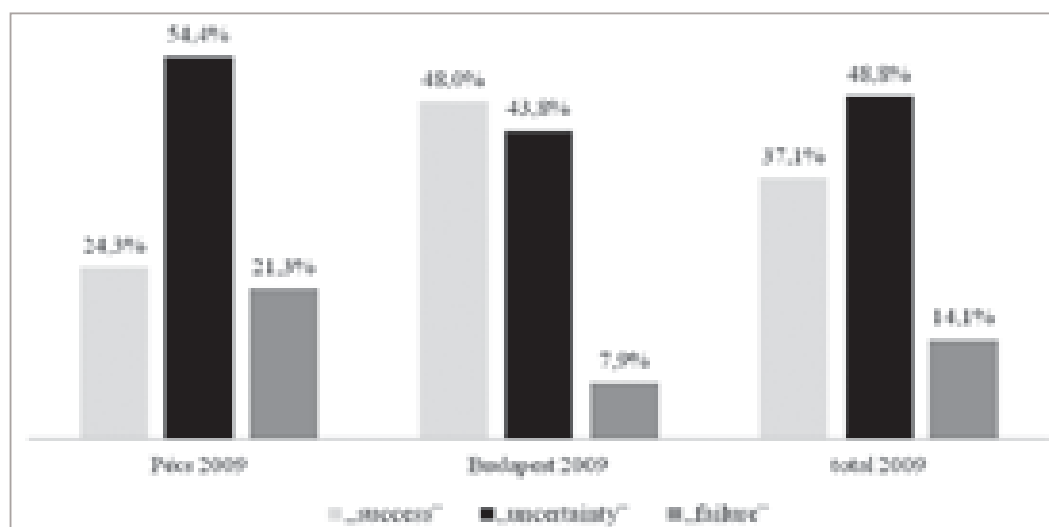
cooperations and relations will be born”, 5=“the city will become a regional cultural centre also at international level”, 6=“the economy will boom, new jobs will be created”, 7=“the city will become more liveable”, 8=“the economic potential of the city increases, multinational corporations will locate in Pécs”, 9=“I do not expect any positive impact”, 10=“other”

The most frequently mentioned measure indispensable for the successful implementation of the event, not surprisingly, is “development of roads and transport”: no less than 82,9 % of the respondents thought it was closely related to a successful series of programmes. Also, many thought it would be worthwhile to renew buildings (59,8 %) and monuments (55,9 %), and make green parks in the public spaces (52 %).

Of course the European Capital of Culture events are worth nothing without the interest and active cooperation of the Hungarian and foreign tourists visiting Pécs. In the next part of the questionnaire we wanted to find out how much the respondents are willing to participate. We can clearly say that the largest group was that of the “uncertain”. Every second respondent (48,7 % in 2008 and 52,5 % in 2009) thought that either s/he did not know or would only probably take part in one of the would-be programmes. It is sad that the group of those refusing participation is also high: in 2009 35 % thought that s/he would definitely not participate in any event or at least his/her participation was very much unlikely. It is thought-provoking that the proportion of those who would certainly participate is not only low but decreasing (16 % in 2008 and 12,4 % in 2009).

Knowing the mostly negative events of the previous years it is not at all surprising that the idea which most people associated with the title European Capital of Culture – Pécs 2010 was “uncertainty” (48,8 %), the word “success” came to the minds of less respondents (37,1 %), while “failure” was mentioned by 14.1% of the respondents (see Figure 2). The respondents in Pécs were especially critical; it is interesting that in Budapest the majority was made by those who expected success, both in 2008 and 2009 – it is true, on the other hand, that their proportion decreased by more than 10 per cent in a year (59 % and 48 %, respectively).

Figure 2: Associations related to the expression European Capital of Culture – Pécs 2010, in Pécs, Budapest and total, 2009

The majority opinion was that “the programme will be implemented but not become a success story”. It is worrying that the number of those local citizens who supposed the cancellation of the programme almost doubled in one year.

Facts and figures about the event year – 2010

As a preliminary fact we have to make it clear that the events have been implemented, and the continuous offer of programmes resulted in the growth in the number of participants day by day. This was promoted by the construction of the motorway right to Pécs, and the investments realised. Although success propaganda has begun, we cannot hush up opinions criticising the programme series for the lack of character, the gradual depreciation and quality loss – also, many believe that the fragile and short-time success is only due to the originally low expectations coming from disappointment accumulated through the years.

In such a large scale event it is of course impossible to make a complete list of achievements, even for the short-term ones. It is only a few facts and figures about the event year that we want to demonstrate, about the programmes implemented, the international relations, tourism and the new investments.

The major part of the budget of the programme series (€ 138,4 million) was absorbed by the investments, implemented in 85 % from EU

support, in 10 % from municipal resources and the remaining 5 % was support by the Ministry of Local Government and Regional Development. In the framework of the government contract made for the 2007–2010 period, the total of € 22 million allocated for programmes was financed in the following breakdown: the largest part was paid by the city (€ 12,8 million), a smaller share by the national government (€ 9,2 million). This was complemented by a total of € 7,6 million for communication purposes, and another € 6 million as support from Baranya county, from tenders and sponsorships. (Pécs 2010 Európa Kulturális Fővárosa, 2010. évi programok értékelése, 2011)

In the framework of the European Capital of Culture series, more than four thousand programmes were realised in Pécs, from which approximately 2,700 were subsidised cultural initiatives (P. Müller, 2011). During the year 2010 the programme organisers invited artists and participants from 56 countries of the world. The events of Pécs were realised in 230 venues, with the active participation of almost 200 stakeholders (Pécs, 2010 Európa Kulturális Fővárosa, 2010. évi programok értékelése, 2011).

As regards the enrichment of the international relations of Pécs, the cooperations with Germany are of special importance. In addition to the co-organiser city of Essen, it was, among others, Stuttgart, Karlsruhe and Berlin with whose cooperation almost fifty programmes were organised. The winning bid of Pécs also resulted in successful cooperations to the countries of the southern cultural zone, to Croatia in the first place but also to Serbia and Bosnia and Herzegovina. On the whole there were over a thousand articles mentioning Pécs in the major foreign press organisations (Ágoston, 2011).

The number of visitors arriving at Pécs grew by a considerable 25,7 %, the increase of guest nights spent in the city was an even more spectacular, exceeding by 27,5 % in 2010 the figure of the previous year. Over a quarter of the visitors to Pécs (27,8 %) came from abroad; they spent no less than 32,65 % of all guest nights realised in the city (Pécs 2010 Európa Kulturális Fővárosa, 2010. évi programok értékelése, 2011).

As regards the touristic attraction of Baranya county, we can report short term success too, as there was a 12 % increase in the number of

tourists and a 9% growth in the number of guest nights in the county in the ECOC year. The increase was more significant among the foreign visitors (26 %, as opposed to the 9% growth in the number of domestic visitors). The largest numbers of guests arrived at Baranya county from Germany, Austria and the United States.

If we add that in 2010 the number of guests and guest nights decreased in South Transdanubia, while the growth at national level was just 2 %, the favourable figures of the county and the city are to be appreciated even more (Rappai, 2011).

The touristic impact of the ECOC after the year of the event – more precisely, the lack of such impacts – is reflected by the number of guests in the city in 2011 and 2012 (Tájékoztatósi Adatbázis). The figures show a significant decline in the number of guests already in 2011, the decrease by 20 % (which was even larger, 30 % for foreigners) resulted in a return to the numbers in the year before the event, 2009. A decline of similar magnitude can be observed if we look at the number of guest nights spent in the city of Pécs (an almost 15 % fall as regards domestic guests and an over 25 % decline for foreigners).

Let us return for a while to the key projects of the winning bid of Pécs. The programme of the renewal of public squares and parks is successful all in all, as the urban spaces and parks were revitalised in more than 31 hectares, offering a suitable location for the planned new uses of space. As regard the renewal of the public spaces, 94 % of the respondents were satisfied with this (Kovács, 2011).

The thirteen thousand square metre, modern building of the Knowledge Centre is deservedly popular with the visitors. The project offered a framework for the complete service integration of the three libraries of the city, the knowledge centre function is completed by research rooms and internet workstations, while the uppermost level houses the children's library, connected to the roof garden. In 2013 the number of registered users is over 26 thousand, of whom almost 21 thousand can be taken as active readers (www.tudaskozpont-pecs.hu).

The Zsolnay Cultural Quarter and the Kodály Centre together resulted in the birth of 44 thousand square metres of new cultural space (Kovács, 2011, 99 p.).

The outer and inner design of the Kodály Centre and the technical solutions of the building all deserve recognition. The complex includes a state-of-the-art concert hall of international rank and a conference centre on over 11,000 m² area (www.kodalykozpont.hu). At the 131 events organised in 2012 a total of 79,368 visitors were registered, which is over the figures expected in the European Union bid (which is 50,000 paying guests throughout the whole year).

The Zsolnay Cultural Quarter was home to a total of 1100 events in 2012. Of the more than 245,000 visitors, almost 205,000 were paying guests (the expected number of paying guests specified in the European Union bid is 150,000 persons) (www.zsokkft.hu).

Research preliminaries, hypotheses

The question is how these developments were experienced by the citizens of Pécs. What has been achieved from one of the major expectations against the ECOC title, i.e. that the series of programmes as a large community making experience would strengthen local identity and would make a positive contribution to the image of the cultural capital city. Is it possible that the disappointment of the stakeholders resulted in processes just opposite to what had been expected?

In the framework of our repeated data collection in 2011–2012, another questionnaire survey using a sample of 1000 people, representative for the country as a whole was done (the breakdown of respondents by gender, age groups and school education reflected the Hungarian population)

We sought the answer to the following questions in 2011:

- How closely is the expression ‘ECOC’ related to the city of Pécs?
- How did the assessment of Pécs change in the year of the programme series?
- What positive and negative impacts can be felt in the city as a consequence of the series of events?
- On the whole, what is the judgement of the programme series like?

The following hypotheses were stated prior to the processing of the questionnaires:

The expression 'ECOC' has become part of the image of the city both locally and at national level.

The judgment of Pécs has somewhat improved over the last one year. A positive change is experienced both in the city and in the country. In Pécs there is an even larger proportion of those who think that the image of the city has improved a lot.

Among the achievements of the event series, most people mention the development of tourism, the improvement of infrastructure, the better domestic and international judgement of Pécs, the more liveable city and the more open people because of the event, the more positive attitude towards culture and the birth of adequate cultural institutions. The frequently mentioned negative consequences include the growing indebtedness of the city, and the further penetration of corruption.

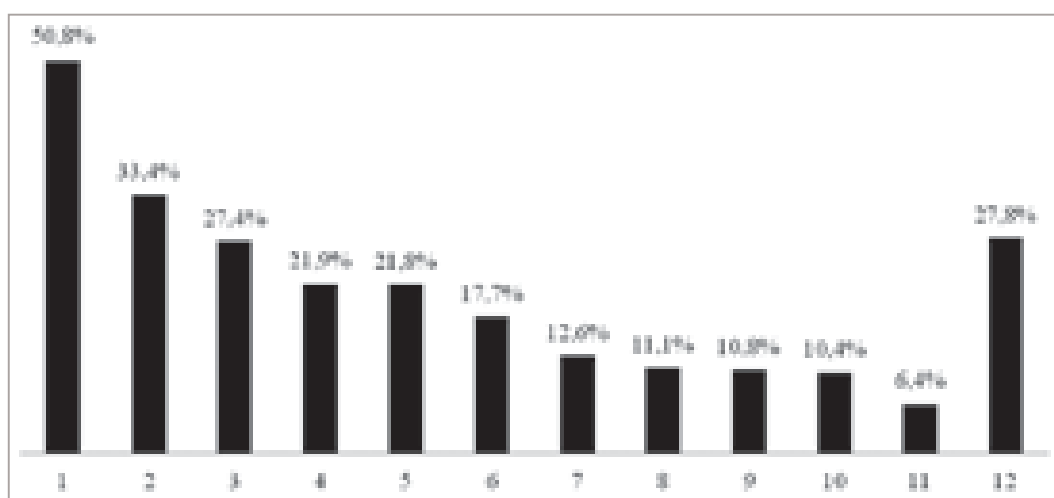
On the whole, the programme series of European Capital of Culture – Pécs 2010 was more positively experienced by respondents.

Research findings

1. *Appearance of the ECOC in the image of Pécs*

To the question of what expression comes to their mind when they hear the name of Pécs, 21,8 % of respondents mentioned the ECOC. This is the fourth or fifth most frequent mention (see in Figure 3), but if we calculate with the expression "European Capital of Culture" and the category "culture, museums, theatre" as one common category, the frequency of mentions is almost 50 %.

Figure 3: *What expressions come to you mind about Pécs?*

Legend: 1 = sight of interest in Pécs (Djami, TV tower, Cathedral, Széchenyi Square), 2 = University of Pécs (student city), 3 = culture (museums, theatre, National Theatre Days of Pécs), 4 = Mecsek (zoo), 5 = ECOC, 6 = Mediterranean atmosphere (a milieu), 7 = Zsolnay, 8 = public services (clinics, public administration, shopping centres), 9 = locations of the industry of Pécs (mining, brewery, tobacco factory), 10 = entertainment and fun, 11 = sport life of Pécs (women's basketball, PVSK), 12 = other

Source: Questionnaire survey of the author (2011).

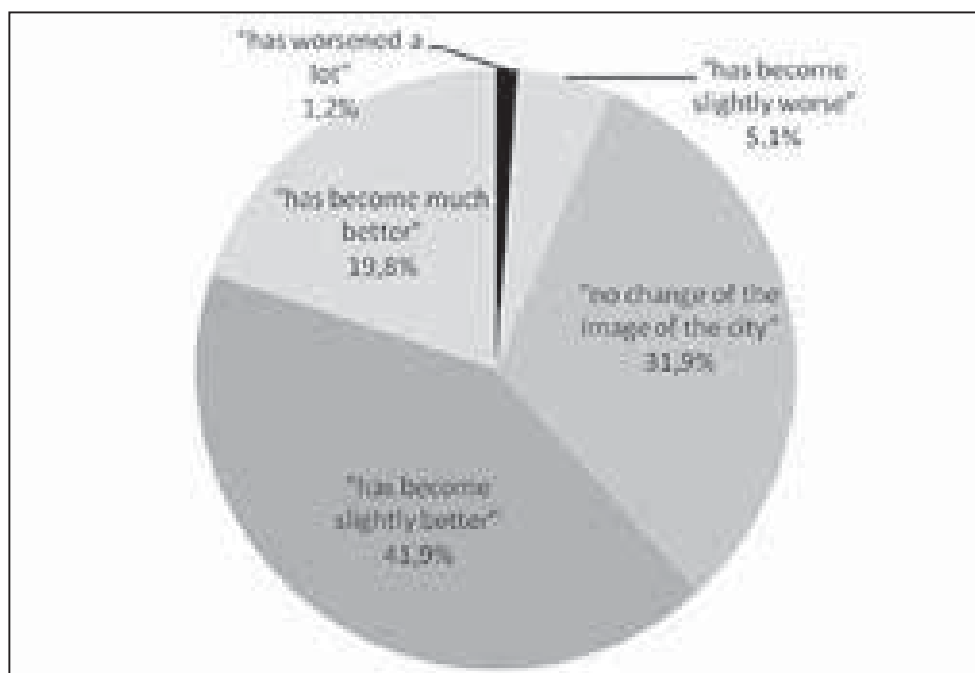
According to previous surveys, the city of Pécs has no powerful symbols and a distinguished character, it is most frequently (6,6 %) linked to the university (Mészáros, Orosdy, 2012).

Our first hypothesis, i.e. that the expression 'ECOC' has become part of the image of the city, is justified.

2. Changing of the judgement of Pécs

Our survey revealed an improvement in the judgement of Pécs both locally and nationally as a result of the year 2010 (see in Figure 4). As opposed to the 61,7 per cent proportion of more positive thinkers at national level, 66,4 per cent of the local residents believe this.

Figure 4: How has the opinion about Pécs changed in you over the last one year? (breakdown of responses nationally, 2011)

Source: Questionnaire survey of the author (2011)

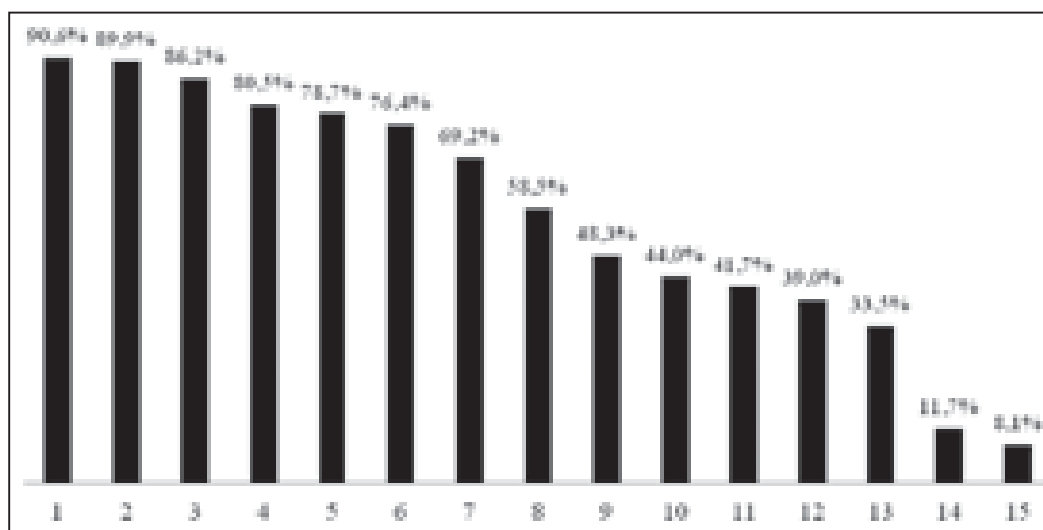
Not surprisingly, there is a more positive image in the participants of the events of the ECOC than in those who did not take part in any form in the series of events in 2010.

Our hypothesis has not been verified inasmuch as the most favourable attitude (5 = has become much better) is a little less frequent among the responses given in Pécs than nationally (16,1 % and 19,8 %, respectively).

Achievements of the event series

With our question about the impacts of the ECOC – Pécs 2010 we partly repeated our previous data survey, conducted in 2008–2009 (see in Figure 1). The most frequently mentioned results were the growth in the tourism sector, the birth of new cultural institutions, the positive change of the image of the city, the development of infrastructure, the more positive attitude of people towards culture, the development of Pécs into a regional cultural centre by international standards, and in general, the fact that the city became more liveable. (See in Figure 5)

Figure 5: Agreement with the impacts of the series events on Pécs in 2011

1 = many tourists came, 2 = the city was enriched by adequate cultural institutions, 3 = the domestic and international assessment and image of the city has improved, 4 = infrastructure has developed, 5 = a more positive attitude of people towards culture, 6 = the city has become a regional cultural centre by international standards, 7 = the city has become more liveable, 8 = local patriotism has strengthened, 9 = economic progress has taken place, new jobs have been created, 10 = increasing ticket prices,

11 = traffic within the city has become more problematic, 12 = the indebtedness of the city has increased, 13 = corruption gained further ground, 14 = a bad image of the city in Hungary and abroad, 15 = no positive impact has taken place at all

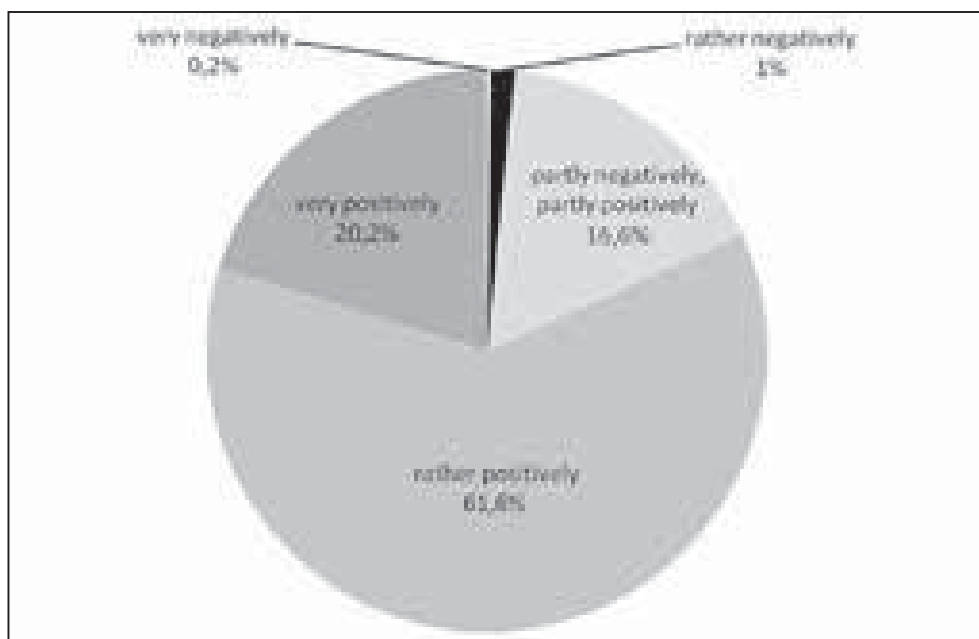
Source: Questionnaire survey of the author (2011)

The figures of 2011 are even more appreciated in the light of the values registered in 2008, considering that there was a significant, 15–45 per cent growth in the values. The fact that the “city is more liveable” was mentioned by three times more respondents after the event than the number of people who had previously expected it (Koltai, 2012). The reason why our hypothesis was only partially verified is that the negative consequences (growing indebtedness, penetration of corruption) were less frequent than had been expected among the responses.

3. Evaluation of the ECOC – Pécs 2010 programme events

The last question of our questionnaire survey sought the answer to how respondents saw the event on the whole, after its closing. The breakdown of the responses received clearly shows that almost 82 % of respondents experienced the programme as a positive phenomenon (See in Figure 6). The result on a five-grade scale (4,0) supports our last hypothesis.

Figure 6: How do you assess the programme series European Capital of Culture – Pécs 2010 on the whole?

Source: Questionnaire survey of the author (2011)

For a final conclusion

Before anyone expects me to make a balance of the ECOC – Pécs 2010 programme series, I must admit that now, after more than two years following the event, it is still not possible to do it objectively.

The publication of our research findings may put a different light on the professional views, by introducing the results of a questionnaire survey done with the inhabitants.

The expectations of the population stated in 2008 were met, the series of events still lives as a positive experience in the majority of the respondents, and so the judgement of Pécs has changed for the better both locally and nationally, and also in the international arena. The key projects seem to be viable; numbers of visitors to the newly established cultural institutions are far above the values defined in the project expectations.

Does it make sense to talk about a clear success or failure? I do not think it does. Could more have been realised from the original ideas of the winning bid? Probably yes. Was the programme year less successful than it had previously had been expected, leaving a lack in almost all stakeholders? It certainly was.

Do not forget, however, the statement of József Takács (author of the winning bid) who described the bid of Pécs as a convincing fiction, sort of putting the ways and depth of implementation into the hands of the citizens of Pécs.

“The ECOC created the foundations for the further steps.” (Kovács, 2011, 113 p.). The development potential is given and although the change of cultural scale that had been dreamt of has not yet been achieved, by a shift of scale in our thinking we may get closer to the so attractive ideal and the already weakened spirit of “The borderless city”, perhaps implementing this way a real cultural decentralisation (A határtalan város, 2005).

Literature:

A határtalan város, Európa Kulturális Fővárosa – Pécs 2010, 2005 Pécs, Európa Centrum Kht.1–53.

ÁGOSTON, Z. Nemzetközi kapcsolatok. In *Elemző értékelés a Pécs 2010 Európa Kulturális Fővárosa program tapasztalatairól*, Pécs, 2011. pp. 43–46.

- GARCÍA, B. Deconstructing the City of Culture: The Long-term Cultural Legacies of Glasgow. *Urban Studies*, 2005, Nr. 5–6., pp. 841–868.
- KOLTAI, Z. Success or a not fully utilised opportunity? – Opinions about the European Capital of Culture – Pécs 2010 programme, *Tradecraft Review, Special Issue 1.*, 2012, pp. 144–152.
- KOVÁCS, K. Adalékok az EKF projekt menedzsment szempontú értékeléséhez, In *Elemző értékelés a Pécs 2010 Európa Kulturális Fővárosa program tapasztalatairól*, Pécs, 2011, pp. 93–122.
- MÉSZÁROS, B., OROSDY B. Városmárka a kultúra fővárosa projektév után Pécsen, *Marketing and Menedzsment 1–2.*, 2012, pp. 4–14.
- MÜLLER, P. A Pécs 2010 Európa Kulturális Fővárosa projekt kulturális tapasztalatairól és tanulságairól, In *Elemző értékelés a Pécs 2010 Európa Kulturális Fővárosa program tapasztalatairól*, Pécs, 2011, pp. 123–138.
- RAPPAI, G. A pécsi EKF-évad gazdaságfejlesztésre gyakorolt hatása, In *Elemző értékelés a Pécs 2010 Európa Kulturális Fővárosa program tapasztalatairól*, Pécs, 2011, pp. 139–154.
- TUCKER, M. The cultural production of cities: Rhetoric or reality? Lessons from Glasgow, *Journal of Retail and Leisure Property 1.*, 2008, pp. 21–33.
- <http://www.kodalykozpont.hu> Accessed on 2nd September 2012.
- <http://www.tudaskozpont-pecs.hu> Accessed on 30th November 2013.
- <http://www.zsokkft.hu> Accessed on 30th November 2013.

Kontakt na autora příspěvku:

dr. Zoltán Koltai, Ph.D.,
 University of Pécs,
 Faculty of Adult Education and Human Resources Development,
 Szántó K. J. 1/B
 H-7633 Pécs,
 Hungary
 e-mail: koltai.zoltan@feek.pte.hu

